

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Tefsîr Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

KUR'ÂN'DA BİR EDEBÎ SANAT OLARAK İRONİ

Nejdet KARAKUZU
16908001

Danışman
Prof. Dr. Ali AKAY

Diyarbakır 2019

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tefsîr Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

KUR'ÂN'DA BİR EDEBÎ SANAT OLARAK İRONİ

Nejdet KARAKUZU
16908001

Danışman
Prof. Dr. Ali AKAY

Diyarbakır 2019

TAAHHÜTNAME
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Kur’ân’da Bir Edebî Sanat Olarak İroni” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

01/07/2019

Nejdet KARAKUZU

T.C

DİCLE UNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

DİYARBAKIR

Nejdet Karakuzu tarafından yapılan “Kur’ân’da Bir Edebî Sanat Olarak İroni” konulu bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir

Jüri Üyesinin

Ünvanı

Adı Soyadı

Başkan: Prof. Dr. Ali AKAY

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman ENSARİ

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TEMİZKAN

Tez Savunma Sınavı Tarihi: 01/ 07/ 2019

Yukarıdaki bilgilerin doğruluğunu onaylarım.

.../.../2019

Prof. Dr. Nazım HASIRCI

ENSTİTÜ MÜDÜRÜ

(MÜHÜR)

ÖNSÖZ

İnsana lisan gibi bir özellik veren, lisanına beyan veren Alemlerin Rabbi olan Allah’a, kendisini hamd ettiği gibi vasıfların en güzeli ile hamd ederiz. İsimlerin en güzeli, sıfatların en kemali O’na, mahsustur. O, her türlü noksanlıktan ve kusurdan münezzehdir. Dil bakımından en fasihi, izzet bakımından en şerefli, iki cihanın şahı Hz. Muhammed’e ve O’na mensubiyetiyle müşerref olmuş Âli’ne, Ashabına ve etbana sonsuz salat ve selam olsun.

İnsanı imtihan için var eden Yüce Allah, kendi aralarında anlaşabilmeleri için dil denen bir olguyu yaratmıştır. Dil, insanoğlunun birbirleriyle iletişim kurmanın en önemli ve en başat aracıdır. Dil, “*Allah Adem’e bütün varlıkların isimlerini öğretti*” âyetinden de anlaşıldığı gibi insanlığın başlangıcıyla var olmuştur. Her topluluk kendine ait bir dil geliştirmiş ve tarih boyunca farklı diller kullanılmıştır. İnsanlarla iletişim kurmanın en kolay ve en etkili yolu dil olması hasebiyle Allah da insanlarla dil üzerinden iletişime geçmiş ve her kavme kendi dilinde bir elçi göndermiştir. Gönderdiği elçileri tarafından kullarına tebliğ etmesi için de kitaplar göndermiştir. Bu kitaplardan biri de Kur’ân’ı-Kerîm’dir.

Kur’ân’ı-Kerîm, Yüce Allah tarafından, insanlığa en doğru yolu göstermek, onları dünya ve ahirette mutluluğa erdirmek için gönderilmiştir. Kur’ân’ı anlasınlar diye de onu ilk muhataplarının dili olan Arapça olarak göndermiştir. Ancak bir dilde ifade biçimi de dil kadar önemlidir. Bizzat Kur’ân’da güzel söze “*Kendileri hakkında etkili ve güzel söz söyle*” gibi âyetlerle bir önem atfedilmiştir. Bundan dolayı Kur’ân’da hiçbir beşerin beceremeyecek derecede üstün ve incelikli bir üslup kullanılmıştır. Kur’ân, doğruya ulaştırmak için bazen akli delilleri kullanmış, bazen insanların ders çıkarmaları için tarihi olay ve kıssalara temas etmiştir. Hatta bazen kullandığı üstün edebî yapısıyla etkilemeye çalışmıştır. Öyle ki edebî yönden çok ileri bir seviyede olan ilk muhatapları, onun edebî esintisi karşısında susmuş ve bir

benzerini meydana getirmeleri konusundaki meydan okumasına karşı acziyet içerisinde kalmış ve hiçbir karşılık verememişlerdir. Kur’ân, her konuda onlara galip geldiği gibi belagatıyla da üstünlüğünü ortaya koymuştur. Kur’ân, gerek seçtiği lafızları gerek kurduğu cümleleri gerekse uyum ve insicamı konusunda dilin en üstün sanatlarını kullanmıştır. Bazen lafızlar üzerinde tasarruf yaparak öyle sanatlar kullanmıştır ki söylemi yumuşak fakat etkisi çok daha fazla olan bir silah gibi olmuştur. İroni denen bu sanatla, muhatabı etkilemek ve erkini kırmak amaçlanmıştır. Zira ironinin etkisi, insanın kontrol merkezi olan beynin tam üstüne düşüp, insanın bütün vücudunu sarsan yumuşak bir su damlasının etkisine benzetilmektedir. Dolayısıyla biz de bu çalışmamızda Kur’ân’ın lafzî veya manevî herhangi bir yönünün anlaşılması noktasında az da olsa bir katkı sağlayabilmek düşüncesiyle Kur’ân’ın kullanmış olduğu böylesine etkili bir edebî sanat olan ironiyi ele almayı uygun gördük.

Çalışmaya konu olan Allah’ın kelamı Kur’ân’ı-Kerîm’in ehemmiyetini gayet bilmemize ve dikkat etmemize rağmen hataen yaptığımız yanlışlardan dolayı öncelikle kelamın sahibi, kullarının hatalarını bağışlayan Allah’a sığınıyorum. Sonra “*her insan oğlu hata eder*” hadisi gereği bu yüce kelama inanan herkesin hoş karşılamasını umuyorum.

Eğitim hayatımın her aşamasında kendilerinden istifade ettiğim hocalarıma, özellikle bilgi ve tecrübeleriyle beni bilgilendiren ve yönlendiren danışmanım Prof. Dr. Ali Akay hocama teşekkür ediyorum.

ÖZET

Batı Edebiyatı'nda önemli bir ifade vasıtası olan ironi, Yunanca bir kelime olup bir şeyi söyleyip tam tersini kastetmek şeklinde çok genel bir şekilde tanımlanmaktadır. İroni, Arap Edebiyatı'nda tehekküm, suhriyye ve istihza gibi ifadelerle karşılanmaktadır. Genel olarak sözel ve durumsal olarak iki kısma ayrılmaktadır.

Kur'ân'ın diğer yönleri olduğu gibi edebî yönü de her zaman dikkatleri üzerine çekmiş ve araştırmacılar için bir çalışma alanı oluşturmuştur. Bir belagat üslubu olan ironi, Kur'ân'daki îcâzın bir parçası olup anlatımda etkiyi artırmış, kelama güzellik ve edebî zevk katmıştır.

Çalışmamız bir giriş, iki bölüm ve sonuçtan meydana gelmektedir. Giriş bölümünde çalışmanın konusunu, amacını, önemini, yöntemini ve kaynaklarını kısaca anlatmaya çalıştık.

Birinci bölümde, bir kavram olarak “ironi kavramı” ve Arap dili ve belagatında ironi ile anlamsal ve sanatsal ilişkisi olan kavram ve belagat sanatlarını inceledik.

İkinci bölümde, Kur'ân ve belagat, Kur'ân'daki ironinin unsurları, özellikleri, sebebi ve amacı gibi Kur'ân üslubunda edebî bir sanat olarak ironinin kullanılması ve uygulama biçimini ele aldık.

Sonuç kısmında ise çalışmamız boyunca elde ettiğimiz bilgilerin bir değerlendirmesini yapıp hülasasını verdik.

Anahtar Sözcükler

İroni, Tehekküm, Suhriyye, İstihza, Kinaye, Ta'rîz, Tecâhül-i Ârif.

ABSTRACT

Irony, which is an important way of expression in Western Literature, is a Greek word, and it is generally defined as telling something but meaning its opposite. Irony, in Arabic Literature, is known as expressions like mockery, clowning and sarcasm. In general, it is separated into two parts as verbal and situational.

Like other sides of Qur'an, Its literary side attracts attention on itself and formed a study field for researchers. Irony, which is a rhetoric style, a part of brevity in Qur'an increased the affect of expression, added beauty to remark and literary delight.

Our study is consisted of an entrance, two chapters and a conclusion. In entrance part, we tried to express the subject, purpose, importance, method and sources of the study.

In the first chapter, we studied concept and rhetoric which have semantic and artistic relation with irony in Arabic Language and its rhetoric.

In the second chapter, we handled the usage of irony and its implementation style as a literary art in Qur'an style such as Qur'an and its rhetoric, component of irony in Qur'an, characteristics, reason and purpose.

In the conclusion part, we evaluated all the data we obtained during our study and submitted its summary.

KeyWords

Irony, mockery, clowning, sarcasm, allusion, hint, socratic irony.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ.....	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ	1
A. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE AMACI	1
B. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAPSAMI	3
C. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	4

BİRİNCİ BÖLÜM

EDEBÎ BİR SANAT OLARAK İRONİ

1.1. İRONİ KAVRAMI.....	6
1.1.1. İronin Tanımı.....	6
1.1.2. İroni'nin Amacı	11
1.1.3. İroninin Edebiyattaki Yeri.....	14
1.2. ARAP DİLİ VE BELAGATINDA İRONİ.....	16
1.2.1. Arap Belagatında İroni	16
1.2.2. Arap Dili ve Belagatında İroni ile Anlamsal İlişkisi Olan Kavramlar	18
1.2.2.1. Tehekküm.....	18
1.2.2.2. Suhriyye	24
1.2.2.3. İstihza	27
1.2.2.3.1. Hezl (هَزْل).....	32
1.2.2.3.2. Hemz (هَمْز)	33
1.2.2.3.3. Lemz (لَمْز).....	34

1.2.2.3.4. Lehv (لَهْو).....	36
1.2.2.3.5. La'ib (لَعِب).....	38
1.2.2.3.6. Had' (حَدْع).....	40
1.2.2.3.7. Hizy (حِزْي).....	42
1.2.2.3.8. Dahik (ضَحْك).....	44
1.2.2.3.9. Gamz (عَمَز).....	45
1.2.3. Belagat İlmi ve İroni	45
1.2.4. Belagat İlminde İroni ile İlişkisi Olan Sanatlar.....	46
1.2.4.1. İstiâre	46
1.2.4.2. Kinâye	50
1.2.4.3. Ta'rîz	54
1.2.4.4. Tecâhül-i Ârif.....	57
1.2.4.5. Te'kidü'l-Medh bi mâ Yüşbihü'z-Zemm veya Te'kidü'z-Zemm bi mâ Yüşbihü'l-Medh	62
1.2.4.6. Teşbîh	66
1.2.4.7. Mecâz	68
1.2.4.8. Cinâs.....	71
1.2.4.9. Tevriye	73
1.2.4.10. Tevcîh.....	75
1.2.4.11. Hiciv	77

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA İRONİ

2.1. KUR'ÂN ÜSLUBUNDA EDEBÎ BİR SANAT OLARAK İRONİNİN KULLANILMASI.....	80
2.1.1. Belagat ve Kur'ân.....	80
2.1.2. Kur'ân'da İroninin Kullanılması	83
2.1.3. Kur'ân'daki İroninin Sebebi ve Amacı	84
2.1.4. Kur'ân'daki İroninin Unsurları	86
2.1.4.1. Allah'ın Sözü.....	86
2.1.4.2. Peygamberlerin Sözü.....	101
2.1.4.3. Kafirler veya Müşriklerin Sözü.....	104
2.1.5. Kur'ân'daki İroninin Özellikleri	112

2.1.6. Kur'ân'daki Sözlü İroniler ve Uygulama Biçimi	113
2.1.6.1. Tehdit Makamında Müjde Sözcüğünün Kullanılması.....	114
2.1.6.2. Vaid Makamında Va'd İfadelerinin Kullanılması.....	118
2.1.6.3 Hidayet (هداية) Lafzıyla Dalaletin Kastedilmesi	123
2.1.6.4. Medih İfadelerinin Zem Maksadıyla Kullanılması	126
2.1.6.5. Tahkîr Makamında Ta'zîm İfadelerinin Kullanılması	131
2.1.6.6. Batılın حجة (Delil) Lafzı ile İfade Edilmesi.....	133
2.1.6.7. Azap Makamında Rahmet İfadelerinin Kullanılması.....	134
2.1.6.8. Malumun İstifham Olarak Getirilmesi	141
2.1.6.9. Putların شهداء Olarak İfade Edilmesi	147
2.1.6.10. Delil Olamayacak Şeyin Delil Makamında Sunulması.....	148
2.1.6.11. Gurur Okşayıcı İfadelerin Kullanılması	152
2.1.6.12. Acı Akıbetlerine Vurgu Yapılması	154
2.1.7. Kur'ân'da Bazı Durum İronisi Örnekleri	156
2.1.7.1. Hz. Yusuf Kıssası.....	156
2.1.7.2. Hz. Mûsâ Kıssası.....	158
2.1.7.3. Ashab-ı Kehf Kıssası.....	160
SONUÇ	162
KAYNAKÇA	165

KISALTMALAR

<i>a.s.</i>	Aleyhi's-Selam
<i>b.</i>	bin (oğlu)
<i>bkz.</i>	Bakınız
<i>bs.</i>	Baskı, basım
<i>cc</i>	Celle celaluhu
<i>c.</i>	Cilt
<i>çev.</i>	Çeviren
<i>DİA</i>	Diyanet İslam Ansiklopedisi
<i>DİB</i>	Diyanet İşleri Başkanlığı
<i>h.</i>	Hicri
<i>H.z.</i>	Hazreti
<i>Haz.</i>	Hazırlayan
<i>ö.</i>	Ölüm
<i>r.</i>	Rakkam (Hadis)
<i>r.a.</i>	Radiyallahu Anhu
<i>s.</i>	Sayfa
<i>S.</i>	Sayı
<i>s.a.v.</i>	Sallallahu Aleyhi ve Sellem
<i>S.B.E.</i>	Sosyal Bilimler Enstitüsü
<i>TDK</i>	Türk Dil Kurumu
<i>TDV</i>	Türkiye Diyanet Vakfı
<i>Thk.</i>	Tahkik eden
<i>Ts.</i>	Tarihsiz
<i>Üni.</i>	Üniversitesi
<i>v.d.</i>	ve diğerleri
<i>Yay.</i>	Yayınları

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE AMACI

İnsanı yoktan var eden ve ona üstün şekil ve özellikler veren yüce Allah, onu her yönü ile en iyi tanıdığı gibi kullandığı dilin inceliklerini ve ifade özelliklerini de en iyi bilendir. İşte bu nedenle Allah gönderdiği kitaplarda mesajını iletirken hem sıkıcılığı ve tenafürü engellemek hem de insanı daha çok etkilemek için en üstün ifadeleri ve üslupları kullanmıştır. Bu kitaplarını Peygamberlere, onlar aracılığıyla da insanlara iletmiştir. Bu ilahi kitapların en üstünü ve kıyamete kadar hükmünün geçerli olacağı kitap da Kur'ân'dır. Kur'ân, Hz. Muhammed (s.a.v.)'e ümmetine tebliğ etmesi için Allah (cc) tarafından vahyedilmiş, Hz. Muhammed (s.a.v.) de nazil olan her âyeti insanlara açıklar ve hükmünü bildirirdi. Müslümanlar, iyi anlamadığı veya müşkil duruma düştüğü noktaları Hz. Peygamber'e arz eder ve ihtiyaç duyduklarını O'ndan alırlardı. Ancak Hz. Muhammed (s.a.v.)'in vefatından sonra âlimler bu ihtiyaca cevap vermek için gerekli ilimlerden yararlanarak Kur'ânı tefsîr ve tebyîn etmeye çalışmışlar. Söz konusu çalışmaların neticesinde de tefsîr ilmi doğmuştur.

Tefsîr ilmi, Allah'ın kelâmı olan Kur'ân'ı açıklamaya çalışan bir ilim dalıdır. Tefsîr ilminin konu edindiği bu ilahi kelâmın iyi anlaşılması, anlam ve hakkikatlerine ulaşılabilmesi de Kur'ân'ı ilgilendiren ilim ve üslupları iyi bilmekten geçmektedir. Kur'ân'ın anlaşılması ve açıklanması gereken bir yönü de belagatı ve edebî i'câzıdır. Zira Kur'ân, belagatıyla indiği dönemin ve sonraki dönemlerin ediplerini acziyet içerisinde bırakacak kadar anlatım ve üslubuyla da üstün bir te'lif ve insicama sahip olan ilahî kelâmdır. Kur'ân, insanlara mesajını ulaştırırken söz sanatlarını en güzel bir biçimde kullanmıştır. Bunun için Kur'ân'ı incelerken ne söylediğine bakmamız

gerektiği gibi, nasıl söylediğine de bakmamız gerekmektedir.¹ Bu da ancak Kur’ân’ın belagatını iyi bilmekle mümkün olabilmektedir.

Kur’ân’ın indiği zaman diliminde ilk muhatap kitlesi, dilin değişik şekillerde kullanımı ve bunun bir ürünü olan edebiyat, en çok ilgi gösterdikleri alan olmuş ve bu alanda zirve yapmışlardı. Bunun için böyle bir topluma hitap edecek kitap da bu ortama uygun olmalı, onların yaptıklarını geride bırakacak ve hatta onları kendine hayran bırakacak bir kitap olmalıydı. Nitekim tam da böyle olmuş ve tüm zamanların en yüksek edebî değerine sahip olan bir kitap inmiştir. Öyle ki onun güçlü anlatımı ve etkili söz sanatları ortaya koyan edebî yapısı her zaman araştırmacı ve edebiyatçıların ilgisini çekmiştir. Belki de muhataplarının diliyle hem de edebiyatın tavan yaptığı bir dönemde nazil olmuş olması bir yönüyle bununla ilgilidir.

Kur’ân, mesajını bazen açık bazen kapalı, bazen yumuşak bazen sert bir anlatımla, bazen rahmet bazen de azap ifadeleriyle ortaya koymuştur. Bazen de çok daha farklı, dış görünüşü yumuşak, kulağa hoş gelen bir edebî eda ile iğneleyen ve iliklere işleyen içi ve dışı farklı olan bir üslupla aktarmıştır. Kur’ân’ın hem anlamsal hem de dilsel yönünü ilgilendiren ve “ironi” olarak ifade edilen bu sanat, dikkatimizi çektiğinden çalışmamızda bu üslup üzerinde yoğunlaşmayı uygun gördük.

İroni, lafızların gerçek anlamlarının tam zıddı bir istikamette kullanılması ile muradını alışılmışın dışında farklı bir ifade biçimiyle ortaya koyan, düz ifadeden farklı bir iletişim biçimidir. Bu ve benzer edebî değere sahip olan anlatımlar, muhatabın dikkat ve ilgisini her zaman canlı tutmaktadır. Zira her dilde sözcüklerin anlamları veya dizilişleri üzerinde yapılacak tasarruflarla sözün ikna gücü üzerinde etki edilebilmektedir.

Normal hayatta gayet yer bulup belagat açısından da yüksek edebî değere sahip olan ironi, Kur’ân’da kullanılan bir üslup olmasına rağmen üzerinde yeterince durulmamıştır. Biz de çalışmamızda Kur’ân’ın edebî üstünlüğünün bir parçası olan Kur’ân’daki ironi üslubunu konu edinerek, bu sanatın fonksiyonunu, uygulama alanını, çeşitliliğini ve anlam üzerindeki etkisini belirlemeye çalıştık. Zira böyle bir

¹ Ahmet Abay, “Kur’ân’da İronik Anlatımın Bir Örneği: Tebbet Suresi” **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 20, s. 69.

sanatın işlenmesi ve tahlil edilmesi, Kur'ânî bir üslubu beyan etmenin yanında Kur'ân'ın hem edebî yönü hem anlamsal yönü hem de bıraktığı etki açısından daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacağı kanaatiyle de önem arzettiğini düşünüyoruz.

B. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAPSAMI

Çalışmamızda Kur'ân'ın kullanmış olduğu edebî üsluplardan biri olan ironi sanatı ve onun uygulama biçimini ele aldık ve çalışmamızı şu aşamalarla ortaya koyduk: Öncelikle konumuzu oluşturan alanlarda bir literatür taraması yaparak, istifade edeceğimiz kaynakları tedarik ettik. Edindiğimiz kaynakları genel bir bakış açısıyla okuyup konuyu zihinde oturtuktan sonra daha kapsamlı bir çalışmayla belli bir çerçeve içerisinde sınırlandırdık.

Ancak tez çalışmamız tek bir konuyla sınırlı olmadığı için şu adımları takip ettik. Önce bir ifade biçimi olan ironiyi ilk çıktığı Batı edebiyatında nasıl kullanıldığını araştırıp onu bir kavram olarak açıklamaya çalıştık. Daha sonra Kur'ân'ın Arapça olması sebebiyle Kur'ân'ın tefsir ve anlaşılmasında önemli bir yer tutan Arap dilinde bu kavrama karşılık gelen ifadeleri tespit edip onları açıkladık. Sonra gerek ironi olarak ifade edilen gerekse buna karşılık gelen kavramların, Arap edebiyatındaki edebî ve belağî yönü ve ilişkili olduğunu düşündüğümüz sanatları tespit ederek aradaki ilişkiyi ortaya koymaya çalıştık. Daha sonra oluşan bu sanatı, yüce kitabımız olan Kur'ân'da araştırıp ilgili âyetleri tespit ettik. Son olarak ise ironi sanatının Kur'ân'daki uygulama biçimini ve bu sanatın uygulanmasıyla anlatıma ne gibi anlamlar kazandırdığını belirlemeye çalıştık. Bunu yaparken ironiye kim tarafından kime karşı kullanıldığı ve hangi amaçla başvurulduğu sorularını da yanıtlamaya çalıştık.

Çalışmamızın kapsamını giriş, iki bölüm ve sonuçla sınırlandırdık. Giriş bölümünde çalışmanın konusunu, amacını, önemini, yöntemini ve çalışmamız boyunca yararlandığımız kaynakları kısaca anlattık.

Birinci bölümde edebî bir sanat olarak ironiyi ele aldık. Bunu da ironinin tanımı, amacı, önemi, edebî yapısı ve tekniklerinden bahsederek bir kavram olarak “ironi kavramı” ve Arap dili ve belagatında ironi ile anlamca benzerliği olan kavram

ve sanatları açıklayarak konuyu “Arap dili ve belagatında ironi” şeklinde iki ana başlıkla ortaya koymaya çalıştık.

İkinci bölümde ise Kur’ân’daki ironiyi ele alarak “Kur’ân üslubunda edebî bir sanat olarak ironinin kullanılması” başlığı altında Kur’ân ve belagat, Kur’ân’daki ironinin unsurları, özellikleri, sebebi, amacı ve uygulama biçimi gibi alt başlıklara ayırıp inceledik.

Sonuçta ise çalışmamızın genel bir değerlendirmesini yaptık ve çıkabilecek sonuçları ortaya koymaya çalıştık.

C. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Çalışmamız, ironi kavramı, Arap edebiyatında ironi ve Kur’ân’da ironi gibi üç kategoriden oluşan bir çalışmadır. Bu durum bu farklı kategorideki kaynaklardan istifade etmeyi gerektirmektedir. İlk olarak açıkladığımız ironi kavramı için gerek Türkçe gerekse çeviri eserlerden yararlandık. Bu anlamda ilk etapta yararlandığımız Oğuz Cebeci’nin “**Komik Edebî Türler “Parodi, Satir ve İroni”**”, Beliz Güçbilmez’in “**İroni ve Dram Sanatı**” ve Kierkegaard’ın “**İroni Kavramı**” adlı eserleri ve “**Cogito**” ve “**Hece**” adlı aylık dergilerinin özel sayılarında yayımlanan makaleler olmuştur. Ayrıca ilgili tez ve makaleler de istifade ettiğimiz çalışmalar arasındadır.

Diğer taraftan Kur’ân’ın Arapça olması ve Kur’ân’ın açıklamasıyla ilgilenen kaynakların genellikle Arapça olması münasebetiyle, Arap edebiyatında ironi kavramının karşılığını bulmak ve ironinin belagattaki yerini ve ilişkili olduğu sanatları tespit etmek için Arap belagatı hakkında yazılmış eserlerin incelenmesi gerekmektedir. Bu alanda, Ebû Bekr Abdulkâhir el-Cürcânî’nin **Esrârü’l-Belâğa**, ve **Delailü’l-İ’câz**’ı, Fahrüddin Muhammed b. Ömer er- Râzî’nin “**Nihâyetü’l-İcâz fi Dirâyeti’l-İ’câz fi Ulûmi’l-Belâğe ve Beyâni İ’câzi’l-Kur’ân**”’ı, es-Sekkâkî’nin **Miftâhu’l-Ulûm**’u, Celâluddin Muhammed b. Abdurrahman el-Hatîp el-Kazvînî’nin “**el-İzâh fi Ulûmi’l-Belâğa**”’sı, el-‘Alevî Yahya b. Hamza’nın “**et-Tırâzu’l-Mütezzammin li-Esrâri’l-Belâğa**”’sı, et-Teftazânî’nin, “**el-Mutavvel**”’i, Ahmed Mustafa el- Merâğî’nin “**Ulûmu’l-Belâğa el-Beyân ve’l-Me’ânî ve’l-Bedî’**”’i, el-Meydânî’nin “**el-Belâğetu’l- Arabiyye Usûsuhâ ve Ulûmuhâ ve Funûnuhâ**”’sı,

Ahmed Matlûb'un **Mu'cemu'l-Mustalahâtî'l-Belâğîyye ve Tatavuruhâ**"sı, el-Haşimî'nin "**Cevâhiru'l-Belağa**"sı ve M. Yektâ Saraç'ın "**Klasik Edebiyat Bilgisi: Belagat**", gibi kaynaklardan yararlanmaya çalıştık.

Son olarak çalışmamızın asıl bölümünü oluşturan ironi üslubunun kullanıldığı âyetlerin tefsîri için hem klasik tefsîr kaynaklarından hem de çağdaş tefsircilerin eserlerinden yararlanmaya çalıştık. et-Taberî'nin **Câmi'u'l-Beyân ân Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**'ı, ez-Zemahşerî'nin **el-Keşşâf**'ı, er-Râzî'nin **Mefâtîhu'l-Ğayb**'ı, el-Kurtûbî'nin **el-Cami' li-Ahkâmi'l-Kur'ân**'ı, İbn Kesîr'in **Tefsîrû'l Kur'âni'l-Âzim**'i, en-Nesefî'nin **Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl**'i, İbn Âşûr'un **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**'i, Seyyid Kutub'un **fi Zilâli'l-Kur'ân**'ı, Yazır'ın **Hak Dîni Kur'ân Dili**' ve DİB'in **Kur'ân Yolu**' isimli tefsirleri istifade ettiğim başlıca kaynaklardır.

Bunların dışında kelimelerin lügat anlamını verirken el- Cevherî'nin **es-Sihâh Tâcü'l-Luga ve Sihahi'l-Ârabiyye**'si, el-İsfahânî'nin **el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân**'ı, İbn Manzûr'un **Lisânu'l-Ârab**'ı, ez-Zebîdî'nin **Tâcü'l-Ârûs min Cevheri'l-Kâmûs**'u ve Türk Dil Kurumu'nun **Büyük Türkçe**'si gibi lügat kitaplarından yararlandık. Ayrıca âyet meallerini verirken Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin'in hazırladığı Diyanet İşleri Başkanlığının **Kur'ân-ı Kerîm Meâlî**'ni esas aldık.

Çalışmamızda kullandığımız kaynakları ilk geçtiği yerde tam olarak verdik. Bunun dışında ikinci sefer kaynak gösterdiğimiz dipnotlarda sadece yazarın soy ismi, kitap ismi, cilt ve sayfa numarasını yazdık.

BİRİNCİ BÖLÜM

EDEBÎ BİR SANAT OLARAK İRONİ

1.1. İRONİ KAVRAMI

1.1.1. İronin Tanımı

Herhangi bir şeyin anlaşılabilmesi için ya tanımı yapılmalı ya da özellikleri sıralanmalıdır. Bunun için ironi konusuna geçmeden önce onunla ilgili yapılmış tanımlara bir göz atmalıyız. İroninin tanımına geçmeden önce şunu belirtmek gerekir ki ironiyi tanımlamak ve çerçevesini belirlemek çok zordur. Çünkü ironi, çoğu zaman sözlük anlamının dışına çıkarılarak geniş alanlara yayılır ve birçok kavramla ilişkisi olan bir görüntü içerisine girer. Her ne kadar birçok dilbilimci ve edebiyatçı tarafından ortak ifadelerle tanımlanmışsa da kuram ve uygulama sahasında farklı biçimlerde kendini gösterir. Bunun sebebini kimisi ironinin doğru kavranılmamasına ve genel geçer bir okuma biçiminin olmamasına bağlarken kimi de bunun aslında bir kavram olmadığına bağlamaktadır.² Ancak bunun sebebi genel ifadeyle ironinin geçirdiği çok uzun bir tarihsel serüven ve çok farklı alanlarda kendisine yer bulması olarak ifade edilebilir. İroni'nin bu uzun serüveni ve şöhretinin farklı bölgelere yayılması ona farklı biçimler kazandırmıştır. Bu anlamda Muecke'den aktarılan *"İroni sözcüğünün şimdiki anlamı onun eski yüzyıllardaki anlamıyla aynı anlama gelmez, onun bir ülkedeki anlamıyla başka bir ülkedeki anlamı aynı olmaz, ne sokaktaki anlamıyla bir bilimsel çalışmadaki anlamı aynı olur ne de herhangi bir bilimsel çalışmayla bir başkasında."* şeklindeki anlatımı da ironinin farklı mekân ve zamanlarda farklı görünümünde olabileceğini ifade etmektedir.³ Kabul etmek gerekir ki böylesine müphem ve çok biçimli bir şeyin tanımlanması ve sınırlarının çizilmesi gerçekten zor olacaktır.

² Abdulhakim Tuğluk, "İroni Nedir?". *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, S. 29, c. 6, s. 445-446.

³ Abdulhakim Tuğluk, *İroni Nedir?*, s. 446.

Edebiyatın ve felsefi söylemin vaz geçilmez bir ögesi olan ve bunlardan ziyade bugün siyasette, sanatta, tiyatrodaki ve benzeri alanlarda karşımıza çıkan ironi, Yunanca bir kelime olup “kandırmak” anlamında olan “*eirōneî*” fiilinden türemiştir. Savaş Kılıç, “Grand Robert’in ironi teriminin Yunanca “bilmezden gelerek sormak” anlamına gelen eironia sözcüğünün onüçüncü yüzyıl sonunda görülen Latince karşılığı ironia’dan geçtiğini” belirttiğini aktarmaktadır.⁴ Kelime olarak “söylenilenin tersini kastetmek ya da bilip de bilmezlikten gelmek”⁵ anlamına gelen ironi görünenin tam tersi bir anlamı kasteden edebî bir anlatım biçimidir diyebiliriz.

İroniyi özgün bir şekilde tanıyabilmek için onun çıkış noktası olan Antik Çağ’daki kullanımına bakmak yerinde olacaktır. İroni, ilk olarak Sokrates’in gerçeğe ulaşmak için kullandığı bir sanat olarak karşımıza çıkar. Sokrates, meşhur sözü “En iyi bildiğim şey, hiçbir şey bilmediğimdir” felsefesine de bir bakıma uygun olan ironisi, cahil görünerek muhatapını, neticede kendi kendisiyle çelişkiye düşecek şekilde konuşturması temeline dayanıyordu. Sokrates ironisi daha çok soru cevap şeklinde gerçekleşir. Ama sorular bilgi edinmek için değildir. Sorulan her soruya verilen cevap bir başka soru doğurur. Bu şekilde işi istediği son noktaya kadar götürür ve istediğini söyler. Bu anlamıyla bir tartışma ve konuşma yöntemi olan bu tür ironi Sokrates’e göre bir ebelik yani bir doğurtma sanatıdır. Yani muhatapına doğruyu söyleterek adeta ona doğru bilgiyi doğurtmaktır. Bu açıdan bakıldığında Sokrates’in amacı karşısındakini aşağılamak değildir. Sadece bilmiyormuş gibi davranıp muhatapın doğruyu kendisinin bulmasını sağlamaktır. Buna genellikle “sokratik ironi” denilir.⁶ Sokrates’in bir tartışma yöntemi olarak kullandığı ironi, sonraki dönemlerde muhatapı yanıltan veya aldatan bir söylem biçimine dönüşür.

İroni kavramına Anaksimenes’in “letter to Alexander” adlı yapıtında da rastlandığı aktarılır.⁷ Anaksimenes, ironiyi “bir şey söylerken ya da bir eylem önerirken bunu söylemiyormuş ya da önermiyormuş gibi konuşmaktır” şeklinde bir eksik ifade ve alaycı bir konuşma tarzı olarak tanımlamıştır. Ancak Sokrates’in

⁴ Savaş Kılıç, “İroni, İstihza, Alaysama”, **Cogito Dergisi: İroni**, S. 57, s. 143.

⁵ Kadir Kınar, “Edebiyatda Tersinme Sanatının Arap Dili ve Edebiyatında Bazı Örnekleri” **bilimname düşünce platformu**, S. 30, c.1, s. 9.

⁶ Oğuz Cebeci, **Komik Edebî Türler “Parodi, Satir ve İroni**, İthaki Yay., İstanbul, 2008, s. 277.

⁷ Ernst Behler, “Antik Çağda İroninin Ortaya Çıkışı”, Orçun Türkay (çev.), **Cogito Dergisi: İroni**, S. 57, s. 23; Cebeci, **Komik Edebî Türler “Parodi, Satir ve İroni**, s. 279

ironisindeki kendisine bilgisizlik atfetme ile kurulan ilişkisi, artık nesneyle ilişkilendirilir. Yani bu zıtlık kendisiyle değil, bir başkası üzerinden sağlanmaktadır. İroni artık övgü yoluyla yermek, yeme yoluyla övmek gibi zıt amaçlarla gerçekleştirilmektedir. Bu tarz konuşmanın tam anlamıyla ironik özelliğini yansıtmak için vurgu, tutum ve tonlama da işin içine katılmaktadır.⁸ Bu anlamda ironi her tenkitçi ve eleştirmen için önemli bir liman olmaktadır. Zira yapılan bu tanımda ironinin şöyle bir özelliği dikkat çekmektedir. Eleştiri yaparken, tenkit ederken veya bir eksikliği dillendirirken kendini hedef göstermeden darbeyi indirmek ve bundan kolayca kendisini sıyrabilme olanağını tanımaktadır.

İroninin tarihinin dayandırıldığı diğer biri de Aristoteles'tir. Aristoteles de ironiyi Sokrates'in ironisinden pek farklı olmayan bir biçimde açıklar. Aristoteles, ironiyi, "kişinin kendi kendisini önemsiz göstermesi" yani "övünme"nin zıddını oluşturma çerçevesinde tanımlar. Bu anlamda Soratesin cahillik taslamasıyla örtüşmektedir. Aristoteles, ironiyi iki farklı karakter yaratarak izah etmeye çalışır. Bu iki karakter "eiron" ve "alazon" isimlerini alır. Eiron, kendi kendini sürekli aşağılayan bir karakterdir. Sürekli övünen alazon'a karşı zıt bir duruş sergiler. Eiron, hem sözle hemde davranışla olduğundan daha kötüdür. Hakarete uğrayınca gülebilir. Başkasına yardımdan kaçan, kendisine uygun olmayan şeyi unuttur veya anlamazdan gelir.⁹

İroni kavramı ile ilgili oluşturulan tanımlardan biri de Beliz Güçbilmez'in "*İroni ve Dram Sanatı*" adlı eserinde Fransız sözlük bilimci Furetière'den aktardığı, "ironi, *"konuşan kişinin muhatabını küçük düşürmek için, övüyor gibi yapıp onu eleştirdiği ve suçladığı durumlarda kullandığı bir söz hüneri, ironi hem sözcüklere hem de tonlamaya dayanarak yapılır. En çarpıcı ironiler, gerçeğin karşıtı ile yapılanlardır. Sözcük Yunanca eironeia'dan gelir. Aldatma ve kandırma anlamına gelir, kandırmak fiilinin Yunancasından türetilmiştir."* şeklindeki tanımıdır.¹⁰ Furetiêrden yapılan bu alıntıda ironiyi tanımlamasının yanında aynı zamanda bize ironin mahiyeti, amacı, teknik ve etimolojisi hakkında da bazı bilgiler aktarılmıştır.

⁸ Ernst Behler, "Antik Çağda İroninin Ortaya Çıkışı", s. 23; Cebeci, **Komik Edebî Türler "Parodi, Satir ve İroni"**, s. 279

⁹ Cebeci, **Komik Edebî Türler "Parodi, Satir ve İroni"**, s. 278.

¹⁰ Beliz Güçbilmez, **Sophokles'ten Stoppard'a İroni ve Dram Sanatı**, Deniz Kitabevi, Ankara, 2005, s. 12-13,

Ayrıca yine Furetiêr'in yaptığı bu tanımında yer aldığı gibi ironi tonlama ile de yapılabilmektedir. Bu da ona çok yaygın bir kullanım alanı açmıştır. Şöyle ki, ironi, sözcüğün dışında tonlamayla var olabildiği için sadece edebiyat ve diğer sanat eserleriyle sınırlı kalmamış günlük hayatın birçok alanında yoğun bir biçimde başvurulan bir kullanım haline gelmiştir.¹¹

Antik Yunan'dan sonra ironinin şöhreti Latin dünyasına da ulaşır. Kaynaklar, ironinin Cicero ve Quintillian'la Latin dünyasına taşındığını kaydeder.¹² Cicero da ironiyi Sokrates'in kibar bir şekilde bilmezden geldiği gibi bir diyalog tarzı, bir davranış olarak benimser.¹³ Quintilian ise ironiyi "saklanma, üstünü örtme, gizleme ve -miş gibi yapma" olarak tanımlamıştır. Quintilian, böylece ironiyi salt yazınsal ve sözel alandan çıkararak bireyin hayat karşısındaki genel tutumunu tanımlamak için kullanılan bir kavram haline getirmiştir.¹⁴ Onun ortaya koyduğu ironinin özelliği, konuşmacının niyetinin gerçekte söylediğinden farklı oluşu ve bizlerin söylenenin tersini anlamamız olgusudur.¹⁵

İroni hakkında yapılan ilk tanımlamaların genellikle bu minvalde olduğunu görmekteyiz. Bir söz oyunu olarak tanımlanan ironi, günümüze kadar geçen süre içinde kullanım alanı değişse de tanımlama konusuna gelince pek farklı olamayan benzer tanımlar getirilmiştir. Zira yapılan bu ilk tanımlarla, ironi üzerinde önemli çalışmaları olan modern döneme ait bir ironist olan Søren Kierkegaard'ın ironiye getirdiği tanım arasında pek bir fark bulunmamaktadır. Kierkegaard, ironi konusunu işlediği eserlerinde ironiyi tanımlayacak şu ifadelerle yer verir: "*söylev sanatında sık kullanılan bir söz oyununun adı ironidir ve özelliği, söylenen sözün aksinin ima edilmesidir. Böylece, ironinin her biçimi için geçerli olabilecek bir belirleme elde ederiz; yani fenomen öz değil, özün karşıtıdır. Ben konuşurken düşünce ya da anlam öz, sözcük ise fenomendir.*"¹⁶ Kierkegaard'ın da ifadelerinden anlaşıldığı gibi ironinin

¹¹ Tuğluk, "İroni Nedir?" s. 450.

¹² Güçbilmez, *Sophokles'ten Stoppard'a İroni ve Dram Sanatı*, s. 15

¹³ Behler, *Antik Çağda İroninin Ortaya Çıkışı*, s. 23.

¹⁴ Oğuz Cebeci, "Tarihsel Bir Perspektif Üzerinden İroni tür ve Tekniklerinin Gelişimi ve Bazı Uygulama Örnekleri" *Cogito Dergisi: İroni*, S. 57, s. 88

¹⁵ Behler, *Antik Çağda İroninin Ortaya Çıkışı*, s. 22-23

¹⁶ Søren Kierkegaard, *İroni Kavramı Sokrates'e Yoğun Göndermelerle*, Sıla Okur (çev.), İmge Kitabevi, İstanbul 2009. s. 271

düz mantıktan ve düz ifade biçiminden daha fazlasına ihtiyaç duyan, belli bir yetenek ve kapasite isteyen çift yönlü bir zihinsel faaliyet olduğu açıktır.

Türkçe ve Türk edebiyatında ironi, Batı edebiyatında kullanıldığı çerçevede kullanılmıştır. Türkçe sözlüklerde ironi sözcüğü genellikle “gülmece, söylenen sözün tersini kastederek kişiyle veya olayla alay etme, alaylı anlatım, mizah”¹⁷ şeklinde tanımlanmıştır. Türk kültüründe ironiye güzel bir örnek olarak hayatı boyunca yaptığı ve söylediği ile dikkat çeken Nasreddin Hoca verilebilir.

Tanımlamalar genel anlamda pek değişmese de ironinin ilk kullanımı ile günümüzdeki kullanımı arasında ciddi farklılıklar olabilir. Çünkü bugün sadece edebiyattaki, felsefedeki ironiden değil, sanattaki, siyasetteki, eğitimdeki, tarihteki ve diplomasideki ironi gibi birçok alandaki ironiden de bahsedilmektedir. Bazıları bu anlam gücüne değinirken, bazıları da kazandığı bu yeni alanlara göre yeni anlamlar ilave etmişlerdir. Mesela; “*beklenmedik ve umulmadık sonuç*” bu yeni anlamlardan biridir. Yani “*bu bir ironidir*” demek “*bu beklenmedik bir şeydir*” ya da “*umulmadık bir sonuçtur*” demek anlamına gelmektedir.¹⁸

İroninin tanımındaki en temel özeliği olan tersinmenin yanında ağır basan diğer bir özelliği de eleştirel bir tutuma sahip olmasıdır. İroni, farklı zamanlarda, farklı alanlarda kullanılması ve farklı anlamlar kazanmasına rağmen eleştirel olma yönünü her zaman muhafaza etmiştir. İroninin bu eleştirel tutumu, mizah, hiciv ve tenkitteki eleştirel tutumdan farklıdır. Her zaman tenkit eden bir tavır içeren ironide eleştiri, örtük, dolaylı, kinayeli ve iğneleyici¹⁹ bir söylem biçimine dayanır. Muhatap tenkit edilirken veya eleştirilirken çoğu kez bunun farkında bile değildir. Ama ironist eleştirel yaklaşımıyla zehrini çoktan boşaltmıştır.

Yapılan tanımlamalardan anlaşıldığı kadarıyla ironinin tanımını oluşturan unsurlar: “**a)** eleştiri veya yergi maksadının olması, **b)** bunu muhataba farkettermek, **c)** kasıtlı ve tasarlanmış olması **d)** gerçek ve görünüş, söylenen ile söylenilmek

¹⁷ İlhan Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2008, c. 2, s. 1450; Türk Dil Kurumu, **Büyük Türkçe**, TDK Yay. Ankara, 2005, s. 980

¹⁸ Vefa Taşdelen, “İroni”, **Hece Dergisi: Edebiyatta Paradoksun Biçimi: İroni-1**, S. 124, s. 53.

¹⁹ Taşdelen, **İroni**, s. 53.

istenen arasındaki karşıtlık²⁰, ters yönlülük” olarak karşımıza çıkar. Bu unsurları barındıran genel bir tanım oluşturmaya çalışırsak “ironi, eleştiri veya yergi maksatlı ve muhatabın fark etmesi için zekice tasarlanan bir kelime veya kelime grubunun birinci ve açık anlamının ötesinde bir anlamda kullanılarak yapılan ters yönlü bir anlatım biçimidir.” şeklinde kapsamlı bir tanım yapabiliriz.

1.1.2. İroni’nin Amacı

Asıl niyetini gizleyerek ima yoluyla anlatma biçimi olan ironi, farklı işlev ve amaçlarla kullanılabilen çok biçimli bir yapıdır. Ama genellikle vermek istediği mesajı veya yaşanan saçmalıkları ve çelişkileri daha etkili ve vurgulu bir şekilde anlaşılmasını sağlamak maksadıyla kullanılan bir tekniktir. Bu bağlamda Northrop Frye *Eleştirinin Anatomisi* adlı eserinde, edebiyatın temelindeki dört anlatım kategorisinden biri olarak saydığı ironik anlatımda (diğerleri, *komik*, *romantik* ve *trajik anlatımlardır*), ifadeler daha vurucu ve sarsıcı bir hal aldığı için okuyucu üzerinde daha çok etki ettiğini ifade etmektedir. Ayrıca ironi, sıra dışı bir figüre de ihtiyaç duymadan sinsi bir şekilde saldırısını gerçekleştirir. Bu durumda ironist ne kadar acımasızsa ironi de o kadar keskindir.”²¹

İroninin genel olarak kabul gören üç kullanım amacı vardır. Bunlar²²:

- 1- Bir retorik aracı olarak, konuşmacının sözlerini pekiştirmek ve güçlendirmek
- 2- Satirik bir araç olarak, bireysel ve toplumsal zaafiyetleri ortaya çıkarmak
- 3- Bazı konularla ilgili bir farkındalık kazandırmak

Bunların dışında insanları ironiyi kullanmaya sevkeden sebeplerden bazıları şunlardır²³:

²⁰ Arzu Karadikme, *İroni Kavramı ve Ahmet Hamdi Tanpınar’ın Eserlerinde İroni*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2006. s. 1.

²¹ Ümmühan Gökmen, *İroniden Komediye Bir Eğlence Aracı: Efrâsiyâb’ın Hikâyeleri*, s. 1091, 1092.

²² Cebeci, *Komik Edebî Türler “Parodi, Satir ve İroni*, s. 307.

²³ Ahmed Hüseyin Anânize, *Üslubu’t-Tehekküm fi’l-Kur’âni’l-Kerim (Dirase Tahliliye Beyaniyye)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, el-Câmiatu’l-Ürdüniyye, Amman, 2005. s. 26.

- 4- Kanunlardaki cezalardan kaçmak
- 5- Hükümdarların yanlışlarını kendilerini hedef yapmadan dillendirmek
- 6- Güç yetiremediği kişiye karşı, ironi sayesinde biraz olsun kızgınlığını ve içindeki ateşi söndürmek
- 7- Üstünlüğünü ispatlamak veya rakipleri karşısında eksikliğini kapatmak
- 8- Eğlendirmek
- 9- Alışıldığın dışına çıkarak etkiyi artırmak
- 10- Ayna görevi görerek toplumun durumunu yansıtmak

Linda Huntcheon'ın ironiyi işlev ve amaç bakımından dokuz başlık altında ele aldığı aktarılır. Bunlar, uzlaştırma, saldırı, karşıtlık, iğretilik, kendi kendini koruyucu, uzaklaşma, komik ve saçma, karmaşıklıklaştırma ve en temel işlev olarak pekiştirmedir.²⁴ Başka bir araştırmacı olan Güçbilmez, ironinin etkisini ve bir ironistin ironi ile amaçladığını şu kısa ifadelerle anlatmaktadır: *“İroni, yıkıcı bir araçtır; sürüp gitmekte olanın, alışkanlığa dönüştüğü için fark edilemez olanın, geleneksel olanın korunaklı alanına saldırır. Komedinin üretmeye çalıştığı kahkaha, bir tür boşalımdır. Gerginliğin çözülmesidir. İroni ise kahkahanın değil, buruk gülümseyişin peşindedir. Boşalmanın değil, kavramanın ve kavranılanın korunarak bir başka bilince dönüştürülmesinin sağlanmasıdır, ironik sanatçının amacı.”*²⁵

Şimdiye kadar anlattıklarımızdan da anlaşılacağı üzere ironide genellikle eleştirel bir yön olduğu bir gerçektir. İronistin amacı hedef aldığı toplumsal çelişkileri, saçmalıkları, ironik ifadelerle veya resim, roman, tiyatro vb. sanatlar aracılığıyla olumlu yönde değişim ve dönüşüme zorlamaktır. Zira eleştiri barındıran her öz yanında bir değişim fikrini de taşımaktadır.²⁶ Bu açıdan bakılınca ironi ile sürekli bir değişim ve yenilenmenin hedeflendiği görülmektedir. İroni ile değişimi hedeflenen muhatap ise başta toplum ve siyasi iktidar olmak üzere, okuyucu, yazar kısacası ironinin hedef kitlesi olabilecek herkeştir. Diğer yandan hangi amaçla kullanılırsa kullanılsın ironide ince bir alay ve bir üst bakış da kendisini hissettirir.

²⁴ Fatih Yalçın, **Tahsin Yücel'in Romanlarında Yabancılaşma ve İroni**, s. 129.

²⁵ Güçbilmez, **Sophokles'ten Stoppard'a İroni ve Dram Sanatı**, s. 39.

²⁶ Şaban Sağlık, “Türk Romanı ve İroni”, **Hece Dergisi: Edebiyatta Paradoksun Biçimi: İroni-1**, S.124, s. 102.

İroninin amacı yapıcı bir eleştirel tutum olabildiği gibi doğrudan yıkıcı ve saldırgan da olabilir. Kutsallaştırılan, tartışmaya kapalı değerlerin aksayan tarafları ile ilgili yapıcı bir eleştirel tutum benimsediği gibi bu değerlere “komik” olanın değersizleştirici gücü sayesinde yıkıcı bir saldırıda da bulunabilir. Zira tartışılması bile düşünilemeyen bir değer komikleştirilmesi, onu değersizleştirerek ondaki koruma kalkanını yok eder. Onu sıradanlaştırarak tartışmaya açar.²⁷

Bazen de ironinin amacı acı gerçeklere “neşe” katmaktır. Muhatabı acı acı güldürmektir.²⁸ Bazen de doyum aramaktır. Rakibini sıkıştırarak doyum hissini tatmin etmektir. Hele muhatap saygın biriye, hissettirmeden onu değersizleştirmek doyum hissini o denli artırır. Dolayısıyla en saygın kişi bile ironistin elinde bir kuklaya dönüşebilir. İşte bütün bu nedenlerle bir gücü veya bir iktidarı sarsmanın en güzel ve en az riskli yolu ironi silahıyla saldırmaktır.²⁹ Çünkü bir kültürde biriken irini, öfkelenmeden ve nazıkçe akıtmanın tek yolu ironidir.³⁰

Bazen de ironi, özgürleştiren, sınırların ötesine geçmeye imkân tanıyan bir yoldur. Çünkü ironi, kişiye, kontrol altında tutamadığı bir hayata karşı ironik bir tutum benimseyerek, güç yetiremediği veya değiştirme gücüne sahip ol(a)madığı bu süreçten kurtulma imkânını verir. Böylece en azından kendisini bu sürecin dışında tutmayı sağlar. Bu bağlamda bilinç aynı zamanda olmayan yoklukları da kurgulayarak içinde bulunduğu zamandan kurtulur³¹ ve daha nesnel bir tutumu benimseme imkânına ulaşır.³²

Kısacası hangi işlevle kullanılırsa kullanılsın ironi, her zaman daha etkili kılınması için başvurulan bir tekniktir. İnsanın zaman zaman hayatını, yaptıklarını, ürettiklerini sorgulamak; yaşadığı, ürettiği şeylere dışardan bakmasını sağlamak ve

²⁷ Yalçın, **Tahsin Yücel’in Romanlarında Yabancılaşma ve İroni**, s. 133.

²⁸ Tosun, **Öyküde İronik Anlatım**, s. 84.

²⁹ Taşdelen, **İroni**, s. 62.

³⁰ Oğuz Demiralp, “Altan Dalma”, **Cogito Dergisi: İroni**, S.57, s. 168.

³¹ Viladimir Jankélévitch, “Kendisine Dönük İroni: Dokunup Geçme Sanatı” Orçun Türkay (çev.), **Cogito Dergisi: İroni**, S. 57, s. 137.

³² Yalçın, **Tahsin Yücel’in Romanlarında Yabancılaşma ve İroni**, s.120-121.

benlik iradesini kaybetmiş topluma, kendine yabancılaşmış, nesneleşmiş insanı silkelemek amacıyla kullanılan önemli bir araçtır.³³

1.1.3. İroninin Edebiyattaki Yeri

Şimdiye kadar anlattıklarımızdan da anlaşılacağı üzere ironi, insan hayatında önemli bir yere sahiptir. Özellikle de edebiyatta vazgeçilmez bir tekniktir. İroninin edebî gücü, geçirdiği tarihi sürecin ta başından sonuna kadar hep hissedilmiştir. Zira dil ve sözcük oyunları neticesinde oluşan ironi, yine dilin bir ürünü olan edebiyattan ayrı düşünülemez. Şöyle ki, “dil her düzeyde konuşmacının maksadını anlatmasına yardımcı kalıplaşmış şekilleri vardır. Bunlardan biri de dilin anlam düzeyidir. Kişi, dilin anlam sistemine göre yapılan konuşmanın anlam bütünlüğüyle açıkça örtüşecek şekilde istediği anlamı dile getirir. Bu bir direk gönderim stratejisidir. Dil ile iletişim genellikle böyle olmakla birlikte konuşmacı bazen bundan farklı stratejiler de deneyebilir. Bağlama uygun bir konuşma tarzı vasıtasıyla maksadını açıklayabilir. Bu tarz bir konuşmanın gerektirdiği öteki anlam denilen yepyeni bir mana çıkar ve muhatap da onu anlar.”³⁴ İşte hakikatte, yüzeydeki anlamın tam tersini kasteden bir anlatım tarzı olan ironi, direk gönderim stratejisinden farklı bir strateji kullanan edebî bir teknik, belagatlı bir üsluptur.

Frye’den aktarılan ironiye dair şu tanım cümlesi ironinin edebî yapısını daha anlaşılır kılmaktadır: “Öyleyse ironi terimi, insanın olduğundan daha küçük görünmesine dair bir tekniğe işaret eder. Bu teknik, edebiyatta yaygın bir tekniğe, az sözle mümkün olduğunca çok anlam yaratma yahut doğrudan bildirme veya kendi açık anlamından bir sözcük dizisi yaratma tekniğine dönüşmüştür.”³⁵ Frye, yaptığı bu tanımında ironinin söze îcâz kazandırdığını ve ikinci bir edebî yön de ironist tarafından telaffuz edilmeyip ancak muhatapın dikkatine sunulan yeni anlam birlikleri oluşturduğunu belirtir.

Kıvrak bir yapıya sahip olan ironi, bu özelliğinden dolayı her zaman bir çıkış kapısı sunar. Dolayısıyla sanatçılar ve yazarlar yapıtlarında olumsuz yaklaşımları

³³ Serdar Yılmaz, **Kavramsal Sanatta İroni ve Olumsuzluk**, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2008, s. 33.

³⁴ Kınar, **Edebiyatta Tersinme Sanatının Arap Dili ve Edebiyatında Bazı Örnekleri**, s. 13.

³⁵ Tuğluk **İroni Nedir?**, s. 451.

genellikle ironi vasıtası ile sergilerler. Bir dirilme veya uyanışı sağlamanın en kolay ve en tehlikesiz şekli ironi ile yapılanıdır. Bu yüzden ironi, her zaman edebî ve eleştirel eserlerde kendine yer bulan güçlü bir unsur olarak karşımıza çıkmıştır. Sanatçı, yazar veya konuşmacı, ironinin gücünden yararlanarak yerleşmiş toplumsal değerleri, yanlış anlayışları, bürokratik sıkıntıları, hayatın, karşıtlıklarını ve saçmalıklarını acımasızca eleştirirler. Bunu yaparken tarafsız gibi görünseler de satır aralarına ve detaylara ağır bir eleştiriyi yerleştirirler.³⁶ İronin edebiyattaki bu gücünü, Vefa Taşdelen şu cümlelerle anlatır: “İroni eleştirel bir tavidir, fakat dalga geçerek, iğneleyerek, hatta alay ederek eleştiren bir tavidir. İlk önce olumlar ve onaylar gibi görünür, fakat onun onaması ve olumlaması, aslında olumsuzlaması ve reddetmesidir. Kuşkusuz bu doğrudan reddetmekten, doğrudan karşı çıkmaktan daha acıdır. Onun onayı sarsma hareketidir. Olumlayarak olumsuzlamak, onaylayarak reddetmek, ironik bir ürkeklik biçimidir. Düz mantıktan ve düz ifade biçiminden daha fazlasına ihtiyaç duyan, belirli ölçüde zihinsel birikim, kapasite ve yetenek isteyen bir söylem biçimi olduğu açıktır. Doğrudan doğruya herkes eleştirebilir. İroninin dolaylı mantığı bir yeteneği, bir birikimi, bir zekâyı ve zihinsel yeterliliği gerektirir. İroninin karşıtlığa dayalı mantığı sayesinde yenilen, yenilgisini hemen değil, zaman geçtikçe anlar. Zehirli yergi zaman geçtikçe etkisini hissettirir. Bu nedenle onda gittikçe acıtan ve burkan bir güç vardır.”³⁷ Taşdelen’in ifade ettiği gibi böylesine muazzam bir etkiye sahip olan bir ifade aracının ve bir söz sanatının, edebiyattan yararlanmadan bu güce ulaşması veya bir şekilde edebiyattan ayrı düşünmemiz mümkün değildir. Hatta “bazı tarihçiler orta çağ dogmatizmini yıkan ve rönesans hareketini belirleyen şeyin ironi olduğunu ileri sürerler. Dogmatizmin zirve yaptığı orta çağ’da halkı sömüren, kilise ve papazlara karşı, dönemin bazı aydın ve entelektüelleri buna tepki göstermek için edebiyat yapıtları içinde ironiyi kullanarak, halkı uyandırmış ve bilinçlendirmişler.”³⁸ Bu anlamda yapıtlarında ironiyi kullanarak

³⁶ Tosun, **Öyküde İronik Anlatım**, s. 84.

³⁷ Taşdelen, **İroni**, s. 55-56.

³⁸ Gamze BOZ, **İroni Kavramının Postmodern Dönüşümü ve Postmodern Seramik Eserlerde İroni**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Eskişehir, 2011, s. 19

ironinin edebiyat alanında evrenselleşmesini sağlayan; Jonathan Swift, Thomas De Quincey, Lewis Carol gibi yazarlar öncüllük etmiştir.³⁹

Anlattıklarımızdan da anlaşıldığı üzere sözel sanatta olduğu gibi anlatı eserlerinde de ironinin etkisi büyüktür. Nitekim bir eserde ironi yerinde kullanıldığında, belagatlı söz'ün muhatap üzerinde yarattığı cezbedici etki gibi, yazılmış ironik cümle de okuyucuyu derrinden sarsmaktadır. Söylenen şeyin aksine bir anlam çerçevesi oluşturulmak üzere kurgulanan ironiyle yazar, direkt anlatımdan oluşabilecek sıkıntılı bir durumu yumuşatarak muhatabını etki altında bırakır. Bazı eserlerin kurgusu tamamen ironi üzerineyken bazılarında ise ironi, sadece anlama bir zenginlik ve estetik bir zevk katan bir öge olarak yer alır. Zaten bir anlatıda tamamen bir alay ve küçümsemenin hakîm olması, nefret ve sıkıntıya neden olacaktır.⁴⁰

1.2. ARAP DİLİ VE BELAGATINDA İRONİ

1.2.1. Arap Belagatında İroni

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki Batı, ironi'yi kavramsallaştırma ve edebiyata kazandırma yolunda önemli bir yol almıştır. Ancak bu ironi üslubunun ilk olarak Batı'da ortaya çıkışı veya başka kültürlerde kullanılmadığı anlamına gelmemektedir. Böyle bir ifade türü Batıda olduğu gibi Doğu edebiyatlarında da öteden beri var olduğu inkâr edilemeyen bir gerçektir. Arap edebiyatında tarihsel, felsefi, edebî ve sanatsal birikimiyle ironiyi tam olarak karşılayan bir kavram olmasa da gerek sözlü gerek yazılı olarak ironik anlatıma sahip fazlasıyla örnekler bulmak mümkündür. Cahiliye şairlerinden olan İmruü'l-Kays (ö. 80/565)'ın şiirindeki şu beyti, Arap edebiyatında ironi'nin öteden beri kullanıldığının en büyük delilidir:

فأنشِبْ أظفاره في النساء ... فقلت له هبْلت ألا تنتصر

³⁹ BOZ, *İroni Kavramının Postmodern Dönüşümü ve Postmodern Seramik Eserlerde İroni*, s. 19.

⁴⁰ Alpay Gezer ve Yakup Çelik, *Mizah Ekseninde İroni Çerçevesinde Anlam İlişkileri ve Ayşe Kilimci'nin Hikâyelerinde Mizahî Dil*. c.3, s. 99.

“Tırnaklarını can damarına saplayınca ona şöyle dedim: Bravo sana! Zafer elde edemiyor musun?”⁴¹ Bu beyitte, köpeğin avına karşı yaptığı saldırıda avını mağlup edip zafer kazanınca, mağlup durumda olan öküze şair tarafından yöneltilen “هبلت / Bravo!” ifadesi istihza ve tahkîr makamında söylenmiş bir medh ifadesidir.⁴²

Yine İbnu’r-Rûmî (ö. 283/896)’nin yüceltme ifadeleri ile zemm etmesi de ironiyle ilgilidir:

فيا له من عمل صالح ... يرفعه الله إلى أسفل

“Ey salih amel sahibi olup da Allah’ın kendisini aşağıya doğru yükselttiği kimse!”⁴³ Burada salih amel işleyenin yüceltilmesi gerekirken alçaltılmış bir sona, yani kötü amel işleyenin akıbetine uğradığı ifade edilmiştir. Ayrıca bunun “يرفع” ile ifade edilmesi de istihza içeren ironik bir ifadedir. Yine Hüzeyl’li bir şâir,

لعل الله فضلكم علينا ... بشيء أن أمكم شريم

“Allah(cc) sizi annenizin şerim (burnu kesik)⁴⁴ olmasından bize üstün kılmış olması umulur”⁴⁵ diyerek ironi yapmıştır. Şiirde üstün kılmak (فضلكم) ifadesi getirilince muhatap, şâirin kendileri hakkında iyi bir şey söyleyeceğini bekler ki o sırada şair, annelerinin “şerîm” vasfını zikredince söz ironik bir hal almaktadır.

Zikrettiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere Arap dili ve edebiyatında kendisine fazlasıyla yer alan bu ifade biçimi hangi kavramlarla ifade edildiğini açıklamaya çalışalım.

⁴¹ İmru’l-Kays b. Hucr, *Dîvânu İmru’l-Kays*, Thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim, Dâru’l-Meârif, Kahire, 1984, s. 161.

⁴² Ebu’l İsbâ‘ el-Mısrî, *Tahrîr’ü-Tahbîr fi Sina‘ati’s-Şi‘r ve’n-Nesr ve Beyâni İ‘cazi’l-Kur‘ân*, Thk. Hafni Muhammed Şerif-Daru İhyai’t- Tûrasi’l-İslamî, Kahire, 1963, s. 570; el-‘Alevî, Yahya b. Hamza, *et-Tırâzu’l-Mütezzammin li-Esrâri’l-Belâğa ve Ulûmi Hakâiki’l-İ‘câz*, Thk. Abdulhamid el-Hindâvî, Mektebetu’l-Asriye, Sayda, Beyrut, 2002, c. 3, s. 92.

⁴³ Ahmed Matlûb, *Mu‘cemu’l-Mustalahâtî’l-Belâğîyye ve Tatavuruhâ*, Matbaatu’l-Mecmai’l-İlmiyyi’l-İrâkî, Bağdat, 1983, c. 2, s. 377.

⁴⁴ Şerim, burnun iki deliği arasındaki perdenin yırtık olması anlamına da gelmektedir.

⁴⁵ Abdullah b. Hişam el-Ensârî, *Şerhu Katri’n-Nedâ ve Belli’s-Seda*, Mektebetü’s-Seyda, Diyarbakır, s. 343.

1.2.2. Arap Dili ve Belagatında İroni ile Anlamsal İlişkisi Olan Kavramlar

Batı Edebiyatı'nda önemli bir anlatım tarzı olan ironi, en genel anlamıyla “ifade edilenin veya söylenilenin tersini kastetmek”, “mevcut olan veya olması beklenilene tam manasıyla aykırı olmak”, “mizahî veya alaycı ifade”, “bilip de bilmezlikten gelmek”⁴⁶ gibi anlamlara geldiğini söylemiştik. Bu gibi anlamlar Arap dili ve edebiyatında tehekküm, suhriyye ve istihza gibi kavramlarla açıklanmaktadır. Arap edebiyatında ironi kavramına karşılık tek bir kavramın geliştirilmemesi ve bu şekilde farklı ifadelerin kullanılması ise kesinlikle bir eksiklik olarak görülmemelidir. Çünkü Arap edebiyatında belagat ilmi gayet gelişmiş olduğu ve zengin ifade açısından ileri bir düzeyde olduğu kesin bir gerçektir. Dolayısıyla Arap edebiyatının ironik ifade yönünden önemli bir birikime sahip olduğunu belirtmek gerekmektedir.

1.2.2.1. Tehekküm

Anlamsal ve işlevsel olarak ironiye benzerlik gösterdiğini düşündüğümüz bir kavram olan “tehekküm” التَهَكُّم sözcüğü, “ه ك م” kökünden gelen tefe‘ul babında masdardır. “ه ك م” türevleriyle genel olarak lügatte “alaya alma, dalga geçme, hafife alma, kibirlenme, ahmaklığı ve kini sebebiyle bir başkasının üstüne yıkılan, üstüne lazım olmayan işlere dalma, insanlara zararı dokunan, şarkı söyleyen, karşı durulamayan ve engellenemeyen sel, kuyunun vb. yıkılması, yaralama, başkasına saldırma ve kızgınlık” gibi geniş bir anlam ağına sahiptir.⁴⁷ Hadiste de bu lafız alay ve küçümseme anlamında kullanılmıştır. İbnu'l-Esîr, Üsamenin hadisinde geçen tehekküm lafzının “فَخَرَجْتُ فِي أَثَرِ رَجُلٍ مِنْهُمْ جَعَلَ يَتَهَكَّمُ بِي” *onlardan bir adamın peşinden çıktım benimle alay etti*” şeklinde geçtiğini söyler ve bunu وَيَسْتَهْزِئُ بِي وَيَسْتَخِفُّ *“benimle alay ediyor ve küçümsüyor”*⁴⁸ şeklinde yorumlar. Bir belagat terimi olarak tehekküm; “muhatapı alaya almak maksadıyla bir sözü muktezayı hale tam zıt bir

⁴⁶ Abay, **Kur’ân’da İronik Anlatımın Bir Örneği: Tebbet Suresi**, s. 71.

⁴⁷ Cemalu’d-Din Muhammed b. Mükkerrem İbn Manzûr, **Lisânu’l-Ârab**, Daru’s Sadr, Beyrut, Ts, c. 12, s. 617; Mecdüddin Muhammed b. Yakub el- Firûzâbâdî, **el-Kamûsu’l- Muhît**, Thk. Muhammed Naîm, Müessesetu’r-Risale, Beyrut, 2005, s. 1171; Muhammed Murtazâ el-Hüseynî ez-Zebîdî **Tâcü’l-Ârûs min Cevheri’l-Kâmûs**, Thk. Abdussettar Ahmed Ferac, et-Turasi’l-Ârabi, Kuveyt, 1965, c. 34, s. 111, 112;

⁴⁸ Muhammed el-Cezerî İbnu’l-Esîr, **en-Nihâye fi Garîbi’l-Hadîs ve’l-Eser**, Thk. Tahir Ahmed ez-Zavi, Mahmut Muhammed et-Tenahi, Mektebetü’l- İslamiyye, 1963, c. 5, s. 268.

şekilde söylemektir.”⁴⁹ Bu anlamda ironide olduğu gibi tehekkümde de yerme ve acı bir alay söz konusudur.

Bir belagat terimi olan tehekküm, belagat disiplini içerisinde ilk defa hicrî VII. Asırda Sekkâkî (ö. 626/1228) tarafından kullanıldığını görmekteyiz. Sekkâkî, “*Miftâhu'l-Ulûm*” adlı eserinde hem istiâre hem de teşbîh başlıkları altında tehekkümden bahsetmektedir. Teşbîh bölümünde, bazen temlîh ya da tehekküm yoluyla “benzeyen ve benzetilen arasındaki zıtlığın münasebet gibi gösterilerek teşbîh” yapılabileceğini belirtir ve örnek olarak korkak kimse için, “ما أشبهه بالأسد” *Aslana ne kadar da benziyor*” sözünü gösterir.⁵⁰ Sekkâkî, tehekkümü istiâre babı içerisinde de değerlendirerek “istiâre-i tehekkümiyye” ismi ile bir başlık açar. Bunu, “aradaki zıtlığı münasebete çevirmek suretiyle, birbirine zıt olanlardan birinin isminin diğerine istiâre edilmesiyle” gerçekleştiğini belirtir ve buna “ان فلانا تواترت عليه” *falancaya, öldürülmesi malının yağmalanması ve zürriyyetinin de esir alınması müjdeleri art arda geldi*” sözünü örnek olarak gösterir.⁵¹ Burada felaket haberi müjde olarak sunulmuştur. Sekkâkî’nin tehekküm hakkında yaptığı bu açıklamalar, kendisinden sonrakiler için bir hareket noktası olmuş ve artık belagat ilmi içerisinde kullanılan bir ifade olarak yerini almıştır.

Sekkâkî’den sonraki bazı bilginler, tehekkümü belagatın bir dalı olan Bedî‘ sanatları arasında zikrederler. Açıkçası Bedî‘’in, “asıl manaya delaleti açık ve müktezay-ı hale mutabık halde irad etmekle beraber, kelamı lafız ve mana yönünden güzelleştirme yollarına ait bilgileri ihtiva eden bir ilim”⁵² olması, tehekkümün bu ilmin bir alt başlığı olarak değerlendirilmesi maksadına son derece uygun düşmektedir. Tehekkümü bedî‘ sanatları içerisinde zikredenlerden biri olan Hamevî (ö. 837), “*Hizanetü'l Edeb*” adlı eserinde, tehekkümü, Bedî‘ ilminin üstün sanatlarından biri olarak zikreder ve bazı edebî sanatlarla anlam yakınlığı olması nedeniyle, onu bunlardan biriyle karıştırmadan kullanabilmenin pek de kolay

⁴⁹ el-‘Alevî, *et-Tırâzu'l-Mütezzammin li-Esrâri'l-Belâğa ve Ulûmi Hakâiki'l-İ‘câz*, c. 3, s. 91

⁵⁰ Ebu Ya'kûb Yusuf b. Ebu Bekr Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, Daru'l- Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987, s. 355.

⁵¹ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 375.

⁵² el-Hâşimî *Cevâhirü'l-Belâğa*, s. 298.

olamayacağına da dikkat çeker.⁵³ Ayrıca Hamevî, tehekkümü, Bedî‘ ilmine ait sanatlar arasında ilk olarak zikreden İbn Ebi’l İsbâ‘ olduğunu aktarır.⁵⁴ Kanaatimizce Hamevî’nin kastı, müstakil bir sanat olarak ilk zikreden İbn Ebi’l İsbâ‘ olduğudur. Çünkü İbn Ebi’l İsbâ‘’tan önce Sekkâkî’nin bu kavramı teşbîh ve istiâre başlıkları altında zikrettiğini yukarıda açıklamıştık. Aynı iddiayı İbn Ebi’l İsbâ‘ da öne sürer ve “*et-Tahrîru’t-Tahbîr fî Sînâ’ati’s-Şi’r ve’n-Nesr ve Beyâni İ’cazi’l-Kur’ân*” adlı eserinde ilk defa kendisinin ortaya koyduğu otuz yeni babdan söz eder. Bunlardan biri de tehekkümdür. İbn Ebi’l İsbâ‘ (ö. 654), eserinin mukaddimesinde bu öncülüğünü şöyle ifade eder: “Bu esime başladığımda aklıma, benden önceki müelliflerin yolunu takip ederek, daha fazla fayda sağlaması için birtakım yeni konular ortaya koyma fikri geldi. Böylece aynı olmayıp birbiri içine girmiş otuz bab zihnimde belirdi. Zannımca benden önce bu babları ortaya koyan olmamıştır.”⁵⁵ Tehekküm sanatının Bedî‘ ilmi içinde ele alınması ve çerçevesinin belirlenmesi hususunda İbn Ebi’l İsbâ‘’ın büyük katkısı olmuştur.

İbn Ebi’l İsbâ‘, tehekkümün lügat anlamını verdikten sonra onu ya aşırı öfke veya kibirden dolayı “muhatapı küçümseme gayesiyle “ta’zîm lafzı ile tahkîr”, “inzar lafzı ile müjdeleme”, “vaad lafzı ile vaîd”, “övgü lafzı ile yergi” gibi ifadelerle yapılan hitap”⁵⁶ olarak tanımlar. Daha sonra buna uygun örnekleri şu şekilde sıralar:

1- Uyarmanın (inzâr) söz konusu olduğu yerde müjde (tebşîr) lafzının kullanılması:

بشر المنافقين بأن لهم عذابا أليما

“Münafıklara, kendileri için elem dolu bir azap olduğunu müjdele”⁵⁷.

2- Vaîdin (tehdit) söz konusu olduğu yerde vaad lafzının kullanılması:

ذق إنك أنت العزيز الكريم

⁵³ Ebü'l-Mehâsin İbn Hicce Takiyyüddîn Ebu Bekr b. Ali el-Hamevî, **Hizânetü'l-Edeb ve Ğâyetü'l-Ereb**, h. 1291, s. 122.

⁵⁴ el-Hamevî, **Hizânetü'l-Edeb ve Ğâyetü'l-Ereb**, s. 123.

⁵⁵ İbn Ebi’l İsbâ‘ el-Mısırî, **Tahrîr’ü-Tahbîr fî Sînâ’ati’s-Şi’ri ve’n-Nesri ve Beyâni İ’cazi’l-Kur’ân**, s. 93.

⁵⁶ İbn Ebi’l İsbâ‘, **Tahrîr’ü-Tahbîr fî Sînâ’ati’s-Şi’ri ve’n-Nesri ve Beyâni İ’cazi’l-Kur’ân**, s. 568; **Matlûb, Mu’cemu’l-Mustalahâtîl-Belâğıyye ve Tatavuruhâ**, c. 2, s. 375.

⁵⁷ Nisâ, 4/138.

“Tat bakalım! Hani şerefli olan, değerli olan yalnız sendin.”⁵⁸ Ayrıca İbn Ebî'l İsba' Zemahşerî'nin, له معقبات من بين يديه ومن خلفه يحفظونه من أمر الله, *İnsanı öntünden ve ardından takip eden melekler vardır. Allah'ın emriyle onu korurlar*”⁵⁹ âyetine, getirdiği yorumunu da bu tür bir tehekküm olarak değerlendirdiğini görmekteyiz.⁶⁰ Nitekim Zemahşerî verdiğimiz mealin yanında “معقبات” kelimesine “sultanların etrafında bulunup onları koruyan muhafızlar” anlamının da verilebildiğini ve o zaman âyetin manasının, “O sultanların kendi zanlarınca kendilerini Allah'ın hükmünden koruyan muhafızları vardır.” şeklinde olacağı ve hükmettiğinde Allah'ın hükmünü hiç kimsenin geri çeviremeyeceğine göre, bu tehekküm için böyle ifade edilmiş olduğunu belirtir.⁶¹

3- Yergi (zemm) söz konusu olduğu yerde de övgü (medh) lafzının kullanılması: Buna İbnü'z-Zervî (ö. 584/1188)'nin İbn Ebî Husayne (ö. 457/1065) için söylediği şu beyitleri örnek gösterebiliriz:

لا تظن حبة الظهر عيبا ... فهي في الحسن من صفات الهلال
وكذاك القسي محدودبات ... وهي أنكى من الطبا والعوالي
وإذا ما علا السنام ففيه ... لقروم الجمال أي جمال
وذنابي القطة وهي كما تع ... لم كانت موصوفة بالجلال
وأرى الانحناء في منسر البازي ... ولم يعد مخلب الرءبال
كون الله حبة فيك إن شئت ... من الفضل أو من الأفضال
فأنت ربوة على طود حلم ... طال أو موجة ببحر نوال
ما رأتها النساء إلا تمننت ... لو غدت حلية لكل الرجال
و إذا لم يكن من الهجر بد ... فعسى أن تزورني في الخيالي⁶²

“Sırttaki kamburluğu ayıp sanma! O, güzellikte ayın vasıflarındandır.

Yaylarda da kamburdur ama o, keskin kılıç ve mızraktan daha kıyıcıdır.

⁵⁸ Duhan, 44/49.

⁵⁹ Ra'd, 13/11.

⁶⁰ İbn Ebî'l İsba' el-Mısırî, *Tahrîr'ü-Tahbîr fî Sina'ati's-Şi'ri ve'n-Nesri ve Beyâni İ'cazi'l-Kur'ân*, s. 568-569.

⁶¹ Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer ez- Zemahşerî, *el-Keşşâf ân Hekâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, Thk. Halil Me'mun, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 2009. s. 536.

⁶² İbni Ebî'l İsba' el-Mısırî, *Tahrîr'ü-Tahbîr fî Sina'ati's-Şi'ri ve'n-Nesri ve Beyâni İ'cazi'l-Kur'ân*, s. 568, 569.

Hörgüç yükselince, onda döl için beslenen erkek develerde nice güzellikler vardır.

Bildiğin gibi kaya kuşunun kuyruğu da ihtişamla nitelenmektedir.

Şahinin gagasında da eğrilik görürüm; cesaretle atılan (aslanın) pençesine ulaşmasa da.

Allah'ın sende var ettiği kamburluk; eğer dilersen, sana karşı bir lütuf ve seni üstün kılmaktır.

Koca hilm dağı üzerine gelen bir tepe yahut cömertlik denizine gelen bir dalga...

Kadınlar onu görünce temenni ederler ki, keşke bütün erkeklerin süsü olsa.

*Ayrılıktan başka çare kalmayınca, umulur ki beni hayal dünyasında ziyaret edersin.*⁶³

Tehekkümü bir Bedî‘ sanatı olarak değerlendiren bir diğer alim ise Yahya b. Hamza el-‘Alevî (ö. 749/1348)’dir. el-‘Alevî, bir insanı tehekküm sanatına yönelten en önemli âmilin şiddetli öfke olduğunu söyler ve sözlerine şöyle devam eder: İnsan öfkelenildiğinde muktezây-ı hâlin dışına çıkabilir ve normal durumu değişebilir. Bu görüşünü de şu nebevî mesajla destekler: *إتقوا الغضب فإنها جمة توقد في قلب ابن آدم ، ألم تر ... إلى انتفاخ أوداجه وحرمة عينيه “Öfkeden sakının. Nitekim öfke, âdemoğlunun kalbinde yanan bir ateş korudur. Öfkelenen kişinin damarlarının şişip gözlerinin kızardığını görmez misin?..”*⁶⁴ el-Alevî, İbn Ebî'l-İsba‘’ın zikrettiği tehekkümün uygulama yollarını sayar ve bunlara ilaveten “azlığa delalet eden lafızla çokluğun kastedilmesi” gibi diğer bazı uygulamaları da tehekkümün uygulama biçimleri arasında zikreder.⁶⁵

Tehekküm ile ilgili yapılan birkaç tanıma daha bakmamız hem tehekkümün daha net anlaşılması hem de konumuz olan ironi ile tehekkümün aynı anlama gelen iki kavram olduğunun ortaya çıkması açısından faydalı olacaktır. Bedreddîn İbn Mâlik (ö. 686/1287), “Tehekküm, öfkenin harekete geçirdiği kuvve ile muhatap veya

⁶³ Mustafa Çakır, **Kur’ân’da tehekküm Üslûbu**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üni. Sosyal Bilimler enstitüsü, Erzurum, 2014, s. 44.

⁶⁴ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, **el-Mûsânnaf**, Thk. Muhammed Avvâme, Dâru Kurtuba, Beyrut 2006, c. 13, s. 65.

⁶⁵ el-‘Alevî, **et-Tırâzu’l-Mütezzammin li-Esrâri’l-Belâğa ve Ulûmi Hakâiki’l-İ‘câz**, c. 3, s. 91.

başkasıyla alay ya da ta'rîz yoluyla kelimayı muktezay-ı hâlin dışına çıkarmaktır.”⁶⁶ Hûrî Bûlus Avvâd (ö. 1942), “Tehekküm; mütekellimin konuşması esnasında, kendisine delalet edecek bir karine olmakla beraber tahkîr ve alay maksadıyla hoş karşılanmayacak bir ifade yerine hoşnutluk verecek bir ifadeyi kullanmasıdır.”⁶⁷ Ahmet Matlûp ise “Tehekküm, tahkîr makamında yüceltme, sakındırma (tahzîr) makamında müjdeleme, tehdit makamında vaad, kınama makamında özür, küçümseme makamında övgü vb. lafızlarla hitap etmektir.”⁶⁸ şeklinde tanımlamıştır.

Yapılan tanımlardan da anlaşılacağı gibi tehekküm üslubu, ironide olduğu gibi makamın gerektirdiği ifade yerine belli bir maksat için tam zıddı olan ifadeyi getirmekle meydana getirilen bir söz sanatıdır. Bu bağlamda Arap edebiyatında ironiye en yakın kavramın tehekküm olduğunu söyleyebiliriz. Zaten müfessîrlerin de söz konusu sanatın bulunduğu yeri bu kavramla tabir etmeleri en yakın karşılığının bu olduğunu hissettirmektedir. Mesela:

بَشِّرِ الْمُنَافِقِينَ بِأَنَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا، Zemahşerî,

“Münafıklara, kendileri için elem dolu bir azap olduğunu müjdele.”⁶⁹ âyetinde “haber ver” yerine “müjdele” ifadesinin kullanılması tehekküm içindir demiştir.⁷⁰ Aynı şekilde بِئْسَمَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيمَانُكُمْ (Tevrat’a beslediğinizi iddia ettiğiniz) imanınızın size emrettiği şey ne kötüdür”⁷¹ âyet’inin te’vîlinde “emrin iman’a izafesi tehekkümdür”⁷² demiştir.

وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَخْلُقُونَ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ أَمْوَاتٌ غَيْرُ أَحْيَاءٍ وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ

“Allah’ı bırakıp da taptıkları şeyler, yaratılmış olduklarına göre hiçbir şey yaratamazlar. Onlar, diri olmayan cansız varlıklardır! Ne zaman dirileceklerinin de

⁶⁶ İbn Malik Ebû Abdullah Bedreddîn, eş-Şehîr bi-İbni’n-Nâzım, **el-Misbâh fi’l-Meânî ve el-Beyân ve el-Bedî’**, Thk. Hüsni Abdülcelil Yusuf, Mektebetü’l-Âdâb, Kâhire 1989. s. 243.

⁶⁷ el-Hûrî Bûlis ‘Avvâd, **el-‘Akdü’l –Bedî’ fi Fenni’l Bedî’**, el-Matbaatü’l Umumiyye el-Kâsûlikiyye, Beyrut 1881, s. 37.

⁶⁸ Matlûb, **Mu‘cemu’l-Mustalahâtî’l-Belâğîyye ve Tatavuruhâ**, c. 2, s. 429.

⁶⁹ Nisa, 4/138.

⁷⁰ ez- Zemahşerî, **el-Keşşâf**, s. 266.

⁷¹ Bakara, 2/93.

⁷² ez- Zemahşerî, **el-Keşşâf**, s. 87.

farkına varamazlar.”⁷³ âyetinde geçen “*Ne zaman dirileceklerinin de farkına varamazlar*” cümlesinin anlattığı hususu şöyle açıklamaktadır: يَسْعُرُونَ fiilindeki zamir, putlara râcîdir. يُعْنَتُونَ fiilindeki zamir hakkında ise iki açıklama yapılmıştır: Bunlardan biri, putperestlere râcîdir. Buna göre anlamı, “O putlar, kendilerine ibadet edenlerin ne zaman dirileceklerini bilmezler” olur. Dolayısıyla bu ifadede, müşrikler için bir tehekküm (alay) vardır. Yani, “O putlar, kendilerine ibadet edenlerin ne zaman dirileceklerini bilemezler O zaman bu putların, putperestleri mükâfatlandıracakları bir vakti nasıl olsun” demektir. İkincisi ise: putlara racidir. Anlam, “bu putlar ne zaman dirileceklerini bilmezler” olur.⁷⁴

1.2.2.2. Suhriyye

“**Suhriyye**” السخرية, “سخر” “sehi(e)re” fiilinden türemiş bir isimdir. Farklı kalıplarda gelen سخر maddesinden gelen “suhr” kelimesi lügatte “alay etmek, küçümsemek, istihza etmek, gölmek,” gibi anlamlara gelir. Aynı kökten gelen rubaî tef’îl babından olan “teshîr” kelimesi ise “hizmetine vermek, istemediği bir şeye zorlamak, zorla ve ücretsiz çalıştırmak”⁷⁵ anlamlarına gelir. Râzî (ö. 606), “suhriyye, insanın kardeşine yüceltici bir nazarla bakmaması, onu takmayıp saygısız davranması, mevki ve itibarını küçümsemesi”⁷⁶ anlamına geldiğini belirtir. Sözlüklerde istihza ve suhriyye kelimelerinin anlam bakımından birbirlerine çok yakın iki kelime olduğu görülmektedir. Hatta bazı sözlüklerde her iki kelime, birbirleriyle açıklanmaktadır. Halil b. Ahmed’in (ö. 170) istihza’yı “es-suhriyetu”⁷⁷ ve suhriyye’yi de “istihza”⁷⁸ olarak açıkladığını görmekteyiz. Kur’ân’da da bazen bu iki kelimenin aynı anlamda kullanıldığını görüyoruz. Mesela: وَلَقَدْ اسْتَهْزَأَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ “(Ey Muhammed!) Andolsun, senden önce de birçok peygamber alaya alınmıştı da onlarla alay edenleri, alay ettikleri şey kuşatıp mahvetmişti.”⁷⁹ ayetinin başında geçen istihza sözcüğü aynı âyette aynı anlam suhr

⁷³ Nahl, 16/20, 21.

⁷⁴ Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, **et-Tefsîrû'l-Kebîr (Mefâtihu'l-Ğayb)**, Daru'l-Fikr, Beyrut 1981, c. 20, s. 16.

⁷⁵ Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, **Kitâbü'l-Âyn**, Thk. Dr. Abdu'l-Hamid el-Hndavi, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, c. 2, 226; İbnManzûr, **Lisanü'l-Ârab**, c. 4, s. 352-353; ez-Zebîdî, **Tâcü'l-Ârûs**, c. 11, s. 522-524.

⁷⁶ Râzî, **Mefatihu'l-Ğayb**, c. 28, s. 131.

⁷⁷ el-Ferâhîdî, **Kitâbü'l-Âyn**, c. 4, s. 307.

⁷⁸ el-Ferâhîdî, **Kitâbü'l-Âyn**, c. 2, s. 226.

⁷⁹ Enam, 6/10.

lafzı ile ifade edilmiştir. Ancak, asıl anlamlarına baktığımız zaman “suhriyye” lafzı daha çok “küçük görmek” anlamını ifade ederken, “istihza” kelimesi ise “alaya almak” anlamında kullanıldığı görülmektedir.

Küçük düşürme anlamını taşıyan suhr, ironide olduğu gibi farklı üsluplarla yapılabilir. Bunu, küçük düşürmek istediği kişiyi taklit ederek, onun ayıbını ve eksikliğini izhar ederek, ses ve hareketlerle, acı ve ızdırap veren acı sözlerle, kişinin söylediği kelimelerin anlamlarıyla oynayarak veya karikatürize ederek, yani farklı üsluplarla kişi küçük düşürülebilir. Bu anlamda zaten ironi ile hem anlam hem de maksat olarak neredeyse aynilik göstermektedir.

Kur’ân’da on bir âyette on beş kere “alay ve küçümseme” anlamına gelen “suh” kelimesi farklı kalıplarda isim ve fiil olarak kullanılmıştır.⁸⁰ Kur’ân’da suhr kelimesi genellikle inkârcıların bir fiili olarak geçmektedir. Ancak Hucurat Sûresinde geçen *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرُ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ* “*Ey iman edenler! Bir topluluk bir diğerini alaya almasın*”⁸¹ âyetinde suhr fiili kâfirlere nisbet edilmemişse de mü’minlerin gündelik hayatlarında kaçınmaları gereken bir fiil olarak zikredilmiştir. Diğer yandan Yüce Allah’ın bu fiili bazen kendisine nisbet etmesi, inkârcıların bu fiillerine karşılık cezalandırılacaklarını haber vermek ya da cezalarının fiilleri cinsinden olacağını bildirmek anlamındadır. Bu anlamda Taberî, “mekr, had‘, suhr gibi eğlence ve abes cinsinden sayılan fiillerin Allah’a isnadının caiz olmadığını belirtmiştir. Ancak bu fiiller, Allah için intikam, ceza ve adaletle mukabele şeklinde olunca caizdir.”⁸² Şimdi suhr kelimesinin geçtiği âyetlerden birkaç örnek verip nasıl bir anlam taşıdığını tahlil etmeye çalışacağız.

زَيْنَ الَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا

“*İnkâr edenlere dünya hayatı süslü gösterildi. Onlar iman edenlerle alay etmektedirler.*”⁸³ İbn Abbâs’ın rivayetine göre bu âyet, Ebû Cehil ve Kureyş büyüklerinden benzerleri hakkında nazil olmuştur. Allah, kendilerine zenginlik

⁸⁰ Bakara, 2/212; Enam, 6/10; Tevbe, 9/79; Hûd, 11/38; Enbiya, 21/41; Muminun, 23/110; Saffat, 37/12,14; Sad, 38/63; Zümer, 39/56; Zuhuruf, 43/32; Hucurat, 49/11.

⁸¹ Hucurat, 49/11.

⁸² Ebu’l-Feda’ İsmail İbn Kesîr, **Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Âzim**, Thk. Sami b. Muhammed es-Selame, Daru Tîbe, Riyad, 1997, c. 1, s. 184.

⁸³ Bakara, 2/212.

vermiş, onlar da Ammâr, Ebû Ubeyde, İbn Mes'ûd, Habbâb b. Eret, Amir ve Salim gibi mü'minlerden fakir olanları alaya almaya başlamışlardır. "Muhammed gerçekten peygamber olsaydı bizden eşraf ve ileri gelenler ona tâbi olurdu" demişlerdir. Bunun üzerine bu âyet nazil olmuştur.⁸⁴ Kâfirlere, geçici dünya hayatı süslü gösterildi. Onlar da bunun için kibirlenmeyi, sayılarının ve mallarının artmasını istediler. Buna karşılık dünyaya ve onun geçici süsüne değer vermeyen mü'minlerle alay ettiler. Oysa Allah'tan korkanlar, onun emir ve yasaklarına uyup gazabından kaçınanlar, Âhret yurdunda Cennete girecek ve bu kâfirlerden üstün olacaklardır. Allah, bu takvâ sahiplerini ikramından ve ihsanından sınırsız bir şekilde rızıklandıracaktır. Çünkü onun hazineleri tükenmez.⁸⁵

Burada da iki insan tipinden söz edilmektedir. Birincisi, dünya hayatının süsüne kapılıp, onun geçici zevk ve menfaatlerine dalan inkarcılardır. Makam ve mevkinin hevesine kapılmış ve şan ve şöhretin peşinden sürüklenen bu kişiler, ahlakî değerlerden ve kalıcı iyiliklerden uzaklaşmışlardır. Bunlar, yanıltıcı ve geçici şeyleri ölçüt saymış ve bunlara değer vermeyen ve kalıcı şeyleri esas alan mü'minleri alaya alma kabalığını göstermişler. İkincisi de Allah'a karşı sorumluluklarının farkında olan, dinî hassasiyeti tam olan takva sahipleri mü'minlerdir. Mü'minler, herşeyin karşılığının tam olarak verildiği kıyamet gününde onlar bu kafirlerden üstün tutulacak ve Allah'ın sınırsız inâyet ve ihsânına kavuşacaklardır.⁸⁶

الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ
اللَّهُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

*"Sadakalar hususunda gönüllü bağışta bulunan mü'minlerle, güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanları çekiştirip onlarla alay edenler var ya; işte Allah asıl onları maskaraya çevirmiştir. Onlar için elem dolu bir azap vardır."*⁸⁷ Peygamber (s.a.v.), müslümanlardan Tebük şavaşına hazırlanmalarını ve sefer giderleri için yardımda bulunmalarını teşvik ediyordu. Müslümanlar da bu çağrıya

⁸⁴ Şihabüddîn es-Seyid Mahmûd el-Âlûsî, **Rûhu'l-Meâni fi Tefsîri'l-Kur'ân'il-Âzîm ve's-Sebî'l-Mesâni** Dâru İhyai't- Turâsi'l-Ârabi, Beyrût, c. 2, s. 100.

⁸⁵ Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, **Câmi'u'l-Beyân ân Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, Thk. Abdullah b. Abdu'l-Muhsin, Daru Hecer, Kahire, 2001, c. 3, s. 619.

⁸⁶ Prof. Dr. Hayrettin Karaman, Prof. Dr. Mustafa Çağrı, Prof. Dr. İbrahim Kâfi Dönmez, Prof. Dr. Sadrettin Gümüş, **Kur'ân Yolu**, DİB Yay., Ankara, 2007, c. 1, s. 328.

⁸⁷ Tevbe, 9/79.

samimiyetle karşılık vermişlerdir. Taberî (ö. 310), İbn Abbâs'tan yaptığı rivayete göre; Abdurrahman b. Avf (r.a.) Hz. Peygamber'e kırk ukiyye altın getirdi. Ensar'dan birisi de bir sa' (bir ölçek) hurma getirdi. Bunun üzerine münafıklar, mü'minlere sataşıyorlardı. Fazla veren mü'minler için gösterişte bulunduklarını, fakir olduğu halde imkanının el verdiği kadar yardımda bulunanlara ise "Allah'ın bu kadar sadakaya ihtiyacı mı var?" diye alay ediyorlardı. Bunun üzerine bu âyet indi.⁸⁸ Âyet, onlara yaptıkları bu çirkin davranışın karşılığı, yaptıklarının cinsinden bir alay edilme hem de fazladan acı bir azap olacağını haber vermektedir.

وَبَصْنَعُ الْفُلْكَ وَكُلَّمَا مَرَّ عَلَيْهِ مَلَأَ مِنْ قَوْمِهِ سَخِرُوا مِنْهُ قَالَ إِنْ تَسْخَرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ كَمَا تَسْخَرُونَ

*"(Nûh) gemiyi yapıyordu. Kavminden ileri gelenler her ne zaman yanına uğrasalar, onunla alay ediyorlardı. Dedi ki: Bizimle alay ediyorsanız, sizin bizimle alay ettiğiniz gibi biz de sizinle alay edeceğiz"*⁸⁹. Burada geçen suhr kelimeleri, alay ve tahkîr anlamında kullanılmıştır. Bunlardan başka suhr kelimesinin geçtiği daha birçok âyet vardır.

1.2.2.3. İstihza

Arap dilinde ironi ile anlamca ilişkili olduğunu düşündüğümüz diğer bir kavram da istihzadır. İstihza الاستهزاء, "h z e" "ه ز ء" kökünden olup istif'al babında masdardır. "h z e" lügatte "biriyle alay etmek"⁹⁰, biriyle eğlenmek, ansızın ölmek, öldürmek, kırmak, şiddetli soğuğa yakalanmak ve soğuktan donarak ölmek, hareket etmek, (hayvanı) hızlı sürmek"⁹¹ gibi anlamlara gelir. Bir terim olarak ise istihza, "başkasının söz ve davranışlarını kusurlu görmek veya göstermek amacıyla onu alaya alıp küçük düşürmek", "bir kimseyle alay ederek onu küçük düşürme"⁹² şeklinde tarif edilmiştir. İsfahânî, istihzanın "belli etmeden, gizli bir şekilde alay etmek" olduğunu söyler.⁹³ Vâhidî ise إيهام التفخيم في معنى التحقير "tahkîr etmek anlamında yüceltme izlenimini vermek" şeklinde tarif ederek onun hissettirilmeden

⁸⁸ et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân ân Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, c. 11, s. 589.

⁸⁹ Hud, 11/38.

⁹⁰ el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Âyn*, c. 4, s. 307.

⁹¹ ez-Zebîdî, *Tâcû'l-Ârûs*, c. 1, s. 509,510; İbn Manzûr, *Lisanü'l-Ârab*, c. 1, s. 183.

⁹² Mustafa çağrıcı, "İstihza", *DİA*, TDV yayınları, İstanbul, 2001, c. 23, s. 347.

⁹³ Ebu'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân*, Mektebetu Nezar Mustafa el-Bâz, Mekke, Ts. c. 2, s. 705.

yapılan bir küçük düşürme olduğuna dikkat çeker.⁹⁴ Yazır'da tefsîrinde “bir kimseyi espiri içinde maskara etmek, şeref ve onurunu kırmak istemektir” der.⁹⁵ Cenap Şehabettin'in “İstihza-yı şuun, şartların, olayların, zaman içinde çok farklı bir durum yaratması, sevilenin lânetlenmesi veya tersine sevilmeyen tebcîli gibi durumlardır” şeklinde tarif ettiği aktarılır.⁹⁶ İstihza bazen mecâzî olarak da kullanılmaktadır. Örneğin: “Çölde görülen seraba” “مغارة هازة” “alaycı çöl” derler. Zira serap, olmayan bir şeyin varmış gibi görünmesidir. Bu da insanla alay eder gibi bir durumu ortaya çıkarır.⁹⁷ Verdiğimiz bütün anlamları değerlendirdiğimizde, istihza etmenin, karşıdaki kişiyi küçük düşürmek, onurunu kırmak vb. düşüncelerle zarar verme amacına yönelik bir müdahale biçimi olduğunu görürüz.

Kısacası istihza, “üstü kapalı olarak yermek, alay etmek” temeline dayanır. Bu da ironinin temel özelliğidir. Zaten istihzaya verilen anlamlarla ironiye verilen anlamlar birbirlerine benzerdir. Bu anlamda istihza da tehekküm ve suhriyye gibi ironi ile aynı anlama hizmet etmektedir. Yine ironi de olduğu gibi, bir insanı istihza etmeye yönelten en önemli sebepler arasında karşısındakini hakîr görme, ona karşı kin ve kıskançlığı tatmin etme, kibir, gurur veya böyle bir eylem sayesinde acizliğini örtme gibi eğilimler yatmaktadır.⁹⁸ Ancak ironide küçük düşürme daha çok örtülü ve dolaylı bir biçimde yapılıyorken, istihzada ise kapalı olduğu gibi direkt ve açıkça yapılan küçük düşürmenin de yaygın olduğu görülmektedir.

Kur-ân'ı Kerîm'in on bir âyetinde “hüzûv” kelimesi; yirmi üç yerde ise istihza kökünden türemiş isim ve fiiller yer almaktadır. Kur'ân'da istihza kelimesinin geçtiği yerler incelendiğinde, genellikle “küfür” kelimesi ile çok yakından ilgili olduğunu veya kafirlerin bir sıfatı veya eylemi olarak zikredildiğini bazen de münafıklık sebebi olduğunu görürüz. İslam alimleri, Allah'ın âyetleri ve şeriatıyla alay etmeyi inkârın en şiddetlisi olarak saymışlardır.⁹⁹ Böyle bir davranış da

⁹⁴ Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî en-Nisabûrî, **Tefsîrü'l- Besît**, Thk. heyet (bu cildi Muhammed b. Mansur el-Fayz tahkik etmiş), silsiletü'r-Resaili'l-Camie', Suûd, h.1430, c. 8, s. 17.

⁹⁵ Elmalılı M. Hamdi Yazır, **Hak Dîni Kur'ân Dili**, Yenda Yay., İstanbul, 2000, c. 1, s. 215.

⁹⁶ Karadikme, **İroni Kavramı ve Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Eserlerinde İroni**, s. 2.

⁹⁷ ez-Zebîdî, **Tâcü'l-Ârûs**, c. 1, s. 510,

⁹⁸ Abdurrahman Kasapoğlu, **Kur'ân'da Ahlâk Psikolojisi**, İstanbul, 1997, s. 81.

⁹⁹ İbn Kesîr, **Tefsîrü'l Kur'âni'l-Âzim**, c. 5, s. 172.

Kur'an'da açıkça yasaklanmıştır. وَلَا تَتَّبِعُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوا “Sakın Allah'ın âyetlerini eğlenceye almayın.”¹⁰⁰ Yine Kur'an'da münafıklardan şöyle bahsedilmiştir:

وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزَؤُونَ

“İman edenlerle karşılaştıkları zaman, İnandık derler. Fakat şeytanlarıyla (münafık dostlarıyla) yalnız kaldıkları zaman, Şüphesiz, biz sizinle beraberiz. Biz ancak onlarla alay ediyoruz derler”¹⁰¹. Burada münafıkların nifak sıfatlarının yanında müstehzi sıfatları da ön plana çıkarılmıştır. Râzî'nin “istihza”ya getirdiği tarif, tam da bu âyetin anlamıyla uygunluk arzetmektedir. Râzî, istihzayı “alay üslubuyla, kötülük sayılacak şeyi gizleyerek, karşıdakine muvafakatini açıklamaktan ibarettir”¹⁰² şeklinde açıklamıştır.

İstihza sözlü yapılabildiği gibi, kaş göz hareketleri, yazı, resim veya el kol hareketleriyle de yapılabilmektedir. Bu tür bir davranışın dinen uygun olmadığı gerek Kur'an gerekse Nebvî mesajlarla bildirilmiştir. Zaten Hz. Mûsâ'nın, “Bizi alaya mı alıyorsun?” diyenlere “Cahiller gibi olmaktan Allah'a sığınırım”¹⁰³ karşılığını vermesi, bu tür davranışların ahlaki olmadığına ve ancak cahil insanlara yakıştığına işaret etmiştir.

Kur'an'da istihza, genellikle inkârcıların gerek Hz. Muhammed (s.a.v.)'in gerekse geçmiş dönemdeki peygamberlerin tebliğini ve risalet görevlerini engellemek için başvurdukları psikolojik bir mücadele olarak zikredilmektedir. Bu yolla peygamberleri küçük düşürüp itibarsızlaştırmayı amaçlamaktadırlar. Böylece hem kendilerini tatmin etmiş olacak hem de ilahî davayı engellemiş olacaklardır. Mesela: وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ “Onlar kendilerine gelen her peygamberle alay ediyorlardı.”¹⁰⁴ وَإِذَا رَأَوْكَ أَنْ يَنْخَذُونَكَ إِلَّا هُزُؤًا هَٰذَا الَّذِي بَعَثَ اللَّهُ رَسُولًا “Onlar seni görünce ancak eğlenceye alırlar. Allah'ın peygamber olarak gönderdiği adam bu mu?”¹⁰⁵. Bu âyetlerde putperest müşrikler'in bâtil inançları üzerinde ısrar etmekle kalmadığı, aynı zamanda küstahlaştıkları haber verilmektedir. Hz. Muhammed'in

¹⁰⁰ Bakara, 2/231.

¹⁰¹ Bakara, 2/14.

¹⁰² Râzî, *Mefatihul-Ğayb*, c. 2, s. 76.

¹⁰³ Bakara, 2/67.

¹⁰⁴ Hicr, 15/11.

¹⁰⁵ Furkan, 25/41.

kendilerini davet ettiği dini ve o dinin içeriğini, ortaya koyduğu ilke ve esasları üzerinde düşünmeden, sırf inat ve küfürlerinden dolayı güya onda rehberlik ve önderlik niteliğinin olmadığını savunarak alay ettikleri bildirilmiştir.¹⁰⁶ Böylece hem kendilerine bahane üretmiş olacak hem de Peygamberi itibarsızlaştırıp başkalarının ona tabi olmasını engellemiş olacaklardı.

ذَٰلِكَ جَزَاؤُهُمْ جَهَنَّمَ بِمَا كَفَرُوا وَاتَّخَذُوا آيَاتِي وَرُسُلِي هُزُوًا

“İşte böyle inkâr etmeleri, âyetlerimi ve Peygamberlerimi alay konusu yapmaları yüzünden onların cezası cehennemdir.”¹⁰⁷ Bu âyetten önce de şu âyet geçmektedir: “(Ey Muhammed!) De ki: Amelce en çok ziyana uğrayan; iyi iş yaptıklarını sandıkları hâlde, dünya hayatındaki çabaları kaybolup giden kimseleri size haber verelim mi? Onlar, Rab'lerinin âyetlerini ve O'na kavuşacaklarını inkâr eden, böylece amelleri boşa çıkan, o yüzden de kıyamet gününde amelleri için bir terazi kurmayacağımız kimselerdir.”¹⁰⁸ Bütün bu olanların sebebi ise onlardan hasıl olan küfür ve Allah'ın gönderdiği Peygamber ve âyetleriyle alay etmeleridir.

وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ أَنْ إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ إِنَّكُمْ إِذَا مِثْلُهُمْ إِنَّ اللَّهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَالْكَافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ جَمِيعًا

“Oysa Allah size Kitap'ta (Kur'an'da) Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, başka bir söze geçmedikleri müddetçe, onlarla oturmayın, aksi hâlde siz de onlar gibi olursunuz diye hüküm indirmiştir. Şüphesiz Allah, münafıkların ve kâfirlerin hepsini cehennemde toplayacaktır.”¹⁰⁹ Burada hitap münafıklardır. Tahkîr için iltifat (gaib sigasından muhataba dönüş) yapılmıştır. Ama hitap özel ise de hüküm geneldir ve herkes içindir. Âyette geçen istihza, diğer âyetlerde olduğu gibi alay etmek anlamında kullanılmıştır. Âyetleri inkâr eden veya onlarla alay eden herhangi bir topluluk veya kişilerle bu halde oturmak haram sayılmıştır. Hatta bu emrin ihlali kendilerinin de onlardan olmasına sebep olabileceği vurgulanmıştır. Durum böyleyken kalkıp inkârcı veya müstehzi kişilerle dost olmak asla mümkün değildir. Diğer yandan kişinin bu gibi tiplere karşı

¹⁰⁶ Karaman ve Diğerleri, **Kur'an Yolu**, c. 4, s. 127.

¹⁰⁷ Kehf, 18/106.

¹⁰⁸ Kehf, 18/103-105.

¹⁰⁹ Nisa, 4/140.

sadece kalben ikrah veya yüzünü ekşitme gibi tepkilerle kalmayıp onların yanında oturmama veya bulunduğu mekânı terk etme gibi daha açık şekilde tepkisini belirtmesi gerektiği de belirtilmiştir.¹¹⁰

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ

“İnsanlardan öylesi vardır ki, bilgisizce Allah yolundan saptırmak ve o yolu eğlenceye almak için, eğlencelik asılsız ve faydasız sözleri satın alır. İşte onlar için aşağılayıcı bir azap vardır”¹¹¹. Bu tip insan, bilgi ve hikmet yolları kapanmış bir cahilden başkası değildir. O, ayrıca Allah'ın yolundan saptırma arzusu içinde olan kötü niyetli biridir. O, Allah'ın şeriatını alaya alıp Allah'ın insanlara sunduğu programını eğlence edinen saygı ve edepten mahrum biridir. Bunun için Kur'ân, “İşte onlar için aşağılayıcı bir azap vardır” buyurarak onları rezil ve rüsva etmekle tehdit etmiştir. Azabın “aşağılayıcı” olarak nitelenmesi, onların alaya alma tutumlarına ve yaptıkları edepsizliklerine karşılık vermeye yöneliktir.¹¹²

Bazı âyetlerde istihza kavramının Allah'a nisbet edilmesi veya bazı âyetlerde Allah'ın bu müstehzilere istihza ile karşılık verdiğinin bildirilmesi, müfessîrlere tarafından Allah'ın bu müstehzilere belli bir fırsat tanıdıktan sonra onların yaptıklarına denk bir ceza vermesi veya kendilerini değersizleştirip aşağılık ve gülünç bir duruma düşürmesi şeklinde yorumlanmıştır.¹¹³

اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ

“Gerçekte Allah onlarla alay eder (alaylarından dolayı onları cezalandırır); azgınlıkları içinde bocalayıp dururlarken onlara mühlet verir.”¹¹⁴ Bu âyetin anlamı “yani Allah, onları, alay etmelerine karşı cezalandıracaktır. Ya da onları yaptıklarına karşı öyle bir alçak duruma sokacak ki alay edilenler gibi olurlar. Ya da alay edilecek duruma düşmüş olan biri gibi onlara davranacak”¹¹⁵ demektir.

¹¹⁰ Ebu's-Su'ûd, Muhammed b. Muhammed el-Âmâdî, **İrşâdu'l-Âkli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kur'ân'il-Kerîm**, Daru İhyai't- Tûrasi'l-Arabi, Beyrut, Ts. c. 2, s. 244, 245.

¹¹¹ Lokman, 31/6.

¹¹² Seyyid Kutub, **fi Zilâli'l-Kur'ân**, Daru's-Şuruk, 32. bs., Kahire, 2003, c. 5, s. 2784.

¹¹³ el-İsfahânî, **Müfredât**, c. 2, s. 706.

¹¹⁴ Bakara, 2/15.

¹¹⁵ Ebu's-Su'ûd, **İrşâdu'l-Âkli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kur'ân'il-Kerîm**, c. 1, s. 47.

وَلَقَدْ اسْتَهْزَأَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ

“(Ey Muhammed!) Andolsun, senden önce de birçok peygamber alaya alınmıştı da onlarla alay edenleri, alay ettikleri şey kuşatıp mahvetmişti.”¹¹⁶ Bu âyet, kâfir ve müşriklerin, yalanlamalarına karşı Hz. Muhammed’i teselli etmektedir. Şöyle ki: Bu sadece senin kavminin sana yaptığı bir şey değil, senden öncekilerin de durumu aynıydı. Bu, kâfirlerin, süregelen âdetleridir.¹¹⁷ Bunların yaptıkları bu çirkin davranışlar sana değil kendilerine zarar verecek ve aslında kendileri îmandan mahrum olacakları için komik duruma düşeceklerdir.

İstihzanın dışında “alay etmek, alay ederek küçük düşürmek ve eğlenmek” gibi konuları ifade eden birçok kelime ve kavram bulunmaktadır. Şimdi bunlardan özellikle Kur’an’da geçen birkaç tanesini anlatmaya çalışacağız.

1.2.2.3.1. Hezl (هَزْل)

Hezl kelimesi “ciddiyetin zıddı, komiklik, fakirlik, zayıflık, zayıflatma, sözün etkisini yitirmesi, hezeyan”¹¹⁸, “sonuç vermeyen kelimeler.”¹¹⁹ gibi anlamlara gelir. Cürçânî (ö. 816) hezl kavramını “ne hakiki ne de mecâzî anlamı kastedilmeksizin ciddiyetin zıddı olan lafız”¹²⁰ şeklinde tarif etmektedir. Verilen anlamları dikkate aldığımızda hezl, komiklik yapmak, karşısındakini sarsmak veya onu küçük düşürmek için sözü gerçek anlamının dışında kullanmaktır ki bu da istihza ile yakın bir kavram olduğunu göstermektedir.

Kur’an’da, “hezl” sözcüğü bir yerde geçmektedir. وَمَا هُوَ بِالْهَزْلِ

“O, boş bir söz değildir.”¹²¹ Buradaki hezl kelimesi eğlence veya batıl şeklinde tarif edilmiştir.¹²² Surede, Allah’ın kudretinin tecellisi olan bu muhteşem olayların vuku bulduğu göğe ve arza yemin edilerek, bunların gerçek olduğu gibi Allah’ın kelâm sıfatının tecellisi olan Kur’an da aynı şekilde gerçek olduğu

¹¹⁶ Enam, 6/10.

¹¹⁷ et-Taberî, *Câmi‘u'l-Beyân ân Te'vîli Âyi'l-Kur‘ân*, c. 9, s. 165.

¹¹⁸ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-Ârûs*, c. 31, s. 132.

¹¹⁹ el-İsfahânî, *Müfredât*, c. 2, s. 705.

¹²⁰ Ali b. Muhammed Seyyid Şerif el-Cürçânî, *Mu‘cemü't-Ta‘rifât*, Thk. Muhammed Seddik el-Minşavî, Darü'l-Fedile, Kahire, s. 215.

¹²¹ Tarık, 86/14.

¹²² et-Taberî, *Câmi‘u'l-Beyân ân Te'vîli Âyi'l-Kur‘ân*, c. 24, s. 306.

bildirilmiştir.¹²³ Yazır, bahsi geçen bazı gök cisimlerinden, insan nefsinden, yaratıcının kudretinden, kıyamet, ölüm ve ölüm sonrasında ve insanın yaratıldığı madde gibi bazı olaylardan sonra bu âyet zikredilerek bunların şiiir ve eğlence türünden bir şaka olmadığını, hepsinin ciddi ve gerçek olduğunu vurgulamaktadır. Bundan dolayı bu kitabı ciddi ve pürdikkat dinlemeli, ahkamından ve rehberliğinden yararlanıp hiçbir şeyin gizli kalmayacağı Kıyamet Gününde gerçek muradına ermelidir demektedir.¹²⁴

1.2.2.3.2. Hemz (هَمْزُ)

Hemz kelimesi, “ısırmak, vurmak, kardeşinin ayıbyıla uğraşmak, arkasından ayıplamak¹²⁵, iğnelemek, avucun içinde suyunu sıkmak, basınç”¹²⁶, “gıyabında kişiyi çekiştirmek, gıybetini yapmak”¹²⁷ “gibi anlamlara gelmektedir. İbn Kesîr (ö. 774), “hemz” ve “lemz” kelimeleri hakkında şöyle demektedir: “Hemz” dille ve sözle yapılan, “lemz” ise fiille yapılan ayıplamadır. Mücâhid, “hemz” el ve göz ile yapılan, “lemz” ise dil ile yapılan alaydır. Rebî’ b. Enes, hemz kelimesi, yüzüne karşı alay etmek, lemz kelimesi de arkasından alay etmektir.¹²⁸

Hemz lafzı Kur’ân’da üç yerde geçmektedir.

وَقُلْ رَبِّ أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ

“De ki: “ey Rabbim! Şeytanların vesveselerinden sana sığınırım”¹²⁹. Bu âyette hemz lafzı kalbe verilen vesvese ve kötülük anlamında kullanılmıştır. Allah Teâlâ Resulüne, şeytânların insana vereceği kötü vesvese ve hislerden kendisine sığınmasını emretmektedir. Zaten somut olmayan, şeytanın verdiği vesvese gibi tehlikelerden korunmanın Allah’a sığınmaktan başka yolu da yoktur.

هَمَّازٌ مَثَاءٍ بِنَمِيمٍ

¹²³ Karaman ve Diğerleri, **Kur’ân Yolu**, c. 5, s. 598-599.

¹²⁴ Yazır, **Hak Dîni Kur’ân Dili**, c. 8, s. 528.

¹²⁵ el-Ferâhîdî, **Kitâbü’l-Âyn**, c. 4, s. 322.

¹²⁶ ez-Zebîdî, **Tâcü’l-Ârûs**, c. 15, s. 388-389.

¹²⁷ el-İsfâhânî, **Müfredât**, c. 2, s. 710.

¹²⁸ İbn Kesîr, **Tefsîrû’l Kur’âni’l-Âzim**, c. 8, s. 481.

¹²⁹ Mü’minun, 23/97.

“Daima kusur arayıp kınayan, durmadan söz taşıyan”¹³⁰ Bu âyette hemz kelimesi kusur arayan, ayıplayan, tahkîr etmek için insanların ayıbını araştıran kimse için kullanılmıştır. İbn Abbâs ve Katâde هَمَّاز kelimesinin gıybet etme anlamında olduğunu söylemişlerdir.¹³¹

وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ

“İnsanları arkadan çekiştiren, kaş göz işaretiyle alay eden her kişinin vay hâline!”¹³² Bu âyette “hemz”, insanlarla alay edip onları tahkîr etmeye çalışanlar anlamında kullanılmıştır. İbn Abbâs’a göre “هَمَزَةٌ لُّمَزَةٌ” kınayan ve sataşan demektir. Katâde ise dili ve gözüyle alay edip çekiştirenler, insanların etlerini yiyen ve onlarla sataşanlardır¹³³ diyerek bu fiilin çirkinliğini ortaya koymaktadır.

Bu âyetlerde geçen hemz ifadesini incelediğimizde genel anlamda alay etmek ve küçük düşürmek, insanın onur ve haysiyetini zedeleme maksadına yönelik yapılan bir eylem olduğunu görmekteyiz. Buna karşın İslam dini insanın şahsiyetini ve onurunu korumaya son derece önem verdiği için böyle girişimleri kesinlikle çirkin görüp failini yermiştir.

1.2.2.3.3. Lemz (لَمْز)

Lemz kelimesi, “yüze karşı fısıldayarak alay etmek, yüzüne karşı ayıplamak,¹³⁴ gözle işaret ederek alay etmek, ayıplamak, vurmak, defetmek,¹³⁵ kusurunu araştırmak, gıybet etmek,¹³⁶ kişiyi nesebiyle ayıplamak, iki kişinin arasını açmak, gizli sözlerle, göz ve mimiklerle alay etmek”¹³⁷ gibi anlamlara gelmektedir. Yukarıda hemz ve lemz kelimelerinin arasındaki farkı açıklayan görüşlerden birkaç tanesini İbn Kesîr’den naklettik. Kur’ân’da “lemz” kelimesi dört yerde geçmektedir. Bunlar:

¹³⁰ Kalem, 68/11.

¹³¹ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l Kur'âni'l-Âzim*, c. 8, s. 191.

¹³² Humeze, 104/1.

¹³³ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l Kur'âni'l-Âzim*, c. 8, s. 481.

¹³⁴ el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Âyn*, c. 4, s. 100.

¹³⁵ İsmail b. Hammad el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcü'l-Luga ve Sihahi'l-Ârabiyye*, Thk. Ahmed Abdu'l-Gafur Âttar, Darü'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1990, c. 3, s. 895.

¹³⁶ el-İsfahânî, *Müfredât*, c. 2, s. 585.

¹³⁷ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-Ârûs*, c. 15, s. 321-322.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقَاتِ فَإِنْ أُعْطُوا مِنْهَا رَضُوا وَإِنْ لَمْ يُعْطُوا مِنْهَا إِذَا هُمْ يَسَخَطُونَ

“İçlerinden sadakalar konusunda sana dil uzatanlar da var. Kendilerine ondan bir pay verilirse, hoşnut olurlar; eğer kendilerine ondan bir pay verilmezse, hemen kızarlar.”¹³⁸ Burada lemez kelimesi dil uzatmak ayıplamak anlamında kullanılmıştır. Âyetin anlamı; seni sadakaları pay etme hususunda itham ederler. Oysa ki itham edilmesi ve kötülenmesi gerekenler, ancak kendileridir. Zaten bunu iman gayretiyle de yapmıyorlardır. Aksine kendi paylarına hoşnut olmadıkları için yapıyorlar. Zira âyetin devamında “eğer kendilerine verilirse hoşlanırlar, verilmezse hemen kızarlar” demesi buna dalalet etmektedir. Dâvûd İbn Ebî Âsım'dan rivayet edildiğine göre; Bu âyet, Hz. Muhammed, gelen bir sadakayı bölüştürüp bittikten sonra Ensardan biri, “bu paylaşım adaletli değildir” demesi üzerine nazil oldu. Katâde ise âyeti “sadakalar hususunda sana laf atıp incitenler vardır” şeklinde açıkladıktan sonra şöyle devam eder: Bana anlatıldığına göre Hz. Peygamber altın ve gümüş paylaştırdığı sırada çöl halkından bir bedevî Allah Resûlü'ne geldi. Ey Muhammed, Allah'a yemin ederim ki, eğer Allah sana adil davranmanı emretmişse, sen adil davranmadın dedi. Hz. Muhammed (s.a.), sana yazıklar olsun! Ben sana adil davranmayacağım da kim adil davranacak? diye buyurdu. Sonra şöyle dedi: “bu ve ona benzeyenlerden sakının. Ümmetimin arasında buna benzeyenler vardır. Okudukları Kur'ân boğazlarından aşağı inmez. Onlar çıktığı zaman öldürün. Onlar çıktığı zaman öldürün. Onlar çıktığı zaman öldürün.”¹³⁹

الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

“Sadakalar hususunda gönüllü bağışta bulunan mü'minlerle, güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanları çekiştirip onlarla alay edenler var ya; işte Allah asıl onları maskaraya çevirmiştir. Onlar için elem dolu bir azap vardır.”¹⁴⁰ Her fırsatta Müslümanlarla uğraşmayı fırsat bilen münafıklar, bu sefer de getirdikleri sadakalar üzerinden haksız yere Müslümanları ayıplamaya çalışmışlardır.

¹³⁸ Tevbe, 9/58.

¹³⁹ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l Kur'âni'l-Âzim*, c. 4, s. 164.

¹⁴⁰ Tevbe, 9/79.

Yine adab-ı muaşeret kurallarının sıralandığı Hucurât sûresinde, Yüce Allah, وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ “Birbirinizi karalamayın”¹⁴¹ diyerek, karalama, ayıplama gibi anlamlara gelen “lemz” eyleminden men etmiştir. Bu tabirin kullanıldığı başka bir âyette ise وَلِكُلِّ هُمْزَةٍ لُّمَزَةٌ “insanları arkadan çekiştiren, kaş göz işaretiyle alay eden her kişinin vay hâline!”¹⁴² buyurulmaktadır. İslam, yüce ahlaki değerleri gereği alay etmeyi, kaş-göz hareketleri ile aşağılamayı ve ayıplamayı yasaklayarak böyle düşük insanları yermekte ve yaptıklarının tiksinti verici olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla bu tür eylemlerin “veyl” gibi korkunç bir akıbetle sonlanacağını bildirmektedir.

1.2.2.3.4. Lehv (لَهْوٌ)

Lehv kelimesi, “nefsin istediği ve sevinç hasıl eden şeylerle insanı meşgul edip sonra biten şey”¹⁴³ bir şeyden uzaklaşmak, meşguliyet, kişiyi yapması gereken şeyden meşgul etmek”¹⁴⁴ gibi anlamlara gelmektedir. İbn Âşûr (ö. 1973), lehv’i şöyle tanımlar: *Lehv: Kendisiyle nefsin eğlendirilmesi, keder, üzüntü ve bedeni yorgunluktan kaynaklanan elemenden uzaklaştırılması kastedilen söz ve fiilin adıdır.*¹⁴⁵ şeklinde tanımlar. Kur’ân’da lehv kelimesi, türevleriyle birlikte 16 yerde kullanılmış olup altı yerde meşgul etmek, alıkoymak anlamında, on yerde oyun oynama, eğlence, vakit geçirme, oyalanma gibi anlamlarda kullanılmıştır.

وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَعِبٌ وَلَهُوَ وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ

“Dünya hayatı ancak bir oyun ve bir eğlencedir. Elbette ki ahiret yurdu Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için daha hayırlıdır. Hâlâ akıllanmayacak mısınız?”¹⁴⁶. Yüce Allah, bu âyetle dünya ve âhiret hayatının mukayyesini yapmıştır. Bu fani dünyada geçirilen hayatın değeri, o ebedi ve sınırsız mülk alemi ile kıyaslanınca, bir oyun ve bir eğlenceden fazla bir şey olamayacağını bildirmiştir. Onun için bu kısa zamanı dünya hayatı uğruna harcamak akıl işi değildir. Ancak bu tamamen dünyayı boşlamak anlamına gelmemektedir. Bu noktada Seyyid Kutub’un

¹⁴¹ Hucurat, 49/11.

¹⁴² Humeze, 104/1.

¹⁴³ el-Cürçânî, **Mu’cemü’t-Ta’rifât**, s. 163.

¹⁴⁴ el-Ferâhîdî, **Kitâbü’l-Âyn**, c. 4, s. 107; el-İsfahânî, **Müfredât**, c. 2, s. 586.

¹⁴⁵ Muhammed b. Tahîr İbn Âşûr, **et-Tahrîr ve’t-Tenvîr**, Darü’t-Tunûsiyye, Tunus, 1984, c. 27, s. 402.

¹⁴⁶ Enam, 6/32.

yaptığı şu değerlendirme de son derece önemlidir. “İslâm düşüncesinde dünya hayatının tamamen ihmal edilmesi, dünyaya karşı pasif kalınması, dünyadan el-etek çekilmesi sonucunu doğurmaz. Kimi tasavvuf ve zühd akımlarında görülen bu tür ihmalkârlıklar, pasif yaklaşımlar ve el-etek çekmeler kesinlikle İslâm düşüncesinden kaynaklanmaz. Bunlar ya ruhbanlığa dayanan Hristiyan kilisesinin düşüncelerinden ya eski İran düşüncesinden ya da İslâm toplumuna geçmiş bazı eski Yunan idealist düşüncelerinden kaynaklanan sızmalardır.”¹⁴⁷

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ

“İnsanlardan öylesi vardır ki, bilgisizce Allah yolundan saptırmak ve o yolu eğlenceye almak için, eğlenceyi asılsız ve faydasız sözleri satın alır. İşte onlar için aşağılayıcı bir azap vardır.”¹⁴⁸ Bazı rivayetlere göre Nadir b. Haris, Fars halkının savaş ve kahramanlıkları ile ilgili kitapları alıyor, Resûlullah’a giden müslümanların yolunda bekleyerek onlara bu masalları anlatıyordu. Bu şekilde insanların Kur’ân’ı dinlemelerini engellemeye çalışıyordu. Âyette geçen لَهْوَ الْحَدِيثِ ifadesi “boş söz” anlamında kullanılmıştır. Bununla, kalpleri eğlenceye yönlendiren, fayda getirmeyen boş şeylerle meşgul eden, zamanı boşa harcayan, iyilik ve adaleti yeryüzünde hakim kılmakla görevlendirilen insanın, İslâmın yapısına, belirlediği sınırlara ve çizdiği yola uymayan her türlü sözü kastedilmiştir.¹⁴⁹

وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًَا انْفَضُّوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا قُلْ مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهْوِ وَمِنَ التِّجَارَةِ وَاللَّهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ

“Onlar bir ticaret veya bir oyun eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona koşular ve seni ayakta bıraktılar. De ki: Allah'ın yanında bulunan, eğlence ve ticaretten daha hayırlıdır. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır.”¹⁵⁰ Mukâtil b. Hayyân'a göre; bu ticâret, Dihye b. Halîfe'nin ticaretiydi. Dihye, Müslüman olmadan önce ticaret kervanı geldiğinde davul çalar ve insanları etrafına toplardı. Bir gün Hz. Peygamber hutbe okuyordu bir kişi gelip; Dihye b. Halîfe'nin ticâret kervanının geldiğini haber vermişti. Bunun üzerine küçük bir grup dışında herkes ticarete

¹⁴⁷ Kutub, *fi Zilâli'l-Kur'ân*, c. 2, s. 1072.

¹⁴⁸ Lokman, 31/6.

¹⁴⁹ Kutub, *fi Zilâli'l-Kur'ân*, c. 5, s. 2784.

¹⁵⁰ Cuma, 62/11.

koşmuş ve Resûlullah'ı minberde ayakta dikili olarak bırakmışlardı. Bunun üzerine bu âyet nazil olmuştur.

1.2.2.3.5. La'ib (لَاعِبٌ)

La'ib kelimesi sözlükte, “faydalı bir sonucu olmayan iş, avunmak, eğlenmek”¹⁵¹, “sahih bir maksada yönelik olmayan fiil”¹⁵², “yorgunluktan başka bir faydası olmayan çocukların fiilleri”¹⁵³ gibi anlamlara gelmektedir. İbn Âşûr, la'ib kavramını “*La'b: kişinin onunla bir fayda kastetmeden sadece eğlence için yaptığı fiildir.*”¹⁵⁴ şeklinde tanımlamıştır. Kur'an'da farklı kalıplarla yirmi yerde geçmektedir. Sekiz yerde mastar, üç yerde ismi fail, dokuz yerde ise fiil olarak geçmektedir.

Kur'an'da la'ib kelimesi bazen oynamak, gülüp eğlenmek, oyalanmak, vakit geçirmek” bazen de “alaya almak, faydasız eğlence, oyuncak edinmek, yalanlamak” gibi anlamlarda kullanılmıştır.

أَرْسِلْهُ مَعَنَا غَدًا يَرْتَعْ وَيَلْعَبْ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ

“Yarın onu bizimle beraber gönder de gezip oynasın. Şüphesiz biz onu koruruz.”¹⁵⁵ Buradaki “yel‘abu” kelimesi oyun oynamak anlamında kullanılmıştır. Hz. Yusuf'un kardeşleri ona bir kötülük yapmak amacıyla onu babalarından uzaklaştırmaları gerekiyordu. Bunun için babalarına gelerek, kardeşlerinin de eğlenmeye, gezip oynamaya ihtiyacı olduğunu ve bunun ona iyi geleceğini belirterek bu isteklerinin normal olduğunu vurgulamışlardır. Böylece babalarını Hz. Yusuf'u kendileriyle birlikte göndermeye ikna etmişlerdir.¹⁵⁶

وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَعِبٌ وَلَهُوَ وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ

¹⁵¹ ez-Zebidî, **Tâcû'l-Ârûs**, c. 4, s. 209.

¹⁵² el-İsfahânî, **Müfredât**, c. 2, s. 581.

¹⁵³ el-Cürcânî, **Mu'cemü't-Ta'rifât**, s. 161.

¹⁵⁴ İbn Âşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, c. 27, s.133.

¹⁵⁵ Yusuf, 12/12.

¹⁵⁶ Kutub, **fi Zilâli'l-Kur'an**, c. 4, s. 1974.

“Dünya hayatı ancak bir oyun ve bir eğlencedir. Elbette ki ahiret yurdu Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için daha hayırlıdır. Hâlâ akıllanmayacak mısınız?”¹⁵⁷ Buradaki la'ib kelimesi yine oyun ve eğlence anlamında kullanılmıştır.

وَلَيْنُ سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَنَلْعَبُ قُلْ أَبِإِلَهِ وَأَيَاتِهِ وَرَسُولِهِ كُنْتُمْ تَسْتَهْزِؤُنَّ

“Şayet kendilerine (niçin alay ettiklerini) sorsan, Biz sadece lâfa dalmıştık ve aramızda eğleniyorduk, derler. De ki: Allah'la, O'nun âyetleriyle ve peygamberiyle mi eğleniyordunuz?”¹⁵⁸ Ebû Ma'ser'in rivayet ettiğine göre; bir gün bir Münafık, “ben şu Kurrâ'mızı midelerine en düşkün, dilleri en yalancı ve düşmanla karşılaşınca en korkaklarımız olarak görüyorum” dedi. Bu söz Allah Resulü (s.a.)'ne intikal etti. Allah Rasulü, kalkıp, devesine binince (bu sözü söyleyen münafık) geldi ve Allah Resulü'ne yemin ederek, bir kastının olmadığını ve sadece kendi aralarında şakalaşıp eğlendiklerini söyledi. Bunun üzerine Hz. Peygamber âyetin devamını okudu. Bunun üzerine bu münafık, Allah Rasûlü'ne yalvarıyor, binitinin gemine asılmış ayakları taşlara takılıyor ama Allah Resûlü (s.a.) ona dönüp bakmıyordu.¹⁵⁹

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُؤًا وَلَعِبًا مِّنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَالْكَافِّرَ
أَوْلِيَاءَ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِينَ

“Ey iman edenler! Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden dininizi alaya alıp oyuncak edinenleri ve öteki kâfirleri dost edinmeyin. Eğer mü'minler iseniz Allah'a karşı gelmekten sakının.”¹⁶⁰ Bu âyetin sebebi nüzulü hakkında şöyle bir rivayet aktarılmıştır: Müslümanlardan bazı kimselerin de sevdiği Süveyd b. Hâris ve Rifâa b. Zeyd, zahiren Müslüman olmaları sonra münafıklık yapmaları üzerine bu âyet inmiştir. Görünürde Müslüman olup içinde nifak ve küfür taşıyan, dini çirkin amaçlarına alet eden, dini eğlenceye alan ve oyuncak yerine koymaya çalışan münafıklara dikkat çekilmiştir.¹⁶¹ Bu, zaten bütün mü'minleri etkilemesi gereken bir durumdur. Zira dini ile alay edildiğini, ibadetleri eğlence konusu yapıldığını ve namazda Rabbine divan durduğu zaman alay konusu edildiğini gören bir Mü'min, onurunu kırmaya çalışan bu tür insanlarla dostluk kurmasının imkânı olabilir mi?

¹⁵⁷ Enam, 6/32.

¹⁵⁸ Tevbe, 9/65.

¹⁵⁹ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l Kur'âni'l-Âzim*, c. 4, s. 171.

¹⁶⁰ Maide, 5/57.

¹⁶¹ Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, c. 3, s. 298.

Zaten akli başında olan bir insan ne Allah'ın dini ile ne de mü'minlerin ibadetleri ile alay edebilir. Çünkü akl-ı selim ile düşünen bir insan, baktığı her şeyde Allah'a iman etmenin işaretlerini görecektir ve Allah'a kulluğun üstünlüğünü ve güzelliğini hissedecektir. Ancak bir insanın akıl sağlığı bozulup sapıttığı an, onunla varlıklar arasındaki ilişki bozulur ve bu işaretleri göremez olur.¹⁶²

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ

“Biz yeri, göğü ve arasındakileri oyun olsun diye yaratmadık.”¹⁶³

Ey insanlar, biz göğü, yeri ve her ikisinin arasında bulunan varlıkları ibret almanız için yarattık. Bunlar Allah'ın varlığına ve bir benzerinin olmadığına dalalet eden en sağlam delillerdir. Biz onları boşuna değil, onlara bakıp onları yaratan Allah'a kulluk etmeniz için yarattık.¹⁶⁴

فَذَرَهُمْ يَخُوضُوا وَيَلْعَبُوا حَتَّى يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي يُوْعَدُونَ

“Sen onları bırak, uyarıldıkları günlerine kavuşuncaya kadar batıl inançlarına dalsınlar ve oynasınlar.”¹⁶⁵

Burada la‘ib kelimesi tekzib, inkâr ve inatlaşma anlamında kullanılmıştır. Ey Resulüm, onları inât ve küfürleri üzerine bırak. Bırak yalanlasınlar, sonuçta onlar bu kötülüklerinin farkına varacak ve acısını tadacaklardır.¹⁶⁶

1.2.2.3.6. Had‘ (حَدُّعُ)

Had‘ kelimesi, “içinde gizlediğinin zıddını izhar etmek, kandırmak, aldatmak,”¹⁶⁷ “gizlenmek, karşısındakinin akıl erdirmeyeceği şekilde maksadı

¹⁶² Kutub, *fi Zilâli'l-Kur'ân*, c. 2, s. 922.

¹⁶³ Enbiya, 21/16.

¹⁶⁴ et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân ân Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, c. 16, s. 237-238.

¹⁶⁵ Meâric, 70/42.

¹⁶⁶ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l Kur'âni'l-Âzim*, c. 8, s. 230.

¹⁶⁷ Ahmed b. Muhammed el-Herevî, *el-Garibeyn fi'l-Kur'ân ve'l-Hadîs*, Thk. Ahmed Ferid el-Mezidi, Mektebetü Nizar Mustafa el-Baz, Mekke, Riyad, 1999, c. 2, s. 536; ez-Zebîdî, *Tâcü'l-Ârûs*, c. 20, s.483.

gizlemek “¹⁶⁸ gibi anlamlara gelmektedir. Kur’ân’da beş yerde geçmektedir. Bazen aldatma bazen de aldatmanın karşılığı ve cezası anlamında kullanılmıştır.

يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ

“*Bunlar Allah’ı ve mü’minleri aldatmaya çalışırlar. Oysa sadece kendilerini aldatırlar da farkında değillerdir.*”¹⁶⁹ Münafıklar, inanmış gibi gözükerek hem Allah’ı hem de mü’minleri aldattıklarını zannederler. Oysaki bu davranışlarıyla sadece kendilerini aldatırlar. Çünkü Allah gerçek durumlarını bilmekte, lakin onları sınamak için fırsat vermektedir. Birçok Mü’min de bunları bilmekle birlikte, onları bu şekilde kabul edip ona göre davranmaktadır. Münafıklar ise bütün bunlardan habersizdir. Bütün bunlardan dolayı kendilerini irşad ve davetin yönelmesinden yoksun bıraktıkları için asıl gülünç duruma düşen ve aldanmışlar kendileri olmaktadır.¹⁷⁰

وَأَنْ يُرِيدُوا أَنْ يَخْدَعُوا فَإِنَّ حَسْبَكَ اللَّهُ

“*Eğer seni aldatmak isterlerse bilmiş ol ki sana yetecek Allah’tır.*”¹⁷¹ Yani sana karşı barışı izhar edip içlerinde hainlik ve kötülüğü gizleyerek seni aldatmak isteseler, Allah sana yeter.¹⁷² Onların planlarını boşa çıkarır, oyunlarını başlarına geçirir ve asıl onları aldanmışların durumuna düşürür.

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ

“*Münafıklar, Allah’ı aldatmaya çalışırlar. Allah da onların bu çabalarını başlarına geçirir.*”¹⁷³ Allah’ın çabalarını başlarına geçirmesi anlamında olan خَادِعُهُمْ sözü, münafıkların, Allah’ın peygamberlerini ve dostlarını aldatma çabalarına karşı onları cezalandırması anlamındadır. Münafıklar, mü’minlerin arasını bozmak, onları içten çökertmek için bazı tedbirler almakta ve tuzaklar hazırlamaktadırlar.

¹⁶⁸ el-Ferâhîdî, **Kitâbü’l-Âyn**, c. 1, s. 392.

¹⁶⁹ Bakara, 2/9.

¹⁷⁰ Karaman ve Diğerleri, **Kur’ân Yolu**, c. 1, s. 80.

¹⁷¹ Enfal, 8/62.

¹⁷² Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensari el-Kurtûbî, **el-Câmi‘ li Ahkâmi’l Kur’ân**, Darü’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1993, c. 8, s. 28; Ebu’s-Su‘ûd, **İrşâdu’l-Âkli’s-Selîm ilâ Mezâye’l-Kur’ân’il-Kerîm**, c. 4, s. 33.

¹⁷² Nisa, 4/142.

¹⁷³ Nisa, 4/142.

Uyguladıkları bu taktiklerle hedeflerine ulaşmayı umut etmektedirler. Ancak her şeyin Allah'ın ilmi altında cereyan ettiğini, O'nun her şeyden haberdar olduğunu unutuyorlar. Böylece komik duruma düşüyorlar. Zira her şeyi görüp işiten Yüce Allah, yaptıklarını kaydedip mü'minlere bildirince, gerçek niyetleri ortaya çıkan bu münafıklar, gülünç, mahçup ve perişan olanlar misali rezil ve rüsva olmaktadır.¹⁷⁴ Kurtûbî, Allah'ın had' etmesi (aldatması), O'nun elçilerini ve dostlarını had' etmelerine (aldatmalarına) karşılık cezalandırması anlamında olduğunu söylemiştir. Hasan-ı Basrî bu konuda şöyle demiştir: Kıyamet Gününde, mü'minlere verildiği gibi münafıklara da bir nur verilir. Bu duruma sevinen münafıklar artık kurtulduklarını sanırlar. Sırat köprüsüne geldiklerinde münafıkların nuru söndürülecek ve aldanmışların durumuna düşeceklerdir. İşte Yüce Allah'ın "*Bizi bekleyin de sizin nurunuzdan aydınlanalım*"¹⁷⁵ buyruğu bunu anlatmaktadır.¹⁷⁶

1.2.2.3.7. Hizy (حَزِيّ)

Hizy kelimesi, “yaptığı kötü bir işten dolayı duyduğu utangaçlık, duyulan utangaçlık”¹⁷⁷, “zillet, hakirlik, küçük düşmek”¹⁷⁸ gibi manalara gelir. Isfahanî (ö. 425), ayrıca şöyle bir değerlendirme yapar: kişinin küçük düşmesi kendi nefsinden dolayı veya başka kişilerden kaynaklanabilir. Eğer bu kişinin kendisinden kaynaklanıyorsa aşırı hayâ olur. Başkaları tarafından bu duruma düşürülmüş ise hizy olur.”¹⁷⁹ Isfahanî'nin yaptığı bu değerlendirmeyi dikkate aldığımızda, hizy ve istihza arasında bir sebep sonuç ilişkisi olduğunu söyleyebiliriz. Hizy kelimesi Kur'an'da 26 yerde geçmektedir. Genellikle alçaklık ve rezillik anlamında kullanılmaktadır.

رَبَّنَا إِنَّكَ مَنْ تُدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ أَخْزَيْتَهُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ

“Rabbimiz! Sen kimi cehennem ateşine sokarsan, onu rezil etmişsindir. Zalimlerin hiç yardımcıları yoktur.”¹⁸⁰

رَبَّنَا وَإِنَّا مَا وَعَدْتَنَا عَلَى رُسُلِكَ وَلَا تُخْزِنَا يَوْمَ الْقِيَمَةِ إِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيعَادَ

¹⁷⁴ Karaman ve Diğerleri, *Kur'an Yolu*, c. 2, s. 167.

¹⁷⁵ Hadid, 57/13.

¹⁷⁶ el-Kurtûbî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l Kur'an*, c. 5, s. 270-271.

¹⁷⁷ el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Âyn*, c. 1, s. 407.

¹⁷⁸ el-Isfahânî, *Müfredât*, c. 1, s. 195.

¹⁷⁹ el-Isfahânî, *Müfredât*, c. 1, s. 195.

¹⁸⁰ Ali İmran, 2/192.

“Rabbimiz! Peygamberlerin aracılığı ile bize va'd ettiklerini ver bize. Kıyamet günü bizi rezil etme. Şüphesiz sen, va'dinden dönmezsın.”¹⁸¹

فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي أَيَّامٍ نَحْسَتِ لِنُذِيقَهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ
أَخْزَىٰ وَهُمْ لَا يُنصَرُونَ

“Biz de onlara dünya hayatında zillet azabını tattırmak için o mutsuz kara günlerde üzerlerine dondurucu bir rüzgâr gönderdik. Ahiret azâbı elbette daha rezil edicidir. Onlara yardım da edilmez.”¹⁸²

لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ

“Bunlar için dünyada rezillik, ahirette de büyük bir azap vardır.”¹⁸³

فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا صَالِحًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَمِن خِزْيِ يَوْمِئِذٍ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ

“Emrimiz geldiğinde Salih'i ve beraberindeki iman etmiş olanları tarafımızdan bir rahmetle helâktan ve o günün rezilliğinden kurtardık. Şüphesiz Rabbin mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”¹⁸⁴

وَأَنَّ اللَّهَ مُخْزِي الْكَافِرِينَ

“Allah ise, inkârcıları perişan edecektir.”¹⁸⁵

وَلَا تُخْزِي يَوْمَ يُبْعَثُونَ

“(Kulların) diriltilecekleri gün beni utandırma!”¹⁸⁶ Bütün bu âyetlere baktığımızda “hizy” kelimesi hepsinde rezillik ve perişanlık gibi anlamlara geldiğini görmekteyiz.

¹⁸¹ Ali İmran, 2/194.

¹⁸² Fussilet, 41/16.

¹⁸³ Bakara, 2/114.

¹⁸⁴ Hud, 11/66.

¹⁸⁵ Tevbe, 9/2.

¹⁸⁶ Şuâra, 26/87.

1.2.2.3.8. Dahik (ضَدِكُ)

Dahik kelimesi, “gölmek”, “kişinin ön dişlerinin tamamının görünmesi”¹⁸⁷, “mutluluktan yüzün serpilmesi ve dişlerin görünür hale gelmesi, hoşnutluk”¹⁸⁸ gibi anlamlara gelmektedir. Ayrıca alaya alma gayesiyle de kullanılmaktadır. ¹⁸⁹ Cürçânî, dahik kelimesinin “kişiyeye acaip gelen bir şey sebebiyle ruhun hareketinden oluşan ve dışı tek seferde vuran temelli olmayan durum”¹⁹⁰ olarak açıklar.

Dahik kelimesi, Kur’ân’da on yerde geçmektedir. Bazen sevinç ve beğeni ifadesi olarak gölmek anlamında kullanılmış:

وَأَمْرَ أَنَّهُ قَائِمَةٌ فَضَحِكْتُ فَبَشَّرْنَاَهَا بِإِسْحَاقَ وَمِنْ وَرَاءِ إِسْحَاقَ يَعْقُوبَ

“İbrahim’in karısı ayakta idi. (Bu sözleri duyunca) güldü. Ona da İshak’ı müjdeledik; İshak’ın arkasından da Yakûb’u.”¹⁹¹

فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا جَزَاءَ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ

“Artık kazandıklarının karşılığı olarak, az gölsünler, çok ağlasınlar.”¹⁹²

فَتَبَسَّ سَمَاعِكًا مِنْ قَوْلِهَا

“Süleyman, onun bu sözüne tebessüm ile gülerek”¹⁹³.

Bu âyetlerde dahik kelimesi eğlenmek veya sevincini paylaşmak için gölmek anlamına gelmektedir.

Bazen de alay etmek için gölmek anlamında kullanılmıştır:

فَاتَّخَذْتُمُوهُمْ سِحْرِيًّا حَتَّىٰ أَنسَوَكُمْ ذِكْرِي وَكُنْتُمْ مِنْهُمْ تَضْحَكُونَ

“Siz ise onlarla alay ediyordunuz. O kadar ki onlar size beni anmayı unutturdu. Onlara hep gülüyordunuz.”¹⁹⁴ Sizin iman etmemeniz bile büyük bir

¹⁸⁷ el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Âyn*, c. 3, s. 9.

¹⁸⁸ el-İsfahânî, *Müfredât*, c. 2, s. 381.

¹⁸⁹ el-İsfahânî, *Müfredât*, c. 2, s. 381.

¹⁹⁰ el-Cürçânî, *Mu'cemü't-Ta'rifât*, s. 116.

¹⁹¹ Hud, 11/71.

¹⁹² Tevbe, 9/82.

¹⁹³ Neml, 27/19.

suçken bununla yetinmeyip akılsızca ve küstahça mü'minlerle alay ettiniz ve onlara güldünüz. O kadar ileri gittiniz ki, bu durum size Allah'ı anmayı unutturdu ve Allah'a iman etmenin kanıtlarını düşünmekten ve onları tefekkür etmekten uzaklaştırdı.¹⁹⁵

1.2.2.3.9. Gamz (غَمْز)

Gamz kelimesi “gözlerle işaret etmek, eliyle bir şeyi sıkıp suyunu çıkarmak, ayıplanılacak şey, kusur, bir kişinin kusurunu veya açığını göstermek için el veya göz hareketi yapmak”¹⁹⁶ gibi anlamlara gelmektedir. Gamz kelimesi Kur’ân’da bir yerde geçmektedir.

وَإِذَا مَرُّوا بِهِمْ يَتَغَامَزُونَ

“Mü'minler yanlarından geçtiğinde, birbirlerine kaş göz ederek onlarla alay ediyorlardı.”¹⁹⁷ Mutaaffifîn sûresinde bu âyetin de içinde olduğu âyet gurubu, mü'minlerle iman ettikleri için alay eden, onları aşağılayan ve takip ettikleri yolun yanlış olduğunu ileri süren inkârcılar hakkında nazil olmuştur. Bu inkârcılar, kaş-göz işaretleri yaparak mü'minleri ayıplıyor ve “hele şunlara da bakın, nasıl kendilerini boş yere yoruyor, kendilerine bazı şeyleri yasaklıyor ve kesin olarak bilmedikleri bir mükafat uğruna canlarını tehlikeye atıyorlar!” diyerek alay ediyorlardı. Yüce Allah da onların bu çirkin tutumlarını ortaya koyarak, onları kınamakta ve acı bir sonla uyarmaktadır.¹⁹⁸

1.2.3. Belagat İlmi ve İroni

İroni söze dayalı sanatlardan günlük konuşmalara varıncaya kadar farklı alanlarda çeşitli amaçlarla kullanılır. İroninin temel özelliği gerçek ve görünüş, söylenen ile söylenmek istenen arasındaki karşıtlığa dayanmasıdır. Bazen edebî bir sanat, bazen bir edebî tür, bazen de bir mizaç, bir bakış açısı veya tarz olarak değerlendirilen ironi, asıl kastedilen gizli ve örtük anlama gönderme yapması yönüyle istiâre, kinâye ta'rîz, tecâhül-i ârif, te'kidü'l medh bi mâ yüşbihü'z-zemm

¹⁹⁴ Mü'minun, 23/110.

¹⁹⁵ Kutub, *fi Zilâli'l-Kur'ân*, c. 4, s. 2482.

¹⁹⁶ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-Ârûs*, c. 15, s. 260-263; el-İsfahânî, *Müfredât*, c. 2, s. 473.

¹⁹⁷ Mutaaffifîn, 83/30.

¹⁹⁸ Râzî, *Mefatihü'l-Ğayb*, c. 31, s. 102.

veya te'kîdû'z-zemm bi mâ yüşbihü'l-medh, teşbîh, mecâz, cinâs, tevriye, tevcîh ve hiciv gibi kavramlarla direkt veya dolaylı bir ilişki ağına sahiptir.¹⁹⁹ Bu kavramlar ile ironi her ne kadar tarihsel, felsefi, edebî ve sanatsal birikim açısından birbirini tam olarak karşılamasalar da dolaylı, örtük, iğneleyici ve alaycı bir tarzı yansıtmak açısından birleşirler.²⁰⁰ Şimdi ironi ile anlamsal veya sanatsal olarak ilişkili olduğunu düşündüğümüz bazı sanatları zikredip aradaki ilişkiyi açıklamaya çalışacağız.

1.2.4. Belagat İlminde İroni ile İlişkisi Olan Sanatlar

1.2.4.1. İstiâre

İstiâre (الِستِعَارَة), istif'âl babında اِسْتَعَارَ يَسْتَعِيرُ fiilinin mastarıdır. ع و ر kökünden türemiştir. “عور” kelimesi farklı kalıplarda sözlükte, “körlük, utanmak, avret yerleri, almak, vermek, ödünç istemek, ödünç almak, geri vermek üzere ödünç alınan şey,²⁰¹ iki kişi arasında tedavülde bulunmak”²⁰² gibi anlamlara gelmektedir. “Utanma” “العار” anlamındaki kökten türeyen istiâre اِسْتِعَارَة kelimesi, başındaki harfler talep anlamı için olup “ödünç istemek” manasını ifade etmektedir. Utanma anlamından türetilmiş olması, ödünç istemek ayıp sayıldığı için sanki isteyen kişi “ar” olan bir şeye nisbet edilmektedir.²⁰³ Belagat alimleri, istiâreyi bir terim olarak “herhangi bir lafzı (veya terkibi), teşbîh alakasıyla, asıl anlamının kastedilmesine engel bir karine ile birlikte, hitap edilen ıstılahdaki asıl anlamın dışında kullanılmasıdır.”²⁰⁴ şeklinde tarif etmişlerdir. İstiâre, müsteâr minh, müsteâr leh, lafzü'l-müsteâr (istiâre), karine-i mania (hakiki manayı kasta engel olan karine)²⁰⁵ ve iki anlam arasındaki alaka (benzerlik ilişkisi) olan beş unsurdan meydana gelmektedir.²⁰⁶

Bir edebî sanat olan istiârenin mecâz ve teşbihle de yakın bir ilişkisi vardır. Hatta Abdulkâhir el-Cürcânî (ö. 471), teşbîh alakasından dolayı istiâreyi bir teşbîh

¹⁹⁹ Alpay Gezer ve Yakup Çelik, **Mizah Ekseninde İroni Çerçevesinde Anlam İlişkileri ve Ayşe Kilimci'nin Hikâyelerinde Mizahî Dil**, s. 98.

²⁰⁰ Taşdelen, **İroni**, s. 53.

²⁰¹ el-Ferâhîdî, **Kitâbü'l-Âyn**, c. 3, s. 253.

²⁰² ez-Zebîdî, **Tâcü'l-Ârûs**, c. 13, s. 154-170; İbn Manzûr, **Lisânu'l-Ârab**, c. 4, s. 618.

²⁰³ ez-Zebîdî, **Tâcü'l-Ârûs**, c. 13, s. 163.

²⁰⁴ Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî, **el-Belâğetu'l- Ârabiye Usûsuhâ ve Ulûmuhâ ve Funûnuhâ**, ed-Darü's- Şamiye, Beyrut, 1996, c. 2, s. 229.

²⁰⁵ el- Meydânî, **el-Belâğetu'l- Ârabiye Usûsuhâ ve Ulûmuhâ ve Funûnuhâ**, c. 2, s. 229.

²⁰⁶ İsmail Durmuş, İskender Pala, “İstiâre”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, c. 23, s. 316.

türü olarak kabul eder²⁰⁷ ve istiâreyi, “bir şeyi diğer bir şeye benzetmek isterken açıkça teşbîh etmeyi terk edip, müşebbeh bihi getirip onun üzerine hükmü icra etmektir.”²⁰⁸ şeklinde tanımlar. Diğer yandan istiâreyi “müşebbeh müşebbeh bihin cinsinden olduğu iddiasıyla, teşbîhteki iki taraftan birini zikrederek diğerini kastetmektir.” şeklinde tanımlayan Sekkâkî ise onun bir mecâz türü olduğunu söylemiştir.²⁰⁹ Ancak teşbîhte müşebbeh ve müşebbeh bih birlikte yer alırken istiârede bunlardan yalnız biri kullanılır, şebek yönü ve teşbîh edatı zikredilmez. Mecâzdan (mursel mecâzdan) farkı ise benzetme amacıyla yapılmış olmasıdır. Zira mecâzda benzetme amacı aranmaz. Bunun için birçok balagatçının yaptığı gibi istiâreyi müstakîl bir sanat olarak ele almak gerektiği kanaatindeyim.

İstiâre edebiyatta çok güçlü bir unsur olup, düz ifade biçimine tercih edilir. Çünkü istiârede akılla duygular arasında kurulan bağlantı sayesinde fikir ve hayaller güçlenir, soyut anlamlar, duygu ve düşünceler somutlaşır, cansız varlıklar canlandırılır ve konuşturulur ki bu şekilde daha etkili bir anlatım sağlanmış olur. Ayrıca istiâre ile kelimelerin anlamları zenginleştirilir ve kelama îcâz katılır.²¹⁰

İstiâre, farklı açılardan farklı kısımlara ayrılmaktadır. İstiâreyi oluşturan sözcük grubu açısından **müfred** ve **mürekeb** olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.²¹¹

a- Mürekeb istiâre, birden fazla kelime ile yapılan istiâredir. Yani benzetme unsurları birer cümle olan istiâredir. “İstiâre-i temsiliyye” olarak da isimlendirilir. İstiâre-i temsiliyye, bir ögenin farklı yön ve özellikleri teşbîh konusu edilerek istiâre yapılmasıdır. Bu durumda benzeyen zikredilmeyip benzetilenin birden fazla özelliği söylenir. Buna örnek olarak “Seni bir adım ileri, bir adım geri atıyor görüyorum” cümlesini gösterebiliriz. Burada bir fikirde sebat etmeyip tereddüt eden bir kişinin soyut durumu bir adım ileri, bir adım geri giden kişinin somut durumuna benzetilerek istiâre edilmiştir.²¹²

²⁰⁷ Ebu Bekr Abdulkâhir el-Cürcânî, **Esrârü'l-Belâğa**, T'alik Mahmud Muhammed Şakir, Daru'l-Medeni Cidde, 1991, s. 20.

²⁰⁸ Ebu Bekr Abdulkâhir el-Cürcânî, **Delâilü'l-İ'câz**, T'alik Mahmud Muhammed Şakir, Mektebetu'l-Hanci, Kahire, 1984, s. 67.

²⁰⁹ es-Sekkâkî, **Miftâhu'l-Ulûm**, s. 369.

²¹⁰ M. Yektâ Saraç, **Klasik Edebiyat Bilgisi: Belagat**, Gökkubbe Yay., İstanbul 2007, s. 119.

²¹¹ el-Meydânî, **el-Belâgetu'l-Ârabiye Usûsuhâ ve Ulûmuhâ ve Funûnuhâ**, c. 2, s. 235.

²¹² İsmail Durmuş, İskender Pala, “İstiâre”, **DİA**, c. 23, s. 317.

b- Müfred istiâre, ise tek bir lafızda oluşturulan istiâredir. Müfred istiâre birkaç açıdan taksime tabi tutulmuştur. Bunlar:²¹³

1. Kullanılan kelimelerin türüne göre asliye ve tebeîyye olarak taksimi: **İstiâre-i asliyye**, camid bir isimden yapılan istiâredir. **İstiâre-i tebeîyye** ise fiil ve türevleriyle yapılanlara denilir.

2. Müsteâr lafzının zikredilip zikredilmemesi açısından taksimi: **İstiâre-i Mûsârriha**. Aslen müşebbeh bih olan müsteârın açık olarak zikredildiği istiaredir. “Aslan minbere çıktı” örneğinde olduğu gibi âsilerle savaşan komutan aslana benzetilmiştir. Burada müşebbeh bih olan aslan açıkça zikredilmiştir. **İstiâre-i Mekniyye**. Yalnız benzeyenle yapılan istiâredir. Benzetilenin (müşebbeh bih) açıkça zikredilmeyip onun sıfatı, özelliği veya levazımı gibi bir unsur ifade edilir.

وَإِخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ

“Onlara (Anne ve babana) merhamet ederek tevazu kanadını indir.”²¹⁴ Âyette geçen züll (tevazu), tehlike anında yavrularına kanadını gererek onları koruyan kuşa benzetilmiştir. Kuşun özelliği olan cenah (kanat) ve hafd (germek) fiili, zülle izafe edilerek kanat geren ve koruyan hayali bir kuş gibi tasvir edilmiştir.

3. İki tarafa ait unsurların özelliklerinin (mülayim) söylenip söylenmemesine göre istiâre, mutlak, muraşşaha ve mücerred olarak üç kısma ayrılmıştır.

İstiâre-i mutlak, benzeyen ve benzetilen ile ilgili herhangi bir özellik zikredilmemişse istiare-i mutlak denilmektedir. **İstiâre-i muraşşaha**, benzetilenle (müsteâr minh) beraber bir özelliği de zikredilen istiâre türüne denir. Bu tür istiârede te’kîd daha güçlüdür. **İstiâre-i mücerred**, İstiârede benzeyenin (müsteâr leh) bir özelliği söylenilen istiâre türüdür.²¹⁵

4. Benzeyen ve benzetilen bir şeyde birleşip birleşmemeleri açısından istiâre, vifâkiye ve ‘inâdiye diye ikiye ayrılır. **İstiâre-i vifâkiye**, iki tarafın bir şeyde

²¹³ el-Meydânî, **el-Belâğetu’l-Ârabiye Usûsuhâ ve Ulûmuhâ ve Funûnuhâ**, c. 2, s. 237-262.

²¹⁴ İsra, 17/24.

²¹⁵ Sa‘duddîn Mes‘ûd b. Ömer et-Teftezânî, **el-Mutavvel Şerhu Telhîs Mitâhu’l-Ulûm**, Thk. Abdu’l-Hamid el-Hindavî, Darü’l Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 2013, s. 601.

birleşmesi mümkün olan istiâredir. **İstiâre-i ‘inadiye**, iki tarafın bir şeyde birleşmesi mümkün olmayan istiâredir.

İstiârenin bunların dışında **istiâre-i tehekkümiyye** veya **istiâre-i temlihiye** de denilen diğer bir çeşidinden de bahsedilmektedir.²¹⁶ Kimisi bunları istiâre-i inadiye başlığı altında ele almış²¹⁷ kimisi de ayrı bir başlık altında incelemiştir.²¹⁸

İstiâre-i tehekkümiyye (temlihiye), belagatçıların geneli tehekküm ve temlihi istiârenin aynı tür olduğunu söylemektedir.²¹⁹ Bu tür istiâreyi, İstiâre-i ‘inadiye’den ayrı olarak özel bir başlık altında inceleyenlere göre bu sanat, yermek veya alay etmek amacıyla övmeye delalet eden lafızların zemm ve ihanet gibi zıt anlamlarda kullanılmasıdır.²²⁰ Bunu istiâre başlığı altında değerlendiren Sekkâkî ise bu tür istiârenin “aradaki zıtlığı münasebete dönüştürmek suretiyle birbirine zıt olan iki şeyden birinin isminin alay amacıyla diğerine istiâre edilmesi” şeklinde olduğunu söylemekte ve buna ciddi bir tehdit altında olan bir kimse için tam zıddı olan müjde verir gibi ifade eden şu sözü örnek olarak göstermektedir: “إن فلانا تواترت عليه البشارات بقتله، ونهب أمواله، و سبي ذريته *Falancaya, öldürülüp malının yağmalanacağı ve evlatlarının da esir alınacağı müjdeleri art arda geldi*”²²¹. Aynı şekilde alay amacıyla cimri bir kimse için “Hatim” denilmesi de bu tür bir istiâreye örnek gösterilebilir.

İroninin istiâre ile anlamsal ilişki içinde olduğunu gösteren hususlardan biri, ironide olduğu gibi istiârenin bütün çeşitlerinde de söylenen ifadenin kendi asıl anlamı değil farklı bir anlam kastedilmesidir. Ancak ironiyle asıl örtüşen kısım İstiâre-i tehekkümiyye’dir. Çünkü istiâre-i tehekkümiyyede lafzın farklı anlamlarda kullanılmasının yanında yergi ve alay amacı da bulunmaktadır. Bu açıdan ironi ile

²¹⁶ et-Teftezânî, **el-Mutavvel Şerhu Telhîs Mitâhu’l-Ulûm**, s. 589.

²¹⁷ Celâluddîn Muhammed b. Abdurrahman el-Hatip el-Kazvînî, **el-İzâh fi ‘Ulûmi’l-Belağa**, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 2003, s. 220; el-Kazvînî, **et-Telhîs fi Ulûmi’l-Belağa**, Thk. Abdurrahman el Berkuk Daru’l-Fikri’l-Arabi, 1904, s. 309.

²¹⁸ es-Sekkâkî , **Miftâhu’l-Ulûm**, s.375; El-Matlûb, **Mu’cemu’l-Mustalahâtî’l-Belâğîyye ve Tatavuruhâ**, c. 1, s.158-159.

²¹⁹ es-Sekkâkî , **Miftâhu’l-Ulûm**, s. 375; el-Kazvînî, **el-İzâh fi ‘Ulûmi’l-Belağa**, s. 220; **et-Telhîs**, s.309.

²²⁰ el-Matlûb, **Mu’cemu’l-Mustalahâtî’l-Belâğîyye ve Tatavuruhâ**, c. 1, s. 158.

²²¹ es-Sekkâkî, **Miftâhu’l-Ulûm**, s. 375.

daha çok benzerlik göstermektedir. Hatta istiâre-i tehekkümiyyenin genellikle müfessirler tarafından ironi ile aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir. Mesela:

فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ

“Ona, elem dolu bir azabı müjdele.”²²² âyetinde olduğu gibi hoş ve sevindirici bir şeyi haber vermek için kullanılan “beşâret” lafzının alay amacıyla zıddı olan uyarma (inzâr) anlamında kullanılması müfessirlerce genellikle “istiâre-i tehekkümiyye” olarak ifade edilmiştir.²²³

Yine müfessirler:

فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلَقَكَ آيَةً

“Biz de bugün bedenini, arkandan geleceklere ibret olman için, kurtaracağız.”²²⁴ âyetinde Firavun’un denizde boğulmuş bedenini “çıkaracağız” yerine “kurtaracağız (إنجاء)” sözcüğünün kullanılması istiâre-i tehekkümiyyedir denilmiştir.²²⁵

إِنَّا أَعْتَدْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ نُزُلًا

“Biz cehennemi kâfirlere konak olarak hazırladık.”²²⁶ Bu âyette de Cehennem azabı ve Cehennemdeki zakkum ve irin gibi şeylerin ikram (نُزُلًا) olarak ifade edilmesinde istiâre-i tehekkümiyye vardır denilmiştir.²²⁷

1.2.4.2. Kinâye

Kinâye الكناية, يكنو ve يكني fiilinin masdarı olup sözlükte “gizlemek, maksadı kapalı bir şekilde ve dolaylı anlatan söz, üstü örtülü söz, bir şeyi söyleyip başka bir şeyi kastetmek, hem hakiki hem de mecâzi anlamı muhtemel olan bir lafzı

²²² Lokman, 31/7.

²²³ İbn Âşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, c. 21, s. 145.

²²⁴ Yunus, 10/92.

²²⁵ İbn Âşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, c. 11, s. 278.

²²⁶ Kehf, 18/102.

²²⁷ Cemâluddîn Muhammed el-Kâsımî, **Mehâsinü't-Te'vîl**, Thk. Muhammed Fûâd Abdulbâkî, Dar İhyai Kutubi'l-Arabiye, 1957, c. 11, s. 4119.

söylemek, künye vermek”²²⁸ gibi anlamlara gelmektedir. Cürcânî, kinâyeyi “ibhâm veya benzer bir amaç için bir şeyi, delaleti açık olmayan bir lafızla tabîr etmektir”²²⁹ şeklinde tanımlamaktadır. Bir belagat ıstılahı olarak ise kinâye, “bir lafzı söyleyip vaz’ olunduğu esas manası yanında bu asıl anlamının gerektirdiğini (lazımını), eşini veya genellikle onunla işaret edilen manayı kastetmektir.”²³⁰ Daha basit bir tarifile “bir sözü hakiki manasının kastedilmiş olması mümkün olmakla birlikte, hakiki anlamın dışında kullanmaktır.”²³¹ şeklinde tarif edilmiştir.

Belagat âlimleri, üstü kapalı bir anlatım üslubu ve ince bir konuşma sanatı olan kinâyenin açık ve düz söylemden daha belagatlı bir anlatım üslubu olduğunda birleşirler. Zira anlatılmak istenen kinâye sayesinde daha çarpıcı bir anlatım sağlanarak daha çok vurgulanır. Soyut kavramlar kinâyeli anlatım sayesinde canlanır, hareketli ve görünen bir tablo şeklinde sunulur.²³² Bedreddîn İbn Mâlik de bir insanı kinâyeyi kullanmaya sevkeden bazı nükte ve sebepleri, “izah etmek, söz konusu şeyin durumunu veya miktarını beyan etmek, övmek, yermek, kısaltmak (ihtisar), gizlemek, korumak, bilinmezleştirmek (ilgaz ve ta’miyye), zor olan bir şeyi daha kolay bir lafızla ifade etmek, söylenmesi hoş olmayan çirkin bir şeyi daha güzel bir lafızla ifade etmek.”²³³ şeklinde açıklar. Dolayısıyla örtülü bir ifade biçimi olan kinâye, hedef olmamak veya cezai işleme marûz kalmamak için, isminin yahut vasfının açıkça söylenilmesinden korkulan kimseleri anlatmak ve onlara eleştiri yöneltmek veya dillerde dolaşmaktan korunmak isteyenler için sıkı sıkı sarılacak en iyi yoldur.

Nazariyât-ı Edebîye adlı eserinde Ahmed Reşid Rey, kinâyenin sözün tersini kastetme yönüne vurgu yapan şu ifadeleri, ironi ile benzerliğini hatta bir açıdan aynılığını ispat eder niteliktedir: “*Bir fikri doğrudan doğruya söylemek yerine, hilafını ifade edecek yolda tebliğ etmeye kinâye derler. Bu suretle asl-ı maksud olan fikr, manayı muhalifiyle birlikte telakki edilerek zihinde bir nev’i tezâd husûle gelir.*

²²⁸ ez-Zebîdî, **Tâcû’l-Ârûs**, c. 39, s. 420-421; İbn Manzûr, **Lisanü’l-Ârab**, c. 15, s. 233.

²²⁹ el-Cürcânî, **Mu’cemü’t-Ta’rifât**, s. 157.

²³⁰ el-Meydânî, **el-Belâgetu’l-Ârabiye Usûsuhâ ve Ulûmuhâ ve Funûnuhâ**, c. 2, s. 135.

²³¹ Saraç, **Klasik Edebiyat Bilgisi: Belagat**, s. 144.

²³² İsmail Durmuş, “Kinaye”, **DİA**, TDV yayınları, Ankara, 2002, c. 26, s. 34.

²³³ İbnu’n-Nâzım Bedreddin b. Malik, **el-Misbâh fi’l-Me’ânî, ve el-Beyan, ve el-Bedi’**, Thk. Hüsnü Abdu’l-Celîl Yusuf, Mektebetü’l-Âdâb, Kahire, 1989, s. 147.

(...) *Kinâye öyle bir tezâddır ki mütekellim onu söylemez yalnız düşündürür.*"²³⁴ Rey'in kinayeye getirdiği bu tariftten sonra verdiği şu örnek aslında ironiyle ne kadar benzer olduğuna örnek teşkil etmektedir: *"Uzunca bir müddet sizi terk eden samimi bir dostunuza serzeniş için "ne kadar vefâkâr imişsin" dediğiniz zaman inkisâr-ı kalbinizi kinâye ile tebliğ etmiş olursunuz"*²³⁵. Böylece kinayeye verilen bu örnek, en basit tanımıyla "söylenenin aksini kastetmek" anlamında olan ironiye de bir örnek verilmiş olmaktadır. Yani Kinayede amaç, "meramını dolaylı bir anlatımla kapalı bir şekilde anlatmak" temeline dayanır ki ironide de temel amaç budur. Bunun için kinaye, ironiyle anlamsal bir benzerlik taşıdığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Kinayenin ironi ile anlamsal ilişkisi, Recâizâde Mahmud Ekrem'in yaptığı kinâye tanımı ile daha bariz hale gelmektedir: *"Kinâyeye gelince bu da mefhum-ı muhalifini kast ederek söz söylemek ve ta'bir-i aherle maksud-u hilafını müfid olan ta'birât ve elfâz ile anlatmak yoludur. İyilikten bahs ederse maksadı fenalığı anlatmaktır. Fenalıktan bahs ederse meramı iyiliği tefhim etmektir."*²³⁶ Recâizâde Mahmûd Ekrem'in tanımındaki *"mefhum-ı muhalifini"* ve *"maksud-u hilafını"* ifadeleri ironinin hakkikati ile önemli derecede bağdaştığını söylemek mümkündür. Yapılan bütün bu tanımlar kinayenin ironi ile önemli bir benzerlik gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Kur'ân'da kinâyenin kullanıldığı birçok âyet bulunmaktadır. Şimdi farklı amaç ve anlamları ortaya koymak için kinâyenin kullanıldığı bu âyetlerden konumuzla alakalı olduğunu düşündüğümüz bazı âyetleri vermeye çalışalım.

وَلَمَّا سَقَطَ فِي أَيْدِيهِمْ وَرَأَوْا أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا قَالُوا لَئِنْ لَمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ

*"İsrailoğulları (yaptıklarına) pişman olup, gerçekten sapmış olduklarını görünce, Eğer Rabbimiz bize acımaz ve bizi bağışlamazsa, mutlaka ziyana uğrayanlardan oluruz dediler."*²³⁷ Hz. Mûsâ, Rabbiyle münacat için Tûr'a gidince, kavmi ziynet eşyalarından bir buzağı heykeli yaparak ilâh edindiler. Zaten İsrailoğulları bir adım doğru yolda gitti mi hemen yoldan sapıveren bir karaktere

²³⁴ Ahmed Reşid Rey, **Nazariyât-ı Edebîye**, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaası, İstanbul, 1912, c. 1, s. 239-240.

²³⁵ Rey, **Nazariyât-ı Edebîye**, c. 1, s. 241.

²³⁶ Recâizâde Mahmud Ekrem. **Ta'lim-i Edebiyat**, Mihran Matbaası, İstanbul, 1299, s. 269.

²³⁷ A'râf, 7/149.

sahiptir. Düzeltme ve yönlendirmelere ilişkin direktiflerde bir boşluk gördü mü hemen gerisin geriye dönerler.²³⁸ Âyette geçen وَلَمَّا سَقَطَ فِي أَيْدِيهِمْ ifadesi kinâye veya istiâre veya temsîl yoluyla aşırı pişmanlığı ifade eder. Bir insanın pişman olup aciz duruma düştüğü zaman söylediği bir tabirdir. Bu durum birkaç şekilde açıklanmaktadır. Bunlardan bazıları:

1- Bir insan pişmanlık duyduğunda üzüntüsünden parmaklarını ısırır ya da başını ellerinin arasına alarak hüzünlenir. Birinci duruma göre aşırı pişmanlıktan ellerini ısırdılar şeklinde kinâye yapılmış bir ifadedir. İkinci duruma göre ise sanki o kimse duyduğu pişmanlık ile ellerinin arasına düşmüş ve elleri düşülen yer olmuştur şeklinde yorumlanmaktadır.²³⁹

2- Buradaki “el”den maksat kalb veya ruhtur. Bu şekilde kalpteki hoş olmayan bir durumu istiâre temsiliyye veya istiâre bi'l-kinâye yoluyla sanki avuçlarının arasında olmuş gibi tasvir edilmiştir. O zaman “Gönüllerine pişmanlık düşürüldü.” anlamında kullanılmıştır.

3- Başka bir yorumu ise “ellerine kırağı düştü” demek olur. Elleri kırığı düşen bir insan, yorulup üzülmeye rağmen sonunda ellerine birşey geçmemiş ve o zamana kadar yapıp ettikleri boşa gitmiş anlamında bir darb-ı meseldir. İlk defa Kur’ân’da geçtiği aktarılan bu darb-ı mesel, pişmanlık ifade eder. Buna göre âyetin anlamı şöyle olur: Elleri kırığı düşüp yanlış yolda olduklarını gördüklerinde, şayet Rabb’imiz bize acımaz ve bizi affetmezse biz zarar edenlerden oluruz, dediler. Tâhâ sûresinin 83-98 âyetlerinde aktarılan bilgilerden de anlaşıldığı üzere, Hz. Mûsâ Tur dağından döndükten sonra bu pişmanlık vuku bulmuştur. Ancak yaptıklarının bütünüyle pişmanlığa dönüştüğü topluca anlaşılsın diye önce zikredilmiştir.²⁴⁰

أَفَمَنْ يَتَّقِ بِوَجْهِهِ سُوءَ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَقِيلَ لِلظَّالِمِينَ ذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ

“Kıyamet günü kötü azaba karşı yüzüyle korunan kimse, (o gün) azaptan emin olan kimse gibi midir? Zalimlere, kazandıklarınızı tadın denir.”²⁴¹ Bu âyette inanç yönünden doğru yolda olanlar ve sapkın olanlar olan iki insan tipinin durumu

²³⁸ Kutub, fi Zilâli'l-Kur’ân, c. 3, s. 1373.

²³⁹ ez-Zemaşerî, el-Keşşâf, s. 388; el-Kazvînî, el-İzâh fi 'Ulûmi'l-Belağa, s. 244.

²⁴⁰ Yazır, Hak Dîni Kur’ân Dili, c. 4, s. 185-186.

²⁴¹ Zümer, 39/24.

arasında bir mukayese yapılmaktadır. Bunlardan cehenneme atılacak olan sapkınların durumu zikredilmekle birlikte, karşı tarafın durumu anlaşıldığı için zikredilmemiştir. Müfessirler, bu mukayesedeki zikredilmeyen karşı tarafı, “âhirette kendisini ateşten korumak gibi bir tehlikeyle karşılaşmayacak olan mü'min” veya “mutluluğu hak eden mü'min” ya da “cennette olan mü'min” gibi ifadelerle açıklamışlar.²⁴²

Âyette geçen “*kötü azaba karşı yüzüyle korunan kimse*” ifadesinde müthiş bir yergi söz konusudur. Zira insan, bir tehlikeye karşı vücudunda herhangi bir yerini yüzü ile koruyacak değildir. Aksine bir tehlikeye karşı yüzünü vücuduyla korur. Buna göre bu âyetteki “şiddetli azaba karşı kendini yüzüyle korumaya çalışma” ifadesi, cehennem ateşine atılan birinin, normal durumlarda bütün vücudunu siper ettiği yüzünü dahi artık korumaktan âciz kalacağını, tamamen çaresiz ve perişan olacağını ifade etmek için tehekküm amacıyla yapılmış bir kinayedir.²⁴³ Sonuçta âyet, Allah'a ortak koşan veya O'nu inkâr edenlerin ve hertürlü haksızlık ve zulmü işleyenlerin acıklı durumunu dile getirmekte ve bunun tek sebebi olarak da yine onların kendi yaptıkları olduğunu hatırlatmaktadır. Sonraki âyetlerde ise isyan ve inkarlarında ısrar eden eski milletlerin, daha bu alemde cezalandırıldıkları, âhirette ise kendilerini daha ağır bir ceza beklemekte olduğunu hatırlatarak insanlığa dünyada ve kıyamet gününde hayatlarını kurtarmaları konusunda çok önemli bir uyarıda bulunmaktadır.²⁴⁴

1.2.4.3. Ta'rîz

İroni ile anlamsal ilişkisi olan üslaplardan biri de “Ta'rîz'dir. İnce bir söz sanatı olan ta'rîz, edebiyatın en güzel çeşitlerinden biridir. Ta'rîz التعريض, tef'îl babında عرض fiilinin masdarıdır. رضى ع maddesi farklı kalıplarda lügatte “genişlik, bir şeyi kapalı bırakmak, döndürmek, dokundurmak, kapalı söz söylemek, hedef yapmak, ayıplamak, arzetmek, kandırmak,”²⁴⁵ gibi anlamları ifade etmektedir. Bir belagat terimi olarak ta'rîz, “kelâmı, kullanılmakta olan hakiki anlamından, murad

²⁴² Karaman ve Diğerleri, **Kur'ân Yolu**, c. 4, s. 612.

²⁴³ İbn Âşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, c. 23, s. 393.

²⁴⁴ Karaman ve Diğerleri, **Kur'ân Yolu**, c. 4, s. 613.

²⁴⁵ el-Ferâhîdî, **Kitâbü'l-Âyn**, c. 3, s. 131-132; İbn Manzûr, **Lisanü'l-Ârab**, c. 7, s. 182-183.

olunan başka bir anlama çevirmektedir”²⁴⁶ şeklinde tarif edilmektedir. Zemahşerî, ta’rîzi, “asıl manasında zikredilen bir lafız üzerinden, zikredilmeyen bir mananın kastedilmesi”²⁴⁷ şeklinde açıklarken, Subki’nin ise “başkasına gönderme yapmak amacıyla bir lafzın asli anlamında kullanılması” şeklinde açıkladığı aktarılmıştır.²⁴⁸ Yapılan tanımlardan da anlaşılacağı üzere ta’rîzde, istiâre ve kinâyeden farklı olarak lafız gerçek anlamında kullanılmıştır. Ancak onu önemli ve üstün kılan şey, ifadeyi kullanırken yaptığı gönderme ve bunu karşıya fark ettirmesidir.

Ta’rîz, diğer bir çok sanattan farklı olarak ancak cümle ile yapılabilen bir sanat olup tenkit, alay etmek veya doğruyu göstermek amacı ile ortaya söylenmiş bir sözdür. Genellikle ta’rîze konu olan kişinin tepkisinden korunmak veya onu kırmamak, tenkit ve eleştiride ölçülü olma ve kibarlığı elden bırakmama gibi amaçlarla ta’rîze başvurulur.²⁴⁹ İnsanlara zararlı olan birinin yanında “insanların en iyi olanı onlara en yararlı olanıdır.” sözünü söylemek bu tür bir sanattır.

Kur’ân’da Hz. İbrahim’in putların acziyetini ortaya koymak için kullandığı şu ifadelerini ta’rîze örnek olarak gösterebiliriz:

قال بل فعله كبيرهم هذا

“dedi ki: “Hayır! Bunu şu büyükleri yapmıştır”²⁵⁰. Âyette geçen Hz. İbrahim’in bu ifadelerine baktığımızda putperestlere putların ilah edinilmeye layık olmadığı ta’rîz yoluyla bildirilmiş olduğunu göreceğiz. Hz. İbrahim, o putperestlere karşı delil sunup onları düşünmeye sevk etmek ve onları azarlamak için ta’rîz üslubuyla kendi yaptığı fiili putlara nispet etmiştir.²⁵¹

وَإِذَا الْمَوْءِدَةُ سُئِلَتْ بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ

²⁴⁶ Emîl Bedî‘ Yakub ve Meyşâl ‘Âsî, **el-Mu‘cemu’l-Mufasssal fi’l-Luğati ve’l-Edep**, Dâru’l-İlim li’l-Melâyîn,

Beyrut 1987, c. 1, s. 437.

²⁴⁷ ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, s. 137.

²⁴⁸ Celâluddîn Abdurrahman Ebu Bekr es-Suyûtî, **el-İtkân fi Ulûmi’l Kur’ân**, Thk. Şuayb Arnavut, Müessesetu’r-Risale, Beyrut, 2015, s. 519.

²⁴⁹ Saraç, **Klasik Edebiyat Bilgisi: Belagat**, s. 145.

²⁵⁰ Enbiya, 21/63.

²⁵¹ ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, s. 682.

“Diri diri gömülen kız çocuğunun, hangi günahattan ötürü öldürüldüğü sorulduğu zaman”²⁵² ”مَوْدَّةُ” kelimesi “آد – يود - اودا” kökünden gelir. Ağırılık, ağır basmak manasına²⁵³ gelip cahiliyye dönemindeki Arapların kız çocuklarını diri diri toprağa gömmeye şeklindeki çirkin âdetlerine denilir. Gömdükleri kızların üzerine toprak atıp ağırılık yaptığı için bu isim verilmiştir. Cahiliyye döneminde Araplar arasında bu korkunç âdet yaygındı. Kimisi bunu kızından dolayı utandığı için yapar, kimisi geçim sıkıntısı kaygısıyla yapar, kimisi de melekler Allah'ın kızlarıdır, Allah'a daha layıktırlar diyerek kızlarını meleklerle katmak üzere yaparlardı. Tefsîrlerde anlatılana göre, kızını öldürmeyip, sağ bırakmak isteyen bir kişi ona kıldan veya yönden bir aba giydirir ve hayvanları götmeye gönderirdi. Öldürmek isteyen kişi ise onu altı yaşlarına gelinceye kadar bırakır, sonra anasına, bunu yıka, süsle, akrabaları ziyarete götüreceğim derdi. Daha önce çölde kazdığı bir kuyunun başına götürür, içine bakmasını söyledikten sonra onu arkadan itip kuyuya atardı. Sonra kuyu yerle dümdüz olana kadar üstüne toprağı yığardı. Bir de hamile kadın, doğum zamanı yaklaştığında bir çukur açardı. Sancısı tutunca çukurun başına giderdi. Doğan çocuğu kız olursa çukura atar ve üstünü kapatır, erkek olursa sağ bırakırdı.”²⁵⁴

Bu sûrede, kıyamet koptuğunda gerçekleşecek dehşet verici olaylar ve hesap gününde ruhların bedenlerle birleştirileceği haber verildikten sonra sorumluluklar hatırlatılır. İlk başta insanları öldürmenin ağır sorumluluğu hatırlatılmak üzere her şeyden önce korumasız olup diri diri toprağa gömülen o kız çocuğa sorulan soru açıkça ifade edilmiştir. Bu soruyu zalim olan o katil babaya değil, öldürülen o masum kıza sorulacağı belirtililerek “Diri diri gömülen kız çocuğunun, hangi günahattan ötürü öldürüldüğü sorulduğu zaman,” buyrulmuştur. Hem kızını diri diri gömmen o katil babanın muhatap alınmaya bile layık olmadığını bildirmek hem de sarsılsın, vicdanını sızlansın ve korumasız gördüğü güçsüz kız karşısında mağlup olsun diye işlediği o cinayetin sebebi kendisine değil de doğrudan dava sahibi olan masum kıza sorulmuştur. Böylece haksızlığı tam anlamıyla vurgulanmış olan bu kişi Hakk'ın huzurunda hiçbir savunma yapamayacaktır. Bu şekilde öfke ve cezayı hak

²⁵² Tekvîr, 81/8-9.

²⁵³ el-İsfahânî, **Müfredât**, c. 1, s. 97; ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, s. 1182; Yazır, **Hak Dîni Kur'ân Dili**, c. 8, s. 433.

²⁵⁴ ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, s. 1182; Yazır, **Hak Dîni Kur'ân Dili**, c. 8, s. 433-434.

ettiğini anlatan şiddetli bir uyarıda tahkîr ve tebkîr (susturma) vardır.²⁵⁵ İbn Âşûr, burada sorunun katillere değil de öldürülen kızlara yönlendirilmesinde, katiller üzerinde daha fazla korku yaratmak içindir. Yine katillerinin kim olduğu değil de öldürülmelerine sebep olan şeyin ne olduğunun sorulmasında ise hem ta'riz yoluyla katilleri tevbih etmek ve hatasını bildirmek hem de kızların vereceği cevap katillerine karşı şahit olacağından cezaları daha belirgin ve daha şiddetli olması içindir.²⁵⁶ şeklinde açıklamıştır.

أَفَمَنْ يَعْلَمُ أَنَّمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ كَمَنْ هُوَ أَعْمَى إِنَّمَا يَنْتَظِرُ أَوْلُوا الْأَبَابِ

“Rabbinden sana indirilenin gerçek olduğunu bilen kimse, (onu bilemeyen) kör gibi olur mu? (Bunu) ancak akıl sahipleri anlar.”²⁵⁷ Bu âyette Rabbinden sana indirilen kitabın hak olduğunu bilen kişini karşılığını, “bilmeyen” değilde “kör” olarak ifade edilmesinde iki taraf arasındaki farkı somutlaştırmak ve insanları uyarmak için söylenmiş eşsiz bir ifadedir. Bu aynı zamanda hakkikatin ifadesi olup, abartma, mübalağa ya da saptırma değildir. Çünkü böylesine açık bir gerçeği görmemenin sebebi, ancak hem göz hem de gönüldeki bir körlük olabilir.²⁵⁸ إِنَّمَا يَنْتَظِرُ أَوْلُوا الْأَبَابِ ifadesinde ise tar'iz üslubuyla müşriklerin akılsızlıklarına güçlü bir şekilde vurgu yapılmıştır. Zira kendilerine hakkı bulmaları konusunda bir yarar sağlamıyorsa o akılları yok hükmündedir ve bunlar akılsızların ta kendileridir.²⁵⁹

1.2.4.4. Tecâhül-i Ârif

Tecâhül-i ârif, “tecâhül” ve “ârif” olan iki kelimeden mürekeb bir ifadedir. **Tecâhül** تَجَاهُل , “bilmemek, tanımamak, bilmenin zıddı, bir şeyi bilmeden yapmak”²⁶⁰ gibi anlamlara gelen “cehl” جهل kökünden türemiş tefa'ul babında يتجاهل fiilinin masdarı olup “bilmiyormuş gibi görünmek”²⁶¹ anlamına gelmektedir. **Ârif** عارف kelimesi ise “bilmek, tanımak” anlamında olan “arefe” عرف fiilinin ismi faili olup “bilen kişi, tanıyan kişi” anlamına gelmektedir. Bu iki kelimeden oluşan

²⁵⁵ Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, c. 8, s.435.

²⁵⁶ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, c. 30, s. 146.

²⁵⁷ R'ad, 13/19.

²⁵⁸ Kutub, *fi Zilâli'l-Kur'ân*, c. 4, s. 2056.

²⁵⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, c. 13, s. 123.

²⁶⁰ el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Âyn*, c. 1, s. 270; el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcü'l-Luga ve Sihahî'l-Ârabiyye*, c. 4, s. 1663.

²⁶¹ el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcü'l-Luga ve Sihahî'l-Ârabiyye*, c. 4, s. 1663.

tecâhül-i Ârif terkibi “*bilenin bilmez görünmesi, bilmiyormuş gibi yapması*”²⁶² anlamında kullanılan bir ifade olup aynı zamanda badi‘ ilminde özel bir sanatının da adı olmuştur.

Ebû Hilâl el-Âskerî (ö. h. 395) bu sanata, bildiğini şüphe suretinde öne sürdüğü için “tecâhül-i ârif ve mezcü’ş-şek bi’l-yakin” adını vermiş ve amacının “ifadeyi daha çok pekiştirmek” olduğunu açıklamıştır.²⁶³ Sekkâkî (ö. h. 626), bu sanatı bedî‘ ilminde incelemiştir. Bunun örneklerinin Kur’ân’da bulunduğunu söylemiş ve bunun için tecâhül ifadesini edebe aykırı görerek bu türe “sevku’l-ma‘lûm mesâka gayrihi” (bilineni bilinmeyen gibi sunmak) ismini vermiştir.²⁶⁴ Bu sanata daha çok teşbîhte mübalağa yapmak için başvurulduğundan Yahyâ b. Hamza el-‘Alevî (ö. h. 705), onu istiârenin amaçlarından biri olarak görmüş ve onun sayesinde kelimeler belagât ve fesâhat açısından en zirveye çıktığını belirtmiştir.²⁶⁵ İbnü’l-Esîr el-Halebî (ö. h. 737) ise Kur’ân’da geçen örneklerle edebe ri‘âyet için “i’nât”, diğer eserlerde yer alan örneklerine ise tecâhül-i ârif adı verildiğini ve tecâhül ifadesinin hiçbir âyet için kullanılamayacağını söylemiştir.²⁶⁶

Hatîb el-Kazvînî (ö. h. 739) de bu konuyu Sekkâkî’nin adlandırdığı gibi “sevku’l-ma‘lûm mesâka gayrihi” şeklinde aynı adla ele almış ve bu sanata, yüceltme, yerme, aşkıta şaşkınlık, tahkir, ta‘rîz, kınama ve medih ve zemmde mübalağa gibi bazı nükteler için başvurulduğunu belirtmiştir.²⁶⁷ Kur’ân’da bu sanata örnek olacak bir çok âyet bulmak mümkündür.

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلِ اللَّهُ وَإِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلَىٰ هُدًى أَوْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ

“De ki: “Size göklerden ve yerden kim rızık verir?” De ki: “Allah. O hâlde, ya biz hidayet veya apaçık bir sapıklık üzereyiz, ya da siz!”²⁶⁸ Rızık meselesi

²⁶² İsmail Durmuş, “Tecâhül-i Arif”, **DİA**, TDV yayınları, Ankara, 2011, c. 40, s. 232.

²⁶³ Ebû Hilâl el-Âskerî, **Kitâbü’s-Sın‘ateyn**, Thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim, Daru’l Kutubi’l-Arabiye, 1952, s. 396.

²⁶⁴ es-Sekkâkî, **Miftâhu’l-Ulûm**, s. 427.

²⁶⁵ el-‘Alevî, **et-Tırâzu’l-Mütezzammin li-Esrâri’l-Belâğa ve Ulûmi Hakâiki’l-İ‘câz**, c. 3, s. 46.

²⁶⁶ Necmeddin Ahmed b. İsmail İbnü’l-Esîr el-Halebî, **Cevherü’l-Kenz**, Thk. Muhammed Zeğlul Selam, Menşeatü’l-Mearif, İskenderiye, 2009, s. 208.

²⁶⁷ el-Kazvînî, **el-İzâh fi ‘Ulûmi’l-Belâğa**, s. 286; ayrıca bkz. İbn Ebi’l İsbâ‘ el-Mısırî, **Tahrîr-ü-Tahbîr fi Sina‘ati’ş-Şi‘ri ve’n-Nesri ve Beyâni ‘İ‘cazi’l-Kur’ân**, s. 135; el-Meydânî, **el-Belâgetu’l-Ârabiye Usûsuhâ ve Ulûmuhâ ve Funûnuhâ**, c. 2, s. 396-397.

²⁶⁸ Sebe, 34/24.

müşriklerin normal hayatında yeri olan bir gerçekliktir. Gerek keşfedilmiş gerekse zaman geçtikçe keşfedilen birçok rızık çeşitleri bulunmaktadır. Bunlar: yağmur, sıcaklık, ışık, aydınlık gibi gökten inen türleri ve hayvanlar, bitkiler, sular, madenler, enerji kaynakları, yer altı hazineleri gibi yerden çıkan nice rızık türleri vardır. O zaman ey Resulüm “*De ki: Size göklerden ve yerden kim rızık verir? De ki: Allah.*” Bu konuda ne sana itiraz edebilirler ve ne de rızık verenin Allah'tan başkası olduğunu ileri sürebilirler. Yüce Allah, Hz. Muhammed (s.a.v.)’e rızık verenin Allah olduğunu söylemesini, gerisini Allah’a bırakmasını ve şu can alıcı soruyu sormasını istiyor: “*O hâlde, ya biz hidayet veya apaçık bir sapıklık üzereyiz, ya da siz!*” ikimiz aynı yolda olmayacağımıza göre birimiz doğru yolda, öbürümüz sapık yoldayız. Bu şekilde bir soru yöneltilmesi, tartışmanın adabıyla ilgili gayet olumlu ve hoşgörüye dayalı bir örneklik sergilemektedir. Görüldüğü gibi Peygamberimize, müşriklere önce “aramızdan biri kesinlikle doğru yolda ve öbürü sapık yoldadır” demesini, muhatabına direkt yanlış yolda olduklarını söylememesi bildiriliyor. Böylece onları gurur yapmaya itmeksizin sakın bir şekilde düşünmeye ve değerlendirmeye çekmeye çalışıyor. Tartışma bu şekilde nazik ve düşündürücü bir çerçevede devam edince makam ve mevki sarhoşlarının, yenilemeyi ve boyun eğmeyi yediremeyen mütekebbir ve inatçıların kalplerini yumuşatabilir, onları sakın bir şekilde düşünmeye ve iyice ikna olmaya sevkedebilir. Hz. Muhammed (s.a.v.)’in ortaya koyduğu bu üslubu tartışma adabında önemli bir örnektir. Râzî bu anlamda şu yorumu yapar: Yüce Allah elçisini ve mü’minleri tartışmaların hem âdabı hem de verimliliği açısından seçkin bir metoda yönlendiriyor. Bir insan tartıştığı kişiye peşinen hatalı olduğunu ifade ederse hiç verim alamaz; ancak iki taraftan birinin yanlış olma ihtimalinin kabulü, bağnazlığın ve inadın bir tarafa bırakılmasına ve her iki tarafın da fikirlerini samimiyetle gözden geçirmelerine olanak sağlar.²⁶⁹

Kazvînî, bu âyetin ibham (tecâhül) üslubu ile ifade edilmesinin bir faydasını da şöyle açıklar: Bu ifade, müşrikleri hem kendi durumlarını hem de Peygamber ve mü’minlerin durumlarını tefekkür etmeye sevk ediyor. Dolayısıyla “birbirlerine saldırmak, ailelerini esir almak, mallarını kendilerine helal saymak, akrabalık bağıni koparmak, haram ilişkiye girmek, haram olan nefisleri katletmek, akılları gideren

²⁶⁹ Râzî, *Mefatihü'l-Ğayb*, c. 25, s. 257.

içecekler içmek ve fuhuşatı güzel görmek” gibi kendilerinde bulunan kötü karakterlerini tefekkür ettiklerinde ve “akrabalığı korumak, günahlardan çekinmek, ma’rfu emretmek, münkeri nehyetmek, fakiri yedirmek, ana babaya iyilik etmek ve Allah’a ibadet etme konusunda dikkatli olmak” gibi Peygamber ve m’minlerde bulunan güzel karakterleri düşündüklerinde, Peygamber ve m’minlerin hak, kendilerinin batıl olduğunu anlarlar. Bu düşünce de onları islama davet eder.²⁷⁰

Olayın kesinliğini (takrr) belirtmek gayesiyle de tecâhül yoluyla bir soruya başvurulabilir. Mesela:

وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ ءَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّيَ إِلَهَيْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ

“Allah, kıyamet günü şöyle diyecek: *"Ey Meryem oğlu İş! Sen mi insanlara, Allah'ı bırakarak beni ve anamı iki ilâh edinin, dedin?"*²⁷¹ burada Yüce Allah tarafından Hz. İş'ya i’nt (tecâhül) slubuyla sorulan soru, İş'nın böyle bir şey söylemediğini takrr ve bu iddialarda bulunanları tahkîr etmek içindir. Yüce Allah, Hz. İş'nın böyle bir sözü söylemediğini biliyorken yine de bunu sorması, Kıyamet Gününde hakkın ve batılın ayırt edildiği soruşturmanın gereğidir. Burada asıl mesaj, onurlu ve iyi bir kul olan Hz. İş'ya değil, onu ilahlaştıranlara verilmek istenmektedir. Onların tutumlarını ve çirkin eylemlerini daha net ortaya koymak içindir. Zira normal bir insan bile böyle bir iddiada bulunamazken, nasıl olur da büyük Peygamberlerden biri olan Meryem oğlu İş böyle bir şey söyleyebilir. Zaten Hz. İş'nın *"Gerçek olmadığını bildiğin bir sözü söylemek bana yakışmaz."* şeklinde tevazu ve huzur, huşu ve ürperti dolu cevabında böyle bir iddiadan tamamen uzak olduğunu bizzat Allah'ı şahit tutarak gösteriyor. Devamında ise *"Eğer böyle bir şey söyleseydim, sen bunu bilirdin sen benim iimdekini bilirsin, fakat ben senin zndekini bilemem hiç kuşkusuz sen gaybleri bilersin."* şeklinde Rabbinin ilahlık ve kendinin de kulluk özelliklerini açıklayıp acizliğini dile getirdikten sonra söylediklerini ve söylemediklerini ifade etmeye başlıyor: *"Ben onlara ancak bana emrettiğini, yani benim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a kulluk ediniz dedim."*²⁷² İşte l tanrı inancı sahiplerinin Hz. İş'yı yselttikleri ilâhlık makamına karşı, Hz.

²⁷⁰ el-Kazvînî, **el-İşh fi 'Ulûmi'l-Belağa**, s. 286.

²⁷¹ Mide, 5/116.

²⁷² Kutub, **fi Zilâli'l-Kur’an**, c. 2, s. 1001.

İsa'nın nasıl bir acziyet gösterdiğini ve bulunduğu kulluk mevkiini ifade ederek üstün bir insan olduğunu ortaya koymuştur. Diğer yandan güya onu yüceltmek adına giriştikleri küfrün ona Rabb'inin karşısında nasıl bir sorumluluk yüklediğini ve bunun için bu kafirler, kıyamet gününde nasıl bir rezillik ve azap ile karşılaşacaklarını düşünmelidirler.

Diğer yandan, Hz. Meryem'i de oğlu Hz. İsa gibi ilâh edinenlerin var olduğu âyetten anlaşılmaktadır. Âyet bu yönü açıklamamış ancak bunlar da olsa Hristiyanlardan bazılarıdır. Her ne kadar Hristiyanlar, Hz. Meryem'in üçlü tanrı inancında olmadığını ve ona, oğul İsa gibi ilâh denilmediğini savunarak bu âyete itiraz etmek istemişlerse de birinci olarak, İbn Hazm'ın "Fisâl" adlı eserinde zikrettiğine göre Hristiyanlar arasında "Berberâniyye" diye bir fırka vardır. Bunlar Hz. İsa gibi Hz. Meryeme de ilâh diyorlardı. Sonra bu mezhebin mensubu kalmamış ve bitmiştir. Bunlara göre üçleme, baba, ana ve oğul diye sayılıyordu. İkinci olarak, Hristiyanların üçlü tanrı inancı hulûl (ruhun başka bir şeye geçmesi) inancı üzerine kuruludur. Hz. İsa'da bulunan ilâhî tabiattan dolayı veya onun bir cüz'ünü de ilâh farzederek İsa'yı tam bir ilah kabul ederler. Bunun için Meryem'i de gebeliği zamanında o ilâhî cüz'ü taşıdığını ve dolayısıyla bir ilâh olduğunu kabul ederler.²⁷³

Bazen de tecâhül-i ârif üslubundan karşısındakinin korkusunu giderip sakinleştirmek ve alıştırmak amacıyla da istifade edilebilir.

وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ يَا مُوسَى

"Ya Mûsa! Nedir o sağ elinde olan?"²⁷⁴ Bu âyette, Hz. Mûsâ'nın elinde bulunan şeyin ne olduğu Yüce Allah'ın malumu iken yine de sormasındaki hikmet, Allah'ın Hz. Mûsâ'ya kendi iktidarının azametini ve istediğini yapmaya muktedir olduğunu göstermesidir. Yüce Allah, ne olduğunu sorduğu Mûsâ'nın elindeki o âsânın yakında, yılan suretine girmesi, onunla denizi yarması ve taştan su fışkırtması gibi büyük mucizeleri gerçekleştireceği önemli bir şey olacağına dikkat çekmek istemiştir. Bazı tefsîrciler bu sorudaki asıl amacın Mûsâ'yı sakinleştirmek ve Allah ile konuşmadan dolayı duyduğu heyecanı yatıştırmaktır. Zira "Elindeki nedir?"

²⁷³ Yazır, **Hak Dîni Kur'ân Dili**, c. 3, s. 400.

²⁷⁴ Tâhâ, 20/17.

şeklinde bir soru konuşmayı ilahî kelimadan beşerî seviyeye indirmiş ve böylece Hz. Mûsâ'nın heyecanını giderip sakinleştirmiştir.²⁷⁵

1.2.4.5. Te'kîdû'l-Medh bi mâ Yüşbihü'z-Zemm veya Te'kîdû'z-Zemm bi mâ Yüşbihü'l-Medh

İroni ile anlamsal bir ilişkiye sahip olan bir diğer edebî sanat da te'kîdû'l-medh bi mâ Yüşbihü'z-zemm veya te'kîdû'z-zemm bi mâ yüsbihü'l-medh “*yeriyor gözüktüp övgüyü ve övüyor gözüktüp yergiyi pekiştirmek*”²⁷⁶ sanatıdır. Yeriıyor gibi gözüktüp övmek ve övüyor gibi gözüktüp yermek, zekice tasarlanan bir edebî üsluptur. Bu iki sanat övgüyü veya yergiyi pekiştirmek için kullanılır. Cümlelerin yapısı ironide olduğu gibi ilk önce muhatapı belli bir düşünceye çeker, ama daha sonra beklenmedik bir şekilde kelamın yönünü tam tersine çevirerek farklı bir şekilde sonuçlandırır. Böyle etkileyici bir sanatı kullanmak için belli bir zeka becerisine sahip olmak gerekmektedir.

Te'kîdû'l-medh bi mâ yüsbihü'z-zemm: amaç kötüler gibi görünen ifadelerle övgüyü pekiştirmektir. Dolaylı olarak yapılan bu tür övme iki türdür. Birincisi, övmek istediği şeyden bir kusur kaldırılır, ardından “fakat, şu kadar var ki, ancak, ama” gibi istisna edatlarından biri getirilir. Muhatap tam bir kusur dile getirileceğini beklerken, söz sahibinin dile getirdiği husus o şey için bir övgü olur.²⁷⁷ Buna örnek olarak Peygamberimiz (s.a.v.)’in şu hadisi getirilebilir: *أنا أفصح العرب بيب أني من قریش* “*ben Arapların en fasihiyim ancak ben Kureyştenim de*”²⁷⁸ Hadiste geçen *بيب* kelimesi *غير* anlamında²⁷⁹ olup istisna bildirmektedir. Peygamber (s.a.v.), “ben Arapların en fasihiyim” dedikten sonra istisna edatı olan *بيب* kelimesini getirince, sanki eksik bir yanını zikredecek gibi bir vehim oluşmaktadır. Daha sonra tekrar değeri büyük bir kabile olan Kureyşten olduğunu söyleyince faziletini pekiştirmiş olmaktadır.

Yine bu anlamda Nabiğa ez-Zebyanî’nin dediği gibi,

²⁷⁵ et-Taberî, *Câmi’u'l-Beyân ân Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, c. 16, s. 42.

²⁷⁶ Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belagat*, s. 236

²⁷⁷ Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belagat*, s. 236.

²⁷⁸ İsmail b. Muhammed el-Âclûnî, *Keşfü'l-Hafa’ ve Muzîlu'l-İlbâs ‘emmâ İştihare mine’l-Ehâdis ‘ala Elsineti’n-Nas*, Thk. Yusuf b. Mahmud, Mektebet’ül-İlmi’l-Hadis, h. 1421, c. 1, s. 232.

²⁷⁹ el-Herevî, *el-Garibeyn fi’l-Kur’ân ve’l-Hadis*, c. 1, s. 233.

ولا عيب فيهم غير أن سيوفهم ** بهن فلول من قراع الكتائب

“Onlarda kusur bulunmaz, ancak taburlarla vuruşmaktan kılıçlarının körelmişliği hariç”²⁸⁰. Burada şâir bahsettiği kişilere yönelik, “onlarda kusur bulunmaz” dedikten sonra, istisna edatı olan (غير) kelimesini getirmesi ile muhatabı bir kusur beklentisi içine sokmaktadır. Daha sonra “taburlarla vuruşmaktan kılıcının körelmesi” diyerek aslında tekrar övmüş olmaktadır. Aynı durum şu âyette de söz konusudur:

لا يسمعون فيها لغوا ولا تأثيما إلا قتيلا سلا سلا

“Orada ne boş bir söz ne de günaha sokan bir şey işitirler. Sadece selâm! selâm! sözünü işitirler.”²⁸¹ Âyette geçen “Ne boş bir söz ne de günaha sokan bir söz işitmezler” ifadesinden sonra istisnanın getirilmesi, muhatapta bir olumsuzluk zikredilecek vehmini oluşturmaktadır. Tekrar bir olumlu özellik zikredilince (te’kîdû’l-medh bi mâ yüşbihü’z-zemm)²⁸² bu olumluluk iyice pekiştirilmiş olunmaktadır. Böyle bir söz medhin en mübalağalı şeklidir.

İkinci şekli ise ilk önce herhangi bir şey, bir özelliğiyle övülür. Daha sonra istisna edatlarından biri getirilir. Muhatab tam bir kusurun söyleneceğini beklerken “İngilizce bilir, ama Arapçası da iyidir.” örneğinde olduğu gibi yine bir başka özelliği ile övülmeye devam edilir.²⁸³ Nabiğa el-Ca’dî’nin şu beytinde olduğu gibi;

فتى كملت أخلاقه غير أنه ** جواد فما يبقي من المال باقيا

“Ahlaki kemale ermiş bir gençtir, ancak o çok cömerttir mal onun yanında kalıcı olmaz.”²⁸⁴ Burada onun ahlaken kemale erdiğini ifade ettikten sonra ancak (غير) diyerek istisna yapması, onun, olumsuz bir sıfat ifade edeceği vehmini oluşturmaktadır. Buna rağmen tekrar cömertlik gibi şerefli bir sıfat zikrederek dikkat çekme özelliğiyle sözlerine bir güç, bir te’kîd katmış olmaktadır.

²⁸⁰ Ahmed Mustafa el-Merâğî, *Ulûmu’l-Belâğa el-Beyân ve’l-Me’ânî ve’l-Bedi’*, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1993, s. 342.

²⁸¹ Vâkı’a, 56/25-26.

²⁸² Muhammed Tahîr İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, Darü’t-Tunusiye, Tunus, 1984, c. 27, s. 297.

²⁸³ Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belagat*, s. 236.

²⁸⁴ el-Merâğî, *Ulûmu’l-Belâğa*, s. 343.

Merâğî bunlardan başka övgünün üçüncü bir biçiminden de bahsetmektedir. Bunu müstesna mufarrağ (müstesna minh zikredilmeden yapılan istisna) ile yapılabileceğini söylemektedir.²⁸⁵

وَمَا تَنْفَعُ مِنَّا إِلَّا أَنْ أَمِنَّا بِآيَاتِ رَبِّنَا

“*Sen surf, Rabbimizin âyetleri bize geldiğinde iman ettiğimiz için bize hınç duyuyorsun.*”²⁸⁶ Burada yapılan istisna ironi amaçlıdır. Bir şeyin zıddıyla te’kîdi söz konusudur. Çünkü hınç duymasına sebep olan aslında övünülecek bir şey olan imandır. İmanın varlığı da kusur değil övünç sebebidir.²⁸⁷ Buna örnek olabilecek başka bir âyet de şöyledir:

وَمَا نَقْمُوا إِلَّا أَنْ أَغْنَيْهِمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ مِنْ فَضْلِهِ

“*Surf, Allah ve Resûlü kendi lütfu ile onları zengin kıldığı için intikam almaya kalktılar.*”²⁸⁸ Burada “*Allah ve Resûlü kendi lütfu ile onları zengin kıldığı için*” ifadesi tehekküm ifade eden bir istisnadır. Çünkü Allah ve Resûlü onları lütfu ile zengin kılması intikam ve hınç duymalarına sebep olamaz. O zaman bu bir şeyi zıddına benzeyen bir şeyle te’kîd etmektir. Burada pekiştirme şöyle gerçekleşir; Müttekellim, istisna yaparak sanki kendi hükmünü nakzedecek bir şey söyleyecekmiş gibi bir algı oluşturdudan sonra, tekrar iyi bir şey söyleyerek hükmünü te’kîd eder. Sanki “iyice araştırdı fakat (hükmü o kadar hak ve gerçektir ki) onu nakzedecek bir şey bulamadı” ki tekrar olumlu şeyler zikretti.²⁸⁹

Te’kîdü’z-zemm bi mâ yüşbihü’l-medh: Bunun amacı övermiş gibi görünen ifadelerle yergiyi pekiştirmektir. Bir önceki söz sanatında olduğu gibi kötülenecek şeyden övgü ifade eden bir sıfat kaldırılır; ardından “ama, fakat, şu kadar var ki” gibi istisna edatı getirilir. Muhatap olumlu bir sıfatın söyleneceğini beklerken, bu sefer başka bir kusuru söylenir. Mesela: şunda hayır yoktur ancak, verdiği sadaka da çalıntı maldır. Bu birinci yoldur. İkinci yol ise bir şey önce bir yönüyle kötülenir. Daha sonra istisna edatı getirilerek muhatapta güzel bir özellikten

²⁸⁵ el-Merâğî, **Ulûmu’l-Belâğa**, s. 343.

²⁸⁶ A’râf, 7/126.

²⁸⁷ el-Merâğî, **Ulûmu’l-Belâğa**, s. 343.

²⁸⁸ Tevbe 9/74

²⁸⁹ İbn Âşûr, **et-Tahrîr ve’t-Tenvîr**, c. 10, s. 270.

bahsedileceği beklentisini uyandırdıktan sonra tekrar başka bir olumsuz vasfının dile getirilmesidir.²⁹⁰ Mesela: “şu hırsızdır ancak katildir de” örneğinde olduğu gibi. Buna âyetten örnek verecek olursak:

فَلَا صَدَقَ وَلَا صَلَّى وَلَكِنْ كَذَّبَ وَتَوَلَّى

“O, (Peygamberi) doğrulamamış, namaz da kılmamıştı. Fakat yalanlamış ve yüz çevirmişti.”²⁹¹ Bu âyet, hayattayken kalbine iman girmeyen, hakkı kabul etmeyen, yaptıklarıyla haktan uzaklaşan, hayatında hayırdan eser bulunmayan kâfirlerin durumunu aktarmaktadır.²⁹² Katade, Mücahid ve İbn Zeyd’in aktardığına göre bu âyetlerde söz konusu edilen kişi Ebû Cehil'dir.²⁹³ Âyette te'kîdû'z-zemm bi mâ yüşbihü'l-medh üslubu vardır.²⁹⁴ Zira “doğrulamamış, namaz da kılmamıştı” olumsuz ifadelerden sonra “لَكِنْ” (fakat) lafzı getirilince, olumlu bir yönü zikredilecek beklentisi oluşmaktadır. Ancak tekrar “yalanlamış ve yüz çevirmişti” şeklinde olumsuz ifadeler getirilince buradaki olumsuzluk (zemm) pekiştirilmiş olmaktadır. Zira öyle ki onun zikredilecek olumlu bir yanının olmadığı hissi uyandırmaktadır. Bu da zemmde (yergi) te'kîd anlamına gelmektedir.

Övüyor gözücüp yerme ve yeriyo gözücüp övme sanatında, maksadın üstü kapalı bir biçimde anlatıldığını ve cümlede -hakkikî veya mecâzî anlamda kullanılmış olsun- kullanılan kelimeler bir tarafı gösterirken, bir başka düşüncenin dile getirildiğini görürüz. Bu anlamda ironideki söyleyiş tarzıyla benzerlik taşıdığını farkederiz. Çünkü ironide de görünen anlam ile kastedilen anlam arasında bir ilişki olduğunu ve kastedilenin ilk akla gelen anlam olmayıp ikincil olarak anlaşılan anlam olduğunu görmekteyiz. Mesela:

“Ne evâmir ne nevâhi ne nemâz ne niyâz

Asrımız sâye-i şâhâned cennet gibidir” (Nâil-i Cedid)

²⁹⁰ Saraç, **Klasik Edebiyat Bilgisi: Belagat**, s. 237.

²⁹¹ Kıyamet, 75/31-32.

²⁹² İbn Kesîr, **Tefsîrü'l Kur'âni'l-Âzim**, c. 8, s. 282.

²⁹³ et-Taberî, **Câmi'u'l-Beyân ân Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, c. 23, s. 524.

²⁹⁴ İbn Âşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, c. 29, s. 362.

Bu mısralarda şair asrını eleştirirken cennet gibi olduğunu söylemiştir. Cennette artık ibadetin olmadığı öğretilerinden hareketle yaşadığı asrı da ibadetin eksikliği konusunda cennete benzediğini söylemiştir. Görünürde bu normal bir övgü olarak algılansa da aslında yergi amaçlı bir eleştiridir.

1.2.4.6. Teşbîh

Beyân ilminin en önemli konularından ve aynı zamanda Arapların sözlerinde en çok kullandığı sanatlardan biri de teşbîhtir. Teşbîh التشبيه kelimesi, tef'îl babında “شبه” maddesinden gelen “شَبَّهَ” fiilinin mastarı olup “benzetme, benzerlik, bir şeyin başka bir şeyle ortak olması, karışıklık” anlamlarında kullanılmaktadır.²⁹⁵ Beyânî bir ıstılah olarak teşbîh, “iki şeyin bir vasıfta ortak olduğunu göstermek”²⁹⁶, veya “bir şeyin başka bir şeyle bir manada ortak olduğuna delalettir”²⁹⁷ şeklinde tanımlanmıştır. Daha geniş bir tarifile “bazen teşbîh edatı da kullanılarak aralarında bir veya birden fazla nitelikte benzerlik bulunan iki şeyin birbirine benzetilmesidir.”²⁹⁸ şeklinde ifade edilmiştir.

Teşbîh’in oluşması için dört ana unsurun bulunması gerekmektedir. Bunlar; müşebbeh (benzetilen), müşebbehun bih (kendisine benzetilen), vechü’ş-şebah (benzetme yönü) ve teşbîh edatıdır. Teşbîh’in, belîğ teşbîh (teşbîh edatı ve vechi şebahin her ikisinin zikredilmediği teşbîh), temsîlî teşbîh (vechü’ş-şebahi ayrıştırılmayacak şekilde birden fazla unsurdan oluşan teşbîh), teşâbüh (iki tarafın müşterek olduğu özellikte biri diğerine bir üstünlük taşımıyorsa, sadece ikisini bu özellikte birleştirmek için yapılan teşbîh) ve tehekkümî ve temlîhî teşbîh (iki taraf arasında müşterek bir nitelik ve benzerlik olmamasına rağmen mizah, yergi veya alay amacıyla yapılan teşbîh)²⁹⁹ gibi kısımlarından bahsedilmektedir.

Bizim bağlantı kurmaya çalıştığımız bu son kısımdır. Zira vechü’ş-şebahte genel karakter, müşebbeh ve müşebbehun bih arasındaki benzerlik olmaktadır.

²⁹⁵ el-Cevherî, **es-Sihâh Tâcü'l-Luga ve Sihahî'l-Ârabiyye**, c. 6, s. 2236; İbnü'l-Manzûr, **Lisanü'l-Ârab**, c. 13, 503-504.

²⁹⁶ el-Cürcânî, **Mu'cemü't-Ta'rifât**, s. 52.

²⁹⁷ el-Kazvînî, **et-Telhîs**, s. 238; Sa'düddîn Mesud b. Ömer et-Teftazânî, **Muhtasarü'l-Me'ânî**, Mektebetü'l-Büşra, Kuraşani, 2010, c. 2, s. 19.

²⁹⁸ Seyid Ahmed el-Hâşimî, **Cevâhiru'l-Belâğa**, Thk. Yusuf Semili, Mektebetü'l-Asriye, Seyda, Beyrut, 1999, s. 219; Saraç, **Klasik Edebiyat Bilgisi: Belagat**, s. 129.

²⁹⁹ Saraç, **Klasik Edebiyat Bilgisi: Belagat**, s. 131-133.

Burada ise bu karakter bir zıtlığa dönüştürülerek teşbîh yapılır ve bu tam bir uygunluk görüntüsü altında sunulur.³⁰⁰ İki zıddın birbirine bu şekildeki teşbîhinde benzetme yönü hakiki olmayıp alay ve yergi maksadıyla yapılmaktadır. Korkak bir kimse için ما أشبه بالأسد “Aslana ne kadar da benziyor” ifadesinin kullanmak, yine cimri bir kimseyi cömertliğin timsali olan Hatim’e benzeterek هو حاتم “O Hâtim’dir” yakıştırmasını yapmak buna örnek olarak verilebilir. Aslında bunların böyle bir sıfat taşımadığı bilinmekte olup alay için yapılmış bir teşbîhtir. Bu da ironi ile aynı maksada uygun bir teşbîh şekli olarak değerlendirilmektedir.³⁰¹ Kur’ân-ı Kerîmde de bu etkili üslûba birçok kez başvurulmuştur. Mesela:

صُمُّ بُكْمٌ عُمَى فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ

“Onlar, sağırdırlar, dilsizdirler, ködürler. Artık (hakka) dönmezler.”³⁰² Bu âyetlerde münafıkların durumu misallerle tasvîr edilmiştir. Özellikle bu âyette münafıkların sağır, dilsiz ve kör olarak ifade edilmesinde belîğ bir teşbîh söz konusudur. Zira münafıklar, hakkı dinlemez, söylemez ve görmezler. Aslında bu münafıkların kulakları, dilleri ve gözleri vardır. Ancak hakkı anlama, söyleme ve görme noktasında bu duyu organlarını kullanmamaları, tahkîr edilmelerine sebep olmuştur. İbn Âşûr, münafıkların sağır, dilsiz ve kör insanlara benzetilmelerine, kulak, dil ve gözlerinin haktan yana herhangi bir eserinin ortada bulunmamasının sebep olduğunu söylemiştir.³⁰³ Teşbîh ve tahkîri daha belîğ kılan diğer bir durum da bu münafıkların bazıları sağır, bazıları dilsiz ve bazıları da ködür şeklinde olmayıp, onların herbirine bu sıfatların üçünün de nisbet edilmesidir.³⁰⁴ Yine teşbîh yapılarak yerilmek istenen bu münafıklara âyetin sonunda “Artık (hakka) dönmezler” ifadesiyle yöneltilen ifade, durumu daha da ağırlaştırıyor. Çünkü öylesine uyuşmuş ve hak konusunda sağır, dilsiz ve kör olan kişilerden anlayış ve hakka yönelme gibi bir

³⁰⁰ Çakır, *Kur’ân’da tehekküm Üslûbu*, s. 34.

³⁰¹ el-Kazvînî, *et-Telhîs*, s. 262; et-Teftezânî, *el-Mutavvel* s. 537; Adûduddîn el-Îcî, *el-Fevâidu’l-Gıyâsiyye fî Ulûmi’l-Belâğa*, Thk. Âşık Hüseyin, Dâru’l-Kütübi’l-Mısırî, Kâhire- Dâru’l-Kütübi’l-Benânî, Beyrut1991, s. 151.

³⁰² Bakara, 2/18.

³⁰³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 52; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, c. 1, s. 313.

³⁰⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, c. 1, s. 313.

olgunluk beklenemez.³⁰⁵ Dolayısıyla peşinen hakka dönmeyecekleri ifade edilmek üzere yerilmişlerdir.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بِقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمْآنُ مَاءً حَتَّىٰ إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئًا وَوَجَدَ اللَّهَ عِنْدَهُ
فَوَاقِيَهُ حِسَابُهُ وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ

“İnkâr edenlere gelince; onların amelleri ıssız bir çöldeki serap gibidir. Susamış kimse onu su sanır. Yanına geldiğinde hiçbir şey bulamaz. (Tıpkı bunun gibi kâfir de hesap günü amellerinden bir şey bulamaz). Ancak Allah'ı yanında bulur da Allah onun hesabını tastamam görür. Allah, hesabı çabuk görendir.”³⁰⁶ Bu ve bir sonraki âyette teşbîh sanatıyla inkârcıların durumu tasvir edilmektedir.³⁰⁷ Önce Allah'a iman eden, O'na hakkıyla kulluk eden, hiçbir şeyin ibadetlerine engel olamadığı iyi insanlar ve kazandıkları mükafatlar teşbîh ve temsil yoluyla anlatılmıştır. Şimdi de yine aynı üslupla inanmayanların durumu anlatılmaktadır. İman edenlerin iyi ve güzel şeyler yaptıkları gibi, iman etmeyenlerin de dünyada yaptıkları iyi şeyler vardır. Ancak iman olmadığı için kâfirlerin yaptıklarının etkisi dünyada kalır. İşte Allah'a ve âhirete inanmayan bir kimse, dünyada yaptıklarının kendisine bir fayda sağlayacağını düşünerek karşılığını almaya geldiğinde, tıpkı çölde susayıp serap gören, yanına geldiğinde ise kızgın kumdan başka bir şey bulamayan yolcu gibi ya da dalgaları üst üste binmiş bir okyanusun derinliklerinde karanlıklar içinde kalmış kimse gibi eli boş döner.³⁰⁸ İşte âyette anlatılmak istenen durum, teşbîh sanatıyla hem daha canlı ve daha ürpertici hale gelmiş hem de inançsızların ahirette düştükleri ironik durumları daha somut bir şekilde gözler önüne serilmiştir.

1.2.4.7. Mecâz

Mecâz “المجاز”, “جَوَزَ” fiilinin masdarı olup “yürümek, yol katetmek, bir şeyden geçmek, affetmek, izin vermek”³⁰⁹ gibi anlamlara gelmektedir. Edebî bir ıstılah olarak ise, “kelimeyi aralarındaki bir alakadan dolayı vaz‘ olunduğu asıl

³⁰⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, c. 1, s. 314.

³⁰⁶ Nur, 24/39.

³⁰⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, c. 17, s. 251.

³⁰⁸ et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân ân Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, c. 17, s. 326; Karaman ve Diğerleri, *Kur'ân Yolu*, c. 4, s.85.

³⁰⁹ el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcü'l-Luga ve Sihahi'l-Ârabiyye*, c. 3, s. 870.

manasının dışında bir anlamda kullanılmaktadır”³¹⁰ veya “bir lafzın asıl anlamının murad olmadığına delalet eden bir karineyle birlikte, bir alakadan dolayı o lafzın asıl anlamı dışında kullanılmasıdır.”³¹¹ Belagat âlimleri tarafından genel olarak aklî mecâz (isnatta yapılan mecâz) ve lügavi mecâz (bir lafzı asıl manası dışında kullanmak) olmak üzere iki başlık altında değerlendirilir. Gerçek anlam ile mecâzî anlam arasındaki ilişki benzerlik ise istiâre, benzerlik dışında bir şey ise mecâz-ı mürseldir.³¹²

Hakkikatin zıddı olan mecâz, edebî cazibesinden dolayı insanı cezbeden bir sanat olmuş, özellikle de Araplarca bir tutku haline gelmiştir. Zira mecâz, kelâmda îcâzın en zirve noktasını temsil eder. Mecâz sayesinde verilmek istenen mesajlar en etkili bir biçimde sunulur. Soyut anlamlar görünür hale gelerek hissi bir hal alır. Mecâz kelama geniş bir alan açar, lafızlara geniş bir anlam zinciri oluşturur, dikkat gerektirir, sözü süsler ve bütün bunlardan dolayı söze neşe ve keyif katar.³¹³

Mecâzın ironi ile benzerliği aslında tariflerinden de anlaşıldığı gibi farklı amaçlarla olsa da ikisinin asıl anlamının dışında kullanılarak oluşturulan bir sanat olmasıdır. Nitekim mecâzda da ironide olduğu gibi asıl anlamdan vazgeçmek söz konusudur. Dolayısıyla ironi ile mecâz “söylenilen ve söylenilmek istenenin farklı oluşu” yönünden birbiriyle benzerlik göstermektedir. Bu benzerlik ilişkisinin yanında mecâzın ironiye temel teşkil ettiğinden de bahsedebiliriz. Mesela bir âyette şöyle buyrulmaktadır:

فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ

“Gök ve yer onların ardından ağlamadı”³¹⁴. Burada ağlamanın yer ve semaya isnadı mecâzîdir. Araplar önemli kişilerin ölümünde “yer ve sema ona ağladı” derlerdi. Burada ise “ağlamadı” denilmesi, onların varlıklarının ve helâklerinin

³¹⁰ el-Cürcânî, *Esrârü'l-Belâğa*, s.351

³¹¹ el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 251.

³¹² el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 251; Ali el-Cârim- Mustafa Emin, *el-Belâğat'ül-Vâzıha el-Beyân, ve'l-Meânî, ve'l-Bedî'*, Dâru'l-Meârif, Mısır, 2008, s. 71.

³¹³ el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 249.

³¹⁴ Duhan, 44/29.

aslında önemsenecek bir şey olmadığını belirtmektedir.³¹⁵ Burada alay ve yergi maksadıyla oluşturulan ironinin mecâz temelli bir ironi olduğunu görmekteyiz.

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاسْمَعُوا قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَأَشْرَبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ قُلْ بِنَسَمَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيْمَانُكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

“Hani, Tûr'u tepenize dikerek sizden söz almıştık, size verdiğimiz Kitab'a sımsıkı sarılın; ona kulak verin demiştik. Onlar, dinledik, karşı geldik demişlerdi. İnkârları yüzünden buzağı sevgisi onların kalplerine sindirilmişti. Onlara de ki: (Tevrat'a beslediğinizi iddia ettiğiniz) imanınızın size emrettiği şey ne kötüdür, eğer inanan kimselerseniz!”³¹⁶. Nankör ve dönecek bir karaktere sahip olan Yahudiler, kendilerine gösterilen açık ve sağlam delillere rağmen tekrar nankörlük etmiş ve buzağıya ibadet etmeye başlamışlardır. Dahası kendilerini doğru yola çağıran Peygamberleri de öldürmüşlerdir. Bunun üzerine yine büyük bir mucize olarak Tûr dağı bir şemsiye gibi tepelerine dikilip, kendilerine gönderilen kitaba ve onun hükümlerine kuvvetle ve ciddiyetle tutunmaları ve dinlemeleri için onlardan misak alınmıştır. Böylesine büyük bir mucizeye rağmen teslimiyet göstermeyen bu kör ve inatçı kafirler, içlerinden işittik ve isyan ettik dediler. İçlerinde besledikleri küfürden dolayı buzağı sevdası iliklerine işlemiş, kalpleri onun sevgisi ile dolmuştu. Bunun üzerine kendilerine tehekkümî bir ifadeyle “Onlara de ki: eğer siz mü'min iseniz imanınız size ne çirkin emirler veriyor” ki; işittik, isyan ettik diyorsunuz. Bununla da kalmayıp peygamberleri öldürüyor, size gelen hak kitabı inkâr ediyorsunuz. Niye bir türlü o buzağı sevgisini gönlünüzden çıkarıp atmıyorsunuz. Bu nasıl bir imandır? Böyle bir iman ancak Şeytan'a imandır.³¹⁷ Âyette, emrin imana izafe edilmesi ve aynı şekilde imanın bu kafirlere izafe edilmesi tehekküm maksadıyla yapılan mecâzî bir izafettir.³¹⁸

Âyette üzerinde özellikle durmak istediğimiz diğer bir nokta da وَأَشْرَبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ “Buzağı sevgisi onların kalplerine sindirilmişti” ifadesidir. Bu ifade son

³¹⁵ Ebu'l-Hayr Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirazî el-Beydâvî, **Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl**, Haz. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, 1997, c. 5, s.102; Ahmed b. Muhammed b. el-Mehdi eş-Şâzelî, **el-Bahrü'l-Medîd**, Darü'l Kutubi'l- İlmiyye, Beyrut, 2002, c. 7, s. 48.

³¹⁶ Bakara, 2/93.

³¹⁷ Yazır, **Hak Dîni Kur'ân Dili**, c. 1, s.351.

³¹⁸ ez-Zemaşerî, **el-Keşşâf**, s. 87.

derece orjinal bir tablo oluşturmaktadır. أَشْرَبُوا ifadesi, onların başkaları tarafından içirildikleri, الْعَجَل ifadesi içirilen şeyin buzağı olduğunu ve قُلُوبُهُمْ fi ifadesi de içirilen yerin kalpleri olduğunu belirtmektedir. İnsan bu ifadeyi okuduğunda hayalinde kalbe zorla yerleştirilmiş koskoca bir buzağı manzarası canlanıyor. Sanki bu kişiler buzağıyı su gibi içerek kalplerine oturtmuşlar.³¹⁹ Buradaki ifadeler mecâzî anlamda kullanılıp muhatapta gülünçlük ve komiklik etkisi yaratarak onu ironik bir duruma düşürmektedir. Yine buna benzer bir ifade de إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا “Ancak ve ancak karınlarını doldurasiya ateş yemiş olurlar”³²⁰ âyetinde geçmektedir. Burada “ateş yemek” ifadesi, ateşe sürükleyen şey sanki gerçekte ateşin kendisidir³²¹ düşüncesine binaen tevbîh ve yergi amacıyla söylenmiş mecâzî bir ifadedir.³²²

1.2.4.8. Cinâs

İroni ile ilişkili olduğunu düşündüğümüz diğer bir sanat da cinâstır. Belagatın bedî‘ kısmında işlenen bir söz sanatı olan cinâs الجناس, sözlükte “aynı türden olmak, benzetmek, iki şeyin birbirine benzemesi, aynı şeyden doğan”³²³ gibi anlamlara gelen ج ن س maddesinden türeyen fi‘âl babında جانس fiilin masdarıdır. Edebiyat terimi olarak cinâs “lafızları aynı veya benzer olup manaları farklı olan iki kelimenin bir arada kullanılmasıdır.”³²⁴ Cinâs yapmaya da “tecnîs” denir

Mesela: “Bir evde du zen olsa, düzen olmaz o evde.” sözü bir cinâs örneğidir. Şâir, burada “iki kadın” anlamına gelen “dü zen” ile “uyum” anlamındaki “düzen” sözcüklerini cinâs oluşturacak şekilde kullanmıştır.³²⁵

Belagat kitaplarında farklı yönlerden sınıflandırılmaya tâbi tutulan cinâs, genellikle önce cinâs-ı tâm ve cinâs-ı gayr-i tâm olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Daha sonra bunlar da kendi aralarında alt kısımlara ayrılmaktadır.

³¹⁹ İbn Âşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, c. 1, s. 611; Kutub, **fi Zilâli'l-Kur'ân**, c. 1, s. 91.

³²⁰ Nisa, 4/10.

³²¹ ez-Zemaşerî, **el-Keşşâf**, s. 222.

³²² İbn Âşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, c. 4, s. 254.

³²³ ez-Zebîdî, **Tâcü'l-Ârûs**, c. 15, s. 515,516.

³²⁴ et-Teftazânî, **Muhtasarü'l-Me'ânî**, c. 2, s. 269; Habenneke el-Meydânî, **el-Belâgetu'l-Ârabiye Usûsuhâ ve Ulûmuhâ ve Funûnuhâ**, c. 2, s. 485; Muallim Naci, **İstîlâhât-ı Edebîyye**, Şirket Mertebiye Matbaası, İstanbul, 1307, s. 241.

³²⁵ Hulusi Kılıç- Kazım Yetiş, “Cinâs” **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, c. 8, s. 13.

Cinâs-ı tâm: cinasa konu olan lafızların birbiriyle tam bir uygunluk içerisinde oldukları cinâslara denir. Cinâs-ı tâm “vücûh-i erba‘a” denilen dört şeyin aynı olması ile meydana gelir. Yani aralarında cinâs olan kelimelerin harfleri, sayıları, sıraları ve hareketleri birbiriyle aynı olması gerekmektedir.

Cinâs-ı gayr-i tâm: benzerlik göstermesi gereken dört şeyden (vücûh-i erba‘a) bir tanesinin eksik olmasıyla meydana gelen cinâstır.³²⁶

Cinâs ile ironi arasındaki temel ilişki, ikisinin söz/ses oyununa dayanıyor olmasıdır. Zaten cinâsın, “çok anlamlı bir sözcüğün anlamını kullanarak kötü anlamını öngörme biçimindeki söz oyunu”³²⁷ şeklindeki tanımı bu ilişkiyi kurmamıza imkân sağlamaktadır. Bir sözcüğü değişik anlamlara muhtemel şekilde kullanmak, kelimelerle oyun kurmak iki türün de ortak özelliğidir. Ancak ironide oynanan oyun cinâstaki kadar açık değildir.

Nefî’nin:

“Bize Tahir efendi kelb demiş * İltifatı bu sözde zahirdir

Mâlîkî mezhebim benim zîrâ * İ’tikâdımca kelb tâhirdir.”

Dizelerindeki “tahir” kelimesi hem temiz anlamına gelmekte hem de erkek ismi olarak kullanılmaktadır. Bu iki farklı kullanımından yararlanan Nefî, kendisine hakarete bulunan Tâhir beyi ironik bir ifadeyle över gibi yapıp ince bir alaya maruz bırakmıştır.³²⁸

تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ مَا أَغْنَىٰ عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَ سَيِّئَلِي نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ

“Ebû Leheb'in elleri kurusun. Zaten kurudu. Ona ne malı fayda verdi ne de kazandığı. O, bir alevli ateşe girecektir”³²⁹. İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre “En yakın akrabalarını uyar”³³⁰ mealindeki âyet nazil olunca, Hz. Muhammed Safa tepesine çıkar ve “Ey Fihroğulları! Ey Âdî oğulları!” diye seslenip Kureyşlileri

³²⁶ Hulusi Kılıç- Kazım Yetiş, “Cinâs” **DİA**, c. 8, s. 13.

³²⁷ Ali Püsküllüoğlu, **Türkçe Sözlük**, Arkadaş Yay., Ankara 2004, s. 284.

³²⁸ Gözde Sarıoğlu, **Bakî, Nefî ve Nedîm Divanlarında İroni**, Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, S.B.E. İstanbul, 2013, s. 39-40.

³²⁹ Tebbet, 111/1-3.

³³⁰ Şuâra, 26/214.

toplar. Gelemeyenler de haberi öğrenmek için yerine adam gönderirler. Böylece toplanan Kureyş, kendilerini ne için topladığını sordular. Hz. Muhammed, “Ne dersiniz? Şu vadide atlılar var. Size saldıracak” desem bana inanır mısınız?” dedi. Kureyş, “Senin yalan söylediğini hiç görmedik, inanırız” dediler. Hz. Peygamber (a.s.): “o zaman şiddetli bir azap gelip çatmadan sizi uyaran bir peygamberim” diye buyurdu. Amcası Ebû Leheb, “Bugün hemen helak ol, Ey Muhammed! Bizi bunun için mi topladın?” dedi. Bunun üzerine Yüce Allah bu sûreyi indirdi.³³¹

Âyette geçen Ebû Leheb kelimesi Abdüluzza b. Abdülmuttalib'in künyesidir. İsim yerine künyenin zikredilmiş olmasının üç sebebi olabilir. 1. Künyesi isminden daha meşhur olması. 2. İsmi, Abdu'l-Uzzâ olduğundan Yüce Allah kitabında bir puta kulluk izafe etmediği için. 3. Tevcih için. Yani ateşe atılacak kimselerden olacağından künyesi durumuna uygun olması için zikredilmiş olabilir. Nasıl ki kötü olan bir kimseye "Ebu's-Şer", hayırlı kişiye de "Ebu'l-hayr" deniliyorsa, bu kabilden ona da Ebû Leheb denilmiştir. Bazıları da yanakları ateş gibi kırmızı olduğu için bu lakabın verildiğini söylemiştir.³³²

Görüldüğü gibi Ebû Leheb, “*elleri kurusun, ona ne malı fayda verdi ne de kazandığı. O, bir alevli ateşe girecektir.*” ifadeleriyle tahkîr edilmiştir. Aynı zamanda kötü sonu andıran bir lakabın zikredilmesinde de ayrıca bir tahkîr söz konusu olmaktadır. Bunun dışında üçüncü âyette geçen نَارًا “ateş” kelimesine اَلْهَبِ “alev” sıfatının getirilmesiyle oluşturulan "cinas-ı tam" sanatıyla aradaki münasebet pekiştirilmiş³³³ ve rezilliği daha net bir şekilde ortaya konulmuştur.

1.2.4.9. Tevriye

İhâm ve tahyîl olarak da isimlendirilen tevriye, sözlükte “gizlemek, örtmek, bir haberi gizleyerek bir başka söz ve haberi öne çıkarmak”³³⁴ gibi anlamlara gelen

³³¹ el-Kurtûbî, **el-Câmi‘ li-Ahkâmi'l Kur’ân**, c. 20, s. 160; el-Âlûsî, **Rûhu'l-Meâni fi Tefsîri'l-Kur’ân'il-Âzim ve's-Sebî'l-Mesâni**, c. 30, s. 260; Muhammed Ali es-Sabûnî, **Safvetü't-Tefâsîr**, Daru'l-Kur’ân'i'l-Kerim, Beyrut, 1981, c. 3, s. 617.

³³² ez-Zemaşerî, **el-Keşşâf**, s. 1227; İbn Âşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, c. 30, s. 601.

³³³ İbn Âşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, c. 30, s. 605.

³³⁴ el-Cevherî, **es-Sihâh Tâcü'l-Luga ve Sihahî'l-Ârabiyye**, c. 6, s. 2522; İbn Manzûr, **Lisanü'l-Ârab**, c. 15, s. 389.

وري maddesinden tef'îl babında bir mastardır. Bir edebî ıstılah olarak ise, “yakın ve uzak iki anlamı bulunan bir ifadenin aklımıza ilk okuyuşta gelen yakın anlamını değil, gizli bir karineye dayanarak uzak anlamını kastetmektir.”³³⁵ Diğer bir ifadeyle “iki anlama sahip bir kelimenin kastedilen anlamının (uzak anlam) diğer anlam (yakın anlam) ile gizlenmesidir.”³³⁶ Bu iki anlam kelimenin hakikî anlamları olabildiği gibi bazen de biri hakikî, diğeri mecâzî de olabilir. Tevriyeli kelimenin her iki anlamdaki kullanımı da bilinmesi gerekmektedir. İfadenin yakın anlama delaleti açık, uzak anlama delaleti ise gizlidir. Bu anlamda ironi ile yöntem ve maksat bakımından örtüşmektedir. Bazen de bu edebî sanattan yararlanılarak ironik ifade oluşturulmaktadır. Kişi muhatabı yermek veya alaya almak için tevriyeli bir ifadeyle yakın bir anlamı kullanarak uzak anlamı gizler ve muhatap yakın anlamı anlar. Ancak o asıl kastettiği uzak anlamla darbeyi indirir. Böyle bir duruma şu âyette geçen ifade örnek gösterilebilir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا وَاسْمَعُوا وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ

“Ey iman edenler! Râ'inâ (bizi gözet) demeyin, unzurnâ (bize bak) deyin ve dinleyin. Kâfirler için acıklı bir azap vardır.”³³⁷ Allah, mü'minlere gerek sözleriyle gerekse fiilleriyle kafirlere benzememeleri konusunda tenbihte bulunmuştur. Şöyle ki Yahudiler, konuştuklarında bazen tevriye sanatını kullanarak hem maksatlarını eksik söylerlerdi³³⁸ hem de bundan yararlanarak ironik bir üslupla alay etmeye çalışırlardı. Bu âyette olduğu gibi Yahudiler “رَاعِنَا” ifadesindeki iki anlamdan tevriye sanatı sayesinde yararlanarak meramlarını uygulamaya çalışmışlardır. Bu ifadenin yakın anlamı olan “bizi gözet” anlamını siper ederek, aslında asıl maksatları hakaret etmek olduğu için ifadenin “çoban” anlamını kastetmişlerdir. Bu açıdan bakıldığında tevriyenin ironiye temel teşkil ettiği açıkça görülecektir.

Kur'ân'da tevriye sanatının uygulandığı başka bir örnek olarak da şu âyeti gösterebiliriz:

قَالُوا تَأَلَّى إِنَّكَ لَفِي ضَلَالِكَ الْقَدِيمِ

³³⁵ et-Teftizânî, el-Mutavvel, s. 652.

³³⁶ Saraç, **Klasik Edebiyat Bilgisi: Belagat**, s. 207.

³³⁷ Bakara, 2/104.

³³⁸ İbn Kesîr, **Tefsîrü'l Kur'âni'l-Âzim**, c. 1, s. 373.

“Onlar da, Allah'a yemin ederiz ki sen hâlâ eski şaşkınlığındasın dediler.”³³⁹

Hız. Yûsuf, kıtlık sebebiyle Mısır'a gelen kardeşleriyle tanışıp babası Yakûp Peygamberin durumunu öğrenince, bu elbisemi götürüp babamızın yüzüne sürün gözleri açılacak ve sonra bütün ailenizi alıp buraya getirin dedi. Kafîle Mısır'dan çıkınca Hız. Ya'kûb (a.s.), yanındakilere, inanın ki Yûsuf'un kokusunu duyuyorum dedi. Abdürrezzâk, İbn Abbâs'tan şöyle rivayet olunduğunu aktarır: Gömleği getiren grup yola çıkıp Mısır'dan ayrılınca, bir rüzgâr esti ve Yûsuf'un gömleğinin kokusunu Ya'kûb'a getirdi de Yakup (a.s.) “Bana bunak demezseniz, şüphesiz ben Yûsuf'un kokusunu alıyorum” demişti ve onun kokusunu sekiz günlük mesafeden almıştır. Bunun üzerine “Onlar da Allah'a yemin ederiz ki sen hâlâ eski şaşkınlığındasın dediler. İbn Abbâs, onların bu sözü “eski hatân üzeresin” anlamında, Katâde ise “Yani Yûsuf'a olan sevginden sen onu unutmadın ve başka bir şeyle teselli de olmadın” anlamında olduğunu, bunu ne bir baba olarak ne de Allah'ın bir peygamberi olarak kendisine söylenmemesi gereken ağır bir söz olduğunu ifade etmişlerdir.³⁴⁰

İbn Ebi'l İsbâ'(ö. 654), bu âyette tevriye sanatı olduğunu belirtmektedir. Buradaki “ضلال” kelimesinin aslı itibarıyla iki anlamı vardır. Biri “sevgi” diğeri hidâyetin zıddı olan “sapkınlık”tır. Ancak zamanla sevgi olan anlamı ihmal edilmiş, sapkınlık anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Ama burada kullanılan anlamı değil, ihmal edilen anlamı kastedilmiştir.³⁴¹ İbn Ebi'l İsbâ''ın açıklamasına göre âyetin anlamı: “Allah'a yemin ederiz ki, sen hâlâ eski sevgindesin” yani Yusuf'a olan sevgin eskimedi ve hala eski tazeliğini korumaktadır.

1.2.4.10. Tevcîh

Muhtemilü'z-zıddeyn de denilen tevcîh التوجيه, “yüz, taraf, yön, yönelmek, mukabele, ön taraf, seçkin olmak” gibi anlamlara gelen و ج و maddesinin tefîl babındaki و ج fiilinin masdarıdır. “Sözü iki farklı anlama gelecek şekilde irad etmek anlamına gelmektedir.”³⁴² Tevcîhte, muhtemel olduğu her iki anlamda eşit

³³⁹ Yusuf, 12/95.

³⁴⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Âzîm*, c. 4, s. 409.

³⁴¹ İbn Ebi'l İsbâ' el-Mısri, *Tahrîr'ü-Tahbîr fî Sina'ati's-Şi'ri ve'n-Nesri ve Beyâni İ'cazi'l-Kur'ân*, s. 270.

³⁴² es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 427; et-Teftezânî, *el-Mutavvel* s. 678.

uzaklıktadır. Tevriyede olduğu gibi anlamlardan biri tercih edilmez, Sözün hangi anlamda kullanıldığı muhataba bırakılır.³⁴³ Mesela; karşısındaki kişinin yaptığı işi beğenmeyen ve o iş için gereken çabayı gösterdiğine inanmayan birisinin o işi yapana söylediği “eminim, elinizden geleni yapmışsınızdır” cümlesinden, “hem elinden geleni yaptığına inandığı hem de yapmadığını bildiği halde böyle söylediği” anlaşılabilir. Tevcîhte iki anlamın muhtemel olması ve böyle bir sözü dokundurma ve iğneleme için tercih etmiş olması, ironiyle benzerlik teşkil etmektedir. Hatta tevcîh sanatından yararlanılarak bir ironik yapı oluşturulabilir. Yukarıda zikrettiğimiz “Eminim, elinizden geleni yapmışsınızdır” ifadesi, aslında ona inanmadığı halde alay için söylenmiş ise bu tevcîh sanatıyla yapılmış bir ironidir.

مِنَ الَّذِينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاسْمِعْ غَيْرَ مُسْمِعٍ وَرَاعِنَا لَيًّا
بِالْسِنَتِهِمْ وَطَعْنًا فِي الدِّينِ

“Yahudilerden öyleleri var ki, (kelimeleri yerlerinden kaydırıp) tahrif ederek onları anlamlarından uzaklaştırırlar. Dillerini eğip bükerek ve dine saldırarak, işittik karşı geldik, işit işitmez olası!, Râ'inâ derler.”³⁴⁴ Yahudilerden bazıları kasıtlı olarak kelimelerin yerlerini değiştirerek yorumlanmayacak şekilde, Allah'ın kastının dışındaki şeylerle yorumlarlar. Yüce Allah, bir de onların “İşittik karşı geldik” yani ey Muhammed! Söylediğin sözlerin hepsini işittik ama hiçbirinde sana uymayız dediklerini belirtmektedir. Bu ifade onların inkâr ve inâtlarını belîğ bir şekilde ortaya koymaktadır. Çünkü onlar, kazandıkları günâhı ve sonunda uğrayacakları acı sonu anladıktan sonra, Allah'ın kitabına sırt çevirmişlerdir. Bir de onlar “İşit işitmez olası!” ve “Râ'inâ” demek suretiyle Peygamberle alay etmişlerdir. Zira onlar, “Râ'inâ” diyerek “seni işitmemiz için bizi gözet” algısını oluşturmak istiyorlar ancak bu ifadenin “çoban” veya “ahmaklık” gibi kötü anlamını kastediyorlar. Yüce Allah, daha önce bu konuda mü'minleri “Ey îmân edenler râ'inâ demeyin, bize bak deyin”³⁴⁵ şeklinde uyarmıştır. Yine Yüce Allah, bu Yahudilerin Hz. Muhammed'e hakaret etmek için sözleriyle izhâr ettiklerinin tersini kastettiklerini ve bunu da “Dillerini eğip bükerek ve dine saldırarak” yaptıklarını haber vermiştir. Bütün bu yaptıklarına karşın Yüce Allah da onların takındıkları bu çirkin durumun yerine

³⁴³ Saraç, **Klasik Edebiyat Bilgisi: Belagat**, s. 213.

³⁴⁴ Nisa, 4/46.

³⁴⁵ Bakara, 2/104.

aslında onlar için iyi olan şeyin ne olduğunu ve bunu yapmadıkları için de uğradıkları acı sonu şöyle bildirmiştir: “*Hâlbuki onlar, İşittik ve itaat ettik; dinle ve bize bak deselerdi, bu kendileri için daha hayırlı olurdu. Fakat Allah, küfürleri yüzünden kendilerini lânetlemiştir. Bu yüzden pek az iman ederler.*” Böylece aslında alay edilecek durumda olanların kendileri olduğunu haber vermiştir.³⁴⁶

Âyette, tevcîh sanatının söz konusu olduğu iki ifade vardır. Birincisi *اسْمَعْ غَيْرَ* ifadesidir. Bu ifade hem yergi hem de övgü için söylenmiş olabilir. Birinci maksada göre “işit işitmez olası”, “dinle senden kabul edilmeyecektir” veya “dinle razı olacağın bir şey duymayacaksın” gibi anlamlarda zemm için ifade edilmiş olabilir. İkinci maksada göre ise “dinle, hoşlanmayacağın bir şey duymayacaksın” şeklinde medh için söylenmiş olabilir. Tevcîhin sözkonusu olduğu ikinci ifade ise *رَاعِنَا* ifadesidir. Burada “seninle konuşurken bizi gözet” anlamında kullanılmış olabildiği gibi, İbranice veya Süryanice hakaret ifade eden bir kelime de olabilir. Yahudiler, dini hafife almak ve Peygamberle alay etmek için bu ifadeleri özellikle seçmişlerdir.³⁴⁷

1.2.4.11. Hiciv

İroni ile alakalı olan bir diğer kavram da hicivdir. Hiciv *الهجاء* kelimesi *هجو/هجو* fiilinin masdarı olup lügatte “yermek, bir kişinin veya toplumun ayıp ve kusurlarını sayıp dökmek, övgünün zıddı, heceleme”³⁴⁸ gibi anlamlara gelir. Bir belagat ıstılahı olarak hiciv, “bir kişiyi yermek için ayıp veya kusurlarını zikretmek”³⁴⁹, “Bir kişiyi, kurumu veya toplumu alaylı tarzda eleştirmek, yermek ve gülünç duruma düşürmek maksadıyla yazılan eleştiri metinlerinin oluşturduğu edebî tür”³⁵⁰ olarak tanımlanır. Kara mizah ifadesi, hicvi en iyi ifade eden bir tabirdir. Dozu iyi ayarlandığı sürece hiciv çok etkili bir anlatım tarzıdır.³⁵¹

³⁴⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Âzîm*, c. 2, s. 323-324.

³⁴⁷ ez-Zemaşerî, *el-Keşşâf*, s. 239; el-Kazvînî, *el-İzâh fi 'Ulûmi'l-Belağâ*, s. 284; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, c. 5, s. 76.

³⁴⁸ el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcü'l-Luga ve Sihâhi'l-Ârabiyye*, c. 6, s. 2533. İbn Manzûr, *Lisanü'l-Ârab*, c. 15, s. 353.

³⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *Cevherü'l-Kenz*, s. 309.

³⁵⁰ M. Orhan Okay, “Hiciv”, *DİA*, TDV yayınları, İstanbul, 1998, c. 17, s. 447.

³⁵¹ İbnü'l-Esîr, *Cevherü'l-Kenz*, s. 311.

Hiciv yapanın amacı, toplum ve kuruluşlardaki aksaklıkları, haksızlıkları, çelişkileri, kişilerin hoş olmayan ve genel ahlaka aykırı tavır ve davranışlarını alaya alarak yermektir. Hicivde mizah, aşırılık ve eleştiri ölçüsüz yer alır. Hicvin oluşması için mizah, mübalağa ve yergi unsurlarının aynı hedefe yönelmesi gerekmektedir. Mizah ve hiciv birbiriyle çok iç içe olmalarına rağmen ikisi arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Mizah tamamen güldürme amacına yöneliktir ve uydurulmuş olaylara dayanarak yapılabilir. Buna karşılık; hiciv ise, az veya çok gerçeği yansıtmaktadır. Mizahta genel meseleler konu edildiği halde, hicivde toplumsal konuları yahut çoğunluğun tanıdığı gerçek kişilerin hedef alındığı görülür.³⁵²

İronide olduğu gibi hicivde de zekâ ve nükte unsuru işin içine katılarak kurgulanır. Mecâz, teşbîh, istiâre, tecâhül-i ârif gibi çeşitli edebî sanatlardan istifade ederek, kişinin tenkit ve muaheze edilmesi, hatta şiddeti biraz daha artırılarak alay ve tahkîre kadar götürülmesi şeklinde yapılır. Bu da kişide incinme, kırılma, hakarete uğrama gibi etkiler bırakır.³⁵³ Hiciv, edebî eserlerde genellikle manzûm olarak yer alır. Bunlara hicviye denir. Hicviyelerde espi sona saklanır. İlk mısradan meseleye normal bir yaklaşımda bulunurken son mısralarda asıl darbe, şaşırtıcı ve güldürücü unsur yer alır. Ebû Umeyyel'in dilinde ağırlık olan Ebî Temmâm hakkında söylediği bu şiir hicive örnek olarak gösterilebilir:

يَا نَبِيَّ اللَّهِ فِي الشَّعْرِ ، وَيَا عَيْسَى بْنَ مَرْيَمَ
أَنْتَ مَنْ أَشْعَرَ خَلْقَ اللَّهِ مَا لَمْ تَتَكَلَّمْ

“ey Allah'ın şiirdeki elçisi ve ey Meryem oğlu İsa

Sen konuşmadığın sürece yaradılanların en şairisin”³⁵⁴

Hiciv de ironi gibi toplumsal aksaklıkları, çelişkileri, yanlışlıkları eleştirmek ve karşısındaki kişiyi küçük düşürmek için kurgulanan bir yapıdır. Genel anlamda baktığımızda ironi ve hiciv'in aynı hedefe yöneldiğini görmekteyiz. Ancak diğer taraftan aralarında bazı farklılıklar da bulunmaktadır. İroni ile hiciv arasındaki ilişki hakkında yapılan şu kısa değerlendirme önem arz etmektedir: “Hiciv, ironiyle amaç

³⁵² M. Orhan Okay, “Hiciv”, **DİA**, c. 17, s. 447.

³⁵³ Okay, “Hiciv”, **DİA**, c. 17, s. 447.

³⁵⁴ İbn Ebi'l İsbâ' el-Mısri, **Tahrîr'ü-Tahbîr fi Sina'ati's-Şi'ri ve'n-Nesri ve Beyâni İ'cazi'l-Kur'ân**, s. 550.

bakımından ayrılmaktaysa da ironistin vazgeçilmez araçlarından biridir. Onu ironiden ayıran şey; hicvi yapan kişi ile ironiyi yapan kişi arasındaki farktan doğar. Birinin zemini vardır, diğerinin yoktur. Birincide saldıran ve saldırılan arasında mesafe vardır. İkincide yoktur. Heccâv doğruların adamıdır, ironist hiç böyle bir ilişki içinde değildir.”³⁵⁵ İronide genellikle hedef kitle bir gurup veya bir anlayışken, hicivde ise genellikle belli bir kişi hedef alınır. Ayrıca hicivde alay ve yergi doğrudan ve kaba bir biçimde yapılırken, ironide nazikçe ve ince bir alay biçiminde görülür.

³⁵⁵ Hayriye Ünal, “Bir portre ve Türk şiirinde dokuz ironik söylem”, **Hece Dergis: Edebiyatta Paradoksun Biçimi İroni-1**, S.124, s. 74-75.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA İRONİ

2.1. KUR'ÂN ÜSLUBUNDA EDEBÎ BİR SANAT OLARAK İRONİNİN KULLANILMASI

2.1.1. Belagat ve Kur'ân

Kur'ân'da ironi örneklerine geçmeden önce Kur'ân'ın, ironinin de bir unsuru olduğu belagat ile ilişkisini kısaca açıklamaya çalışalım. Kur'ân, dini bir hitap olduğu gibi gerek söylem ve ifadeleriyle gerekse anlatım ve üslubuyla tüm zamanlardaki edipleri acziyet içerisinde bırakacak edebî bir kitaptır. Kur'ân, kelime, kelimelerle tamamlanan anlam ve lafız ve manayı bir araya getiren nazım olmak üzere üç unsuru barındırır. Kur'ân, iyice incelendiğinde bu unsurların birbirine ne kadar güzel bir şekilde kaynaştığı ve ne kadar mükemmel bir nizam ve ahenk içinde olduğu görülür. Öyle ki, Kur'ân'ın seçtiği kelimelerden daha açık, daha kuvvetli ve daha akıcı kelimeler, nazım yönüyle de daha uyumlu ve daha insicamlı bir te'lif görülemez. Aynı şekilde manasında da ona üstün gelen ve hatta onun derecesine ulaşan başka bir kelamın mevcudiyetine şahit olunmamış ve olunmayacaktır.³⁵⁶ Bu nedenle Kur'ân'ı incelerken ve anlamaya çalışırken neyi söylediğine bakmamız gerektiği gibi, hangi üslupla söylediğine de bakmamız gerekmektedir.

İnsanlar için hidayet rehberi olarak gönderilen Kur'ân, Hz. Muhammed (s.a.v)'in peygamberliğinin delili ve en büyük mucizesidir. Kur'ân birçok yönüyle mucizevî bir kitaptır. Bu yönlerden bir tanesi de fesahatına ve belagatına dayanan edebî i'câzıdır. Allah (cc), elçilerini desteklemek üzere verdiği mucizeleri, gönderildikleri toplumların en ileri oldukları alanlarda göstermektedir. Kur'ân, nazil

³⁵⁶ Yusuf Bayram, Sabri Çap, **Kur'ân'da Edebî Sanatlar**, www. Risale forum.com., 28. 12. 2017, s. 2.

olduğu dönemde Araplar arasında en çok ilgi gören edebiyattı. Bundan dolayı Hz. Muhammed'in en büyük mucizesi olan Kur'an'ın başta gelen mucizevî yönü edebî açıdan olmuştur.

Kur'an-ı Kerîm'in edebî bir yapıya sahip olması, diğer birçok dini ilimlerde olduğu gibi, belâgat ilminin de ortaya çıkmasına sebep olan en birinci ve en önemli amil olmuştur. Kur'an, güzel ve etkil konuşma sanatında son derece gelişmiş olan bir toplumdan seçilmiş ümmî bir Peygamber'e indirilmişti. Alemlerin Rabbi'nin bizzat talim ve terbiyesinden geçen bu ümmî Zat, kendisine indirilen Kur'an'ın emriyle, o devirde toplum arasında milli kahraman sayılan edip ve şairler de dahil olmak üzere bütün belâgat erbablarına meydan okuyor, Kur'an'ın bir benzerini meydana getirmeleri konusunda onları muarazaya davet ediyordu. Manasıyla mu'ciz olan bu İlahî kelâm edebî üslubuyla da herkesi âciz bırakmış, kendisiyle muarazada bulunanların söyledikleri hezeyandan öteye geçememiştir.³⁵⁷ Ona muaraza etmek şöyle dursun, Velid b. Muğire gibi ileri gelen müşriklerden birçok kişi peşin olarak yenilgiyi kabul etmiştir. Kur'an-ı Kerîm'in insan sözü olmayıp ilahî bir güce sahip olduğunu itiraf etmek mecburiyetinde kalmışlardır.³⁵⁸

İslam alimlerinin bazıları Kur'an-ı Kerîm'in i'câz yönlerini bir kaç madde ile sınırlarken, bazıları da i'câz yönünün sayılamayacak kadar çok fazla olduklarını beyan etmişlerdir.³⁵⁹ Söz konusu yönleri birkaç maddeyle sınırlamanın doğru olmayacağı kanısındayız. Öyle ki İslam'ın ruhuna, Kur'an'ın amaç ve gayesine ters olmamak kaydıyla, insanların taklid etmeye güç yetiremediği her özellik, Kur'an'ın i'câz yönlerinden birini oluşturmaktadır.³⁶⁰

Kur'an'ın i'câz yönleri hakkındaki farklı görüşlere rağmen, üzerinde ittifak edilmiş bir konu vardır ki, "Kur'an-ı Kerîm'in en birinci ve en önemli i'câzının

³⁵⁷ Kur'an-ı Kerîm'e muaraza teşebbüsleri hakkında geniş bilgi için bkz. el-Hattâbî, Ebû Süleyman, **Beyânu İ'câzi'l-Kur'an**, (Bu eser, "Selas Resail fi İ'câzi'l-Kur'an" adlı kitabın içinde yer almaktadır, Thk. Muhammed Halefullah ve Muhammed Zağlûl es-Selam, Darü'l-Mearif, Kahire, Mısır, s. 55-71; er-Râfi'î, Mustafa Sâdık, **İ'câzu'l-Kur'an ve'l-Belâgatü'n-Nebevîyye**, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1983, s. 172-187;

³⁵⁸ Muhammed Abdu'l-'Azim ez-Zerkânî, **Menâhilü'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'an**, thk. Fevvâz Ahmed Zumerli, Daru'l-Kitabu'l-Arabi, Beyrut, 1995, c. 1, s. 177.

³⁵⁹ Celâluddîn Abdurrahman Ebu Bekr es-Suyûtî, **Mu'tereku'l-Akrân fi İ'câzi'l-Kur'an**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, c. 1, s. 3-5.

³⁶⁰ Hikmet Akdemir, **Belâgat ilmi ve Kur'an Tefsîrindeki yeri**, s. 159.

belâgatında, nazmında, üslup ve beyanında olmasıdır.”³⁶¹ İmâm Bâkılânî (ö. 403/1013), Kur’ân-ı Kerim’in i’câzının anlaşılmasındaki en önemli amilin belâgat ilmi olduğunu şu şekilde ifade etmektedir: Arap olmayan ya da Arap olup da Arap diline ve belâgatına yeterince vakıf olmayanların, Kur’ân’ın i’câzını, ancak “insanların Onun bir benzerini getiremeyişlerinin tarihen sabit olması” yoluyla anlayabileceklerdir. Arap dilini bilen ve belâgat ilmine vakıf olanlar ise bir insanın söyleyebileceği ve söyleyemeyeceği kelamı değerlendirebildiği için, Kur’ân’ın i’câzını rahatlıkla kavrayabileceklerdir.”³⁶² Fahreddin er-Râzî de (ö. 606/1210) belâgat ilminin önem ve şerefini anlatırken, hiç kimsenin Kur’ân-ı Kerîm’in bir benzerini getiremeyişinin sebebini, onun nazarında zuhur eden bazı meziyet ve ortaya koyduğu harikalara bağlamakta ve ancak bunların belâgat ilmi vasıtasıyla öğrenilebileceğini beyan etmektedir.³⁶³

Allah, insanlara gönderdiği en son mesajı olan Kur’ân için Arapça’yı seçmiştir. Bizzat bu mesajında, onun okunup öğrenilmesini emretmiştir. O zaman bu emri yerine getirebilmek yani Kur’ân’daki mesajları tam olarak anlayabilmek için ilk başta dilini öğrenmek, bu dilin kural ve inceliklerini iyice kavramak gerekmektedir. Zira insanı var eden, onun sahip olduğu özellikleri en iyi bilen Yaratıcısı, elbette konuştuğu dilin incelik ve ifade özelliklerini de en iyi bilendir. Bunun için Yüce Allah, mesajlarını gönderirken o gün kullanılan dili, onun ifade özellik ve inceliklerini en iyi şekilde kullanmıştır. En güzel sözü, en güzel biçimde önce elçilerine, onlar vasıtasıyla da insanlara iletmiştir.

Âyetlerde kullanılan lafızları, bu lafızların anlamları, uyum ve insicamının özellik ve inceliklerini otaya koyan belâgat ilmi, Kur’ân’ın tefsîrinde önemli bir yere sahiptir. Tefsîr ilminin mahdut bir anlamla sınırlanmasını önleyip onu zenginleştiren belâgat ilmi, Kur’ân-ı Kerîm’in tefsîri için gerekliliğinin yanı sıra, tefsîrde hatadan koruması da ayrıca bu ilmin önemini bir kat daha artırmaktadır. Yani belâgat

³⁶¹ Fahruddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Nihâyetü'l-Îcâz fi Dirâyeti'l-Î'caz fi Ulûmi'l-Belâga ve Beyâni Î'câzi'l-Kur'ân*, Matbaatu'l-Âdâb, Mısır, h. 1317, s. 7; es-Sekkâki, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 512; er-Râfi'î, *Î'câzu'l-Kur'ân*, s. 156; Adnan Muhammed Zerkûr, *Ulûmu'l-Kur'ân*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1981, c. 2, s. 230; Hasan Ziyâuddin 'İtr, *el-Mu'cizetü'l-Hâlîde, Dârü'l-Beşairi'l-İslamiyye*, Beyrut, 1994, s. 117-118.

³⁶² Ebû Bekr Muhammed b. Et-Tayyib el-Bâkılânî, *Î'cazu'l-Kur'ân*, Thk. Seyid Ahmed Sakr, Darü'l-Mearif, Mısır s. 113.

³⁶³ er-Râzî, *Nihâyetü'l-Îcâz fi Dirâyeti'l-Î'câz*, s. 7.

ilmindeki kaideler dikkate alınmadan, âyetlerdeki istiâre, mecâz, kinâye ve teşbîh gibi unsurlar gözardı edilerek yapılan bir tefsîr hatadan salim olamaz. Zemahşerî, (ö. 528/1144) tefsîrinin mukaddimesinde, büyük bir edebiyatçı olan Câhîz'dan yaptığı bir alıntı ile bu hususa şöyle işaret etmektedir: “Bir kişi bütün İslamî ilimlerde ne kadar mahir olursa olsun, Kur’ân-ı Kerîm’e mahsus olan me’âni ve beyân ilimlerine vakıf olmadığı müddetçe, onu tefsîr etme yollarına giremez ve onun hakikatlerine dalamaz”³⁶⁴. Zemahşerî, getirdiği bu açıklamayla belagat ilminin Kur’ân tefsîri için ne derece hayati öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır.

2.1.2. Kur’ân’da İroninin Kullanılması

İroninin bir belagat unsuru olduğunu, belagatin Kur’ân’ın anlaşılmasında ve tefsîrinde önemini belirttikten sonra, şimdi de bu belağî unsurun Kur’ân’da nasıl kullanıldığını ortaya koymaya çalışacağız. Aslında ironi Kur’ânî üsluba ve Kur’ân’ın ortaya koyduğu belagatte hiç de yabancı değildir. Zira yukarıda aktardığımız “Öyleyse ironi terimi, insanın olduğundan daha küçük görünmesine dair bir tekniğe işaret eder. Bu teknik, edebiyatta yaygın bir tekniğe, az sözle mümkün olduğunca çok anlam yaratma yahut doğrudan bildirme veya kendi açık anlamından bir sözcük dizisi yaratma tekniğine dönüşmüştür.”³⁶⁵ şeklindeki ironi tanımı ile belagatte icâz olarak belirtilen şeyle aynı olduğu ve retorik bağlamda birleştikleri görülmektedir.

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, Kur’ân’ın üslupları arasında ironinin bulunmasında bir gariplik yoktur. Çünkü İroninin insan nefsinde etkisi çok fazladır. Zaten Allah’ın *وَقُلْ لَهُمْ فِي أَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا* “onlara, kendileri hakkında etkili ve güzel söz söyle”³⁶⁶ emri de bize belîğ konuşmanın etkisini hatırlatır. Ayrıca sözün etkisinin kılıcın etkisinden daha fazla olduğu da bilinmektedir. Dolayısıyla hiçbir şey, bir kimseyi alay edilecek duruma düşürmek kadar sarsamaz. Zira ironide alay maksadıyla karşıt düşünce ciddi bir görünüm altında çelişki noktasına çekilerek dolaylı bir biçimde söylenmek istenenin altı çizilmektedir.³⁶⁷ Yine Kur’ân’da sözün tesirinin ne kadar etkili olduğu bize şu âyetle gösterilmektedir: *وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرَكَ بِمَا يَقُولُونَ* “Andolsun, onların söyledikleri şeylerden dolayı göğsünün daraldığını

³⁶⁴ ez- Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 23.

³⁶⁵ Tuğluk, *İroni Nedir?*, s. 451.

³⁶⁶ Nisa, 4/63.

³⁶⁷ Abay, *Kur’ân’da İronik Anlatımın Bir Örneği: Tebbet Suresi*, s. 72-73.

biliyoruz”³⁶⁸. Ayrıca ironi çoğu zaman istiâre, teşbîh, mecâz ve kinâye gibi yollarla yapılmaktadır ki bunların tesiri de yine bilinmektedir.³⁶⁹

Şüphesiz ki Kur’ân belâğat açısından yüksek bir değere sahiptir. Her bir üslup ve hitap tarzının özel bir yeri vardır. Kur’ân, muhatabı usandıran ve gevşekliğe sevkeden bir üslup kullanmamıştır. Aksine dilin ve anlatımın değişik üslup ve düzeylerini kullanarak muhatabın dikkatini devamlı olarak canlı tutmaya çalışmıştır. Dilin bu değişik üslup ve düzeylerinden biri olan ironiyi de kullanarak muhatabı sarsmayı hedeflemiş ve insanın gerçek karşısındaki kayıtsızlığına vurgu yapmıştır.³⁷⁰ Çünkü ironinin pek çok fonksiyonu vardır. Ironi, kusur bulur, arındırır, tahkir eder, hapseder, insanı yoğun düşünceye sevk eder. Ayrıca ironideki gerçek mesajı sezebilmesi için muhatabın uyanık olması ve aklen ve zihnen hazır olması da gerekmektedir. Zaten Kur’ân’da sık sık insanlardan düşünmeleri ve akıllarını kullanmalarını istemektedir.³⁷¹

2.1.3. Kur’ân’daki İroninin Sebebi ve Amacı

Günlük hayatımızdaki konuşmalarda ciddiyet gerekli olduğu halde bazen bu gerekliliğin dışına çıkılarak ironi yapmak daha etkili olabilmektedir. Bu anlamda Câhız’ın şu beyanı önem arz etmektedir: “Şakanın da gülmenin de yeri ve miktarı vardır. Haddini aşmadığı sürece insanlar ne gülmeyi ne de şakayı ayıplarlar. Gerek şaka gerekse gülmek bir fayda ve maksad ile yapılırsa, şaka gerçeğe, gülmek de vakara dönüşür”³⁷².

İroni yukarıda da belirttiğimiz gibi farklı maksatlarla yapılmaktadır. Bazen sadece gülmek ve eğlenmek maksadıyla yapılır. Böyle bir ironi usanmayı gidermek ve ferahlatmak içindir. Bunda muhataba eziyet yoktur. Daha çok espri, şaka ve eğlenme olarak ifade edilir. Kur’ân’da bu anlamda bir ironi şekli düşünülemez. Zira Kur’ân, komiklik yapan, insanların canlarının sıkıldığı zaman, onları keyiflendiren veya zaman öldürmeleri için nazil olmuş bir kitap değildir. Kur’ân’da olduğunu

³⁶⁸ Hicr, 15/97.

³⁶⁹ Anânize, *Üslubu’t-Tehekküm Fi’l-Kur’âni’l-Kerim*, s. 66-67.

³⁷⁰ Tosun, *Öyküde İronik Anlatım*, s. 84.

³⁷¹ Bakara, 2/164; Yusuf, 12/2, 109; Ra’d, 13/14; Muhammed, 47/24; Hadid, 57/16-17.

³⁷² Amr b. Bahr el-Câhız, *el-Buhala*, Thk. Ahmet Avâmîr- Ali el-Cârim, Darü’l- Kutubi’l- İlmiyye, Beyrut, 2001, c. 1, s. 30.

düşündüğümüz ironinin diğer bir kısmı, sapık inançlara dalan, dinin emir ve yasaklarına muhalefet eden ve ahlakî değerlerden uzaklaşan insanlara karşı acıtan ve can yakan tenkit ve eleştiriler yöneltilerek yapılan ironilerdir. Bu kişilerin hatalı söz ve davranışları ortaya konulup yaptıklarının çirkinliği ve ahirette onları bekleyen korkunç akıbet hatırlatılmaktadır. Bazı özel olay ve durumlarda geçen model şahısların veya liderlerin³⁷³ davranışları alay konusu edilerek kendisinden sonra gelecek olan kişilerin öğüt alıp böyle bir hataya düşmemeleri konusunda uyarılmaktadırlar. Sanki onların yaptıklarına karşılık bir ceza uygulayarak akıllarını başlarına almalarını, Allah'ın emir ve yasaklarına uymalarını amaçlamaktadır. Ancak bu fiziksel bir ceza olmayıp, psikolojik bir ceza kabilinden olmaktadır.³⁷⁴ Bu tür ironinin bireysel ve toplumsal hastalıkların tedavisinde etkisi büyüktür.

Kur'ân, bu üslubu genellikle asıl hedefi olan davet ve hidayete ulaştırma amacına yönelik, ıslah etmek ve seçkin kıldığı insana layık olmayan her şeyi terk edip doğru yola iletmek maksadıyla kullanmıştır. Bunun için sadece düşmanı hedef almamış, aynı zamanda davayı yüklenen Müslümanlar için de bazen (hata yaptıklarında veya gevşeklik gösterdiklerinde) kullanmıştır. Çünkü Kur'ân, sadece düşmanı değil, mü'min, mü'min olmayan bütün insanların ıslahı için bir hidayet rehberi olarak nazil olmuştur. Kur'ân'da bu üsluba bazen de belağî bir yön kazandırmak için başvurulmuştur. Yani kelimelerin ifade ettiği anlamın dışında te'kîd, tefsîr (tebyîn), teşbîh ve ihtimâm gibi etkiyi artırıcı artı bir anlam kazandırmak üzere kullanılmıştır.

İronide sebep ve maksat, unsurlarına göre değişiklik arzetmektedir. Dolayısıyla bir âyetteki ironiyi iyi anlayabilmek için, unsurlarını ve bunun ne amaçla ve nasıl yapıldığını bilmek gerekmektedir. Aynı şekilde karşısındaki kişiyle alay etmek ve onu küçük düşürüp tahkîr etmek için kullanılıyorsa farklı, onu ıslah etmek ve hidayete erdirmek veya ne kadar az şey bildiğini gösterip cehaletini açığa çıkarmak isteniyorsa farklıdır. Yine bilmiyormuş gibi davranmak, kötüler gibi yapıp övmek, över gibi yapıp kötülemek veya mecâzî ifadelerden yararlanarak ironi yapmak farklıdır.

³⁷³ Abdülhalim Hıfni, **et-Tasvîru's-Sâhîr fi'l-Kur'âni'l-Kerim**, el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Âmme li'l-kitâb, Kahire, 1992, s. 222.

³⁷⁴ Kınar, **Edebiyatta Tersinme Sanatının Arap Dili ve Edebiyatında Bazı Örnekleri**, s. 12.

2.1.4. Kur'ân'daki İroninin Unsurları

İronide olması gereken üç unsur vardır. Bunlar: İroni, ironist ve kurban (muhatap)dır. Yani öncelikle ironiyi yapan kişi ve onun muhatabı olan ironinin kurbanı diye adlandırılan bir kimsenin olması ve ironi maddesi diye isimlendirilen ironistin kurbanı karşı kullandığı bu ifade üslubunun olması ironin oluşumunda vazgeçilmez koşul olarak ortaya çıkmaktadır. Şimdi Kur'ân'da geçen ironi kimin sözü olduğunu tespit edip sebep ve maksadını buna göre açıklamaya çalışacağız.

2.1.4.1. Allah'ın Sözü

Kur'ân-ı Kerîm'de ironi üslubunun var olduğu âyetlere baktığımızda, genellikle bu üslubun Allah tarafından kullanıldığını görmekteyiz. Zaten en doğal olanı da budur. Zira ıslah ve terbiye etmek için bu yüce Kitabı gönderen yüce Allah'tır ve insanlar yaptığı hatalı davranışlarla alay edilmeye ve ironiye muhatap olmaya en layık kişilerdir. Yüce Allah'ın ironi barındıran hitabına genellikle kafirler, müşrikler ve münafıkların maruz kaldığını görmekteyiz. Ancak bazen bu tür bir hitabın Müslümanlara karşı da kullanıldığı görülmektedir. Kafirler, müşrikler veya münafıkların Allah tarafından ironik ifadelerle alay edilmelerine sebep olan durumlarından bazılarını şu şekilde açıklamamız mümkündür:

1. Allah'a Çocuk Nispet Etmeleri:

وَجَعَلُوا الْمَلَائِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمَنِ إِنَّا أَشْهَدُوا خَلَقَهُمْ سَتُكْتَبُ شَهَادَتُهُمْ وَيُسْأَلُونَ

*“Onlar, Rahmân'ın kulları olan melekleri de dişi saydılar. Onların yaratılışına şahit mi oldular? Onların (yalan) şahitlikleri yazılacak ve sorgulanacaklardır.”*³⁷⁵ Bu âyetten önce geçen *“Böyle iken (melekler Allah'ın kızlarıdır demek suretiyle) kullarından bir kısmını O'nun parçası saydılar. Şüphesiz insan apaçık bir nankördür.”*³⁷⁶ Âyette belirtildiği gibi kafirler, melekleri Allah'ın kızları olarak nitelendirerek Yüce Allah'a çocuk nispet etmişlerdir. Yüce Allah da onların bu çirkin yakıştırmalarına karşılık, onları kendilerine yakışır bir sıfatla yani nankörlükle nitelemiş ve yine onların akılsızlıklarını ortaya koymak üzere; *“Yoksa, Allah, yarattıklarından kendisine kızlar edindi de oğulları size mi seçip ayırdı?”*

³⁷⁵ Zuhruf, 43/19.

³⁷⁶ Zuhruf, 43/15.

Onlardan biri, Rahmân'a örnek kıldığı (isnad ettiği kız çocuğu) ile müjdelendiği zaman, öfkesinden yüzü simsiyah kesilir. Süs içerisinde (narin bir biçimde) yetiştirilen ve tartışmada (delilini erkekler gibi) açıklayamayanı mı Allah'a isnad ediyorlar?”³⁷⁷. Yani eğer Allah çocuk edinmişse, neden kendisine kız çocukları ayırıp, onlara da erkek çocukları vermiş olsun? Kendileri müjdelendiği zaman öfkelenedikleri bir şeyi neden Allah'a nispet ediyorlar. Oysa onlardan birinin kız çocuğu olduğu zaman, utancından ve öfkesinden yüzü simsiyah kesilir ve bunu gizlemeye çalışırdı. Bir de savaşçılardan ve söz ustalarından hoşlanan bir toplum olarak, kavgaya ve savaşıma güç yetiremeyen, naz ve şefkatle büyüyen, süs içerisinde yetişen kız çocukları Allah'a nispet etmeleri yakışır mı? İşte Kur'ân-ı Kerîm önce bütün bunları ortaya koyuyor ve onları, kendi yöntemlerini kullanarak suçüstü yakalamaktadır. Kendileri için sevmedikleri şeyleri Allah'a dayandırdıklarından onları utandırmaktadır.³⁷⁸ Son olarak bir darbe de bu âyetle gelmektedir: “Onlar, Rahmân'ın kulları olan melekleri de dışı saydılar. Onların yaratılışına şahit mi oldular? Onların (yalan) şahitlikleri yazılacak ve sorgulanacaklardır.” Zira melekler hakkında böyle bir iddiada bulunabilmek için onların yaratılışlarını görmek veya yaratılışlarına şahit olmak gerekmektedir. Yoksa böyle bir şeyi söylemek cahillik olur ve o kişiyi gülünç duruma düşürür. Yüce Allah, onların herhangi bir bilgiye sahip olmamalarına rağmen melekleri dışı olarak nitelemelerine karşın “yaratılışlarına şahit mi oldular” gibi istihzaî bir ifade ile cevap vererek iddialarını red etmiş ve onların cahilliklerini ironik bir hitapla ortaya koymuştur.³⁷⁹

2. İlahlık İddiasında Bulunmaları:

وَأَصْلَ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ وَمَا هَدَى

“Firavun, halkını saptırdı, onlara doğru yolu göstermedi”³⁸⁰ âyetinde geçen “onlara doğru yolu göstermedi” ifadesinde bir ironi vardır. Çünkü Ğafir suresinde Firavun “sizi ancak doğru yola götürüyorum”³⁸¹ demişti. Nitekim bir ilahtan

³⁷⁷ Zuhurf, 43/16-18.

³⁷⁸ Kutub, *fi Zilâli'l-Kur'ân*, c. 5, s. 3181.

³⁷⁹ ez- Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 986.

³⁸⁰ Ta-Ha, 20/79.

³⁸¹ Ğafir, 40/29.

beklenen de kullarını doğru yola iletip kurtuluşa erdirmesidir. Bu âyette ise kendisinin ilah olduğunu iddia eden Firavunun, kendisine tabi olanları tam aksine yanlış yola saptırması ve cehenneme sürüklemesi söz konusudur. Yüce Allah bu durumu “*Firavun, halkını saptırdı, onlara doğru yolu göstermedi*” biçimde bir ifade ile oluşan bu aksi durumu ironik bir ifadeyle anlatmıştır.³⁸²

3. Nimetleri İnkâr Etmeleri:

فَاعْرِضْوا فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِم سَيْلَ الْعَرِمِ وَبَدَّلْنَاهُمْ بِجَنَّتَيْهِمْ جَنَّتَيْنِ ذَوَاتِى أُكُلٍ خَمْطٍ وَأَثَلٍ وَشَيْءٍ مِّن سِدْرٍ قَلِيلٍ

“*Fakat onlar yüz çevirdiler. Biz de üzerlerine Arim selini gönderdik. Onların bahçelerini ekşi meyveli ağaçlar, acı ılgın ve biraz da sedir ağacı bulunan iki bahçeye çevirdik*”³⁸³. Yüce Allah insanları üstün kılmasına, ulaşılmaz vasıflar vermesine ve sağladığı nimetlere karşılık, onlardan yalnız kendisine kulluk etmelerini, iyi amel işlemelerini ve Allah'ın nimetlerini iyiye kullanmalarını ve şükretmelerini istemiştir. Bunun aksini yapıp sırt çevirenlere gerek dünyada gerekse ahirette bir yaptırım olacaktır. Bu âyetlerde Sebe' halkının içinde yüzdükleri bunca nimete ve peygamberlerin yaptığı uyarılara³⁸⁴ rağmen iyi birer kul olmadıklarını haber vermektedir. Allah da şükretmemeleri ve sınır tanımazlıkları yüzünden, onların üzerine büyük bir sel felaketi göndererek verimli bahçelerini çorak bir araziye dönüştürmüş ve türlü nimetlerden mahrum bırakarak cezalandırmıştır. “*iki bahçeye çevirdik*” ifadesinde edebî bir sanatla, âdeta “görün bakalım, işte bunlar da bahçe!” veya “işte size yakışan bahçeler de bunlar!” dercesine ironik bir üslup kullanılmıştır.³⁸⁵

Yüce Allah'ın şükreden Hz. Dâvûd ve Hz. Süleymân'ı (a.s.) iyi örnek olarak zikretmesinin ardından kötü bir örnek olarak nankör bir millet olan Sebe' halkının başına gelenleri zikretmesi de ayrı bir etki yaratmaktadır. Zira o zaman kötülüğün çirkinliği daha çok dikkat çekmektedir. Yine bir sonraki âyette “*Nimetlere karşı*

³⁸² ez- Zemaşşerî, **el-Keşşâf**, s. 662.

³⁸³ Sebe, 34/16.

³⁸⁴ et-Taberî, **Câmi'u'l-Beyân ân Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, c. 19, s. 249; ez- Zemaşşerî, **el-Keşşâf**, s. 871.

³⁸⁵ İbn Âtiyye Ebû Muhammed Abdulhak, **el-Muharerrü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Âzîz**, Daru İbn Hazm, s. 1535.

nankörlük etmeleri sebebiyle onları işte böyle cezalandırdık. Biz (bu şekilde) ancak nankörleri cezalandırırız.” buyurularak yaptıklarının nankörlük olarak açıklanmasında da bir yergi söz konusudur.

لَا تَرْكُضُوا وَارْجِعُوا إِلَى مَا أُتْرِفْتُمْ فِيهِ وَمَسَاكِنِكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْأَلُونَ

“Onlara, “Kaçmayın, o içinde şımartıldığınız bolluğa ve yurtlarınıza dönün. Çünkü sorulacaksınız” denir.³⁸⁶ Allah (cc), sahip oldukları zenginlik ve rahatlıktan dolayı azgınlaşıp şımaran günahkâr toplulukların başına gelen felâketleri ve nasıl helak olduklarını hatırlatarak, Hz. Muhammed (s.a.v.)’e inanmayan, onu sihirbazlık ve yalancılıkla suçlayan müşrikleri uyarmış ve bundan ders çıkarmalarını istemiştir.³⁸⁷ Bir önceki âyette, azaba uğradığını anlayan geçmiş bir toplumdan haber vererek, “onlar azabımızı hissedince, hemen oradan süratle kaçıyorlardı.” Yani Allah’ın azabının geldiğini anlayan bu zalimler, sanki acele davranırlarsa azaptan kurtulacaklarmış gibi, bolluk içinde yaşadıkları şehirlerinden çıkmak için kaçıyorlar. Bir illeri bir geri dönüp duruyor, kapana kısılmış fare gibi bilinçsizce çırpınıyorlar. Tam o sırada alaylı ifadeyle, “Kaçmayınız, sizi baştan çıkaran nimetlere ve evlerinize dönünüz ki, sorguya çekileceksiniz!” denir. Yani içinde sınırsız nimetlere mazhar olduğunuz, memleketinizden kaçmayın. O konforlu hayatınıza dönün. Dönün ki, size verilen bu nimetleri nerede harcadığınız size sorulacaktır.³⁸⁸ Bu hitapla sadece onlarla alay etmek ve onları tahkîr etmek amaçlanmaktadır. Yoksa ne soru sormak ne de yanıt vermek için bir fırsat tanınmaktadır. İşte bu sırada uyanıyorlar. Allah’ın azabının her yeri kuşattığını, kurtuluş için bir sığınak, bir yol bulamayacaklarını anlıyorlar. Ama artık kaçış bir kurtuluş değil ve yarar sağlamayacaktır. Bu yüzden o kendine güvenen zorba kişiler, ironik bir vaziyette suçlarını itiraf etmeye, günahlarından pişmanlık duymaya, Allah’dan af dilenmeye başlıyorlar.³⁸⁹

4. Basiretlerinin Azlığı:

³⁸⁶ Enbiya, 21/13.

³⁸⁷ Karaman ve Diğerleri, **Kur’ân Yolu**, c. 3, s. 669.

³⁸⁸ İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Âzîm**, c. 5, s.335; Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Hâzin, **Lübâbü’t-Te’vîl fi Meâni’t-Tenzîl**, thk: Abdusselam Muhammed Ali Şahin, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1995, c. 4, s. 283. Kutub, **fi Zilâli’l-Kur’ân**, c. 5, s. 2371;

³⁸⁹ Kutub, **fi Zilâli’l-Kur’ân**, c. 5, s. 2371.

مَنْ كَانَ يَظُنُّ أَنَّ لَنْ يَنْصُرَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ إِلَى السَّمَاءِ ثُمَّ لْيَقْطَعْ فَلْيَنْظُرْ هَلْ يُدْهِبَنَّ
كَذِبُهُ مَا يَغِيظُ

“Her kim ona (Muhammed'e) Allah'ın dünyada ve ahirette asla yardım etmeyeceğini zannediyorsa hemen tavana bir ip çeksın, sonra kendini assın da bir baksın; başvurduğu (bu yöntem), öfkelenildiği şeyi giderecek mi?”³⁹⁰ Müfessirler, يَنْصُرُهُ ifadesindeki zamirin kime racî olduğuna ilişkin farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Çoğu, bu zamirin Hz. Peygamber'e râci olduğunu söylemişlerdir. İbn Kesîr, İbn Abbas'ın görüşünü aktararak âyeti şöyle tefsîr eder: “Kim Allah'ın peygamberine dünya ve ahirette yardım etmeyeceğini zannediyorsa, tavana bir ip uzatıp kendini assın sonra da baksın, onun bu davranışı, kalbinde alevlenen kini giderecek mi? Bu durum onu kızdırıyorsa böyle yapsın. Şüphesiz Allah, Resûlünün yardımcısıdır.” İbn Kesîr bunun mânâsının daha açık ve alayda daha etkili olduğunu aktarır.³⁹¹

Bazılarına göre ise zamir, Allah'a iman-küfür sınırında kulluk eden kişiler içindir. O zaman âyetin anlamı şöyle olur: Allah'ın kudretine güvenmeyen, hem dünyada hem de ahirette Allah'ın kendisine yardım etmesinden ümit kesmiş ve buna Allah'ın yetmediğini düşünen kimse, yukarıdan bir ip salsın ve kendini asıp boğulsun. Bakalım bu yaptığı öfkesini giderecek mi? Böylece Allah'ın kendisine yeterli olduğundan şüphelenen kişilere yönelik kahreden bir imada bulunmaktadır.³⁹² Zira zor zamanında Allah'ın yardım ve kudretinden ümitsiz olan biri, huzur veren bütün esintilerini, onu aydınlatan bütün ışık kaynaklarını ve kurtuluş ümidini tamamen yitirir. Korkunç bir sıkıntı ve baskı altına girer. İçine girdiği bunalım dayanılmaz bir hal alır. Üstelik bu musibet ve bunalım etkisini gittikçe de arttırır. Bu, bazı insanların içinde taşıdığı kin ve nefreti ve içindeki bu kin ve nefretten dolayı sergilediği davranışları ortaya koyan bir sahnedir. Allah ile ilişkisini kesmiş insanların, bir sıkıntıya düştüğü zaman, uğradığı bunalım ve sıkıntısının zirve yaptığı anı gözler önüne sermektedir.³⁹³

³⁹⁰ Hac, 22/15.

³⁹¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Âzîm*, c. 5, s. 402 es-Sabûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, c. 2, s. 283.

³⁹² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, c. 17, s. 220.

³⁹³ Kutub, *fi Zilâli'l-Kur'ân*, c. 4, s. 2413.

Âyetin “*hemen tavana bir ip çeksin, sonra kendini assın*” diye tercüme edilen kısmı yukarıdaki yorumun yanında bu ifadeye “göğe yükselip vahyin veya ilâhî yardımın kaynağını kesmeye çalışsın” gibi yorumlayanlar da olmuştur.³⁹⁴ Burada emir sigası kullanılarak, gerçekleştirilemeyecek bir şarta bağlı bir ifadeyle, muhatapların çaresiz bırakılması amaçlanmıştır. İnkârcılık ve küfrün kalplerde yarattığı nefretin ve sıkıntının baskısından bir türlü kendini kurtaramayan kişilerin ne yaparlarsa yapsınlar, yaptıkları kendilerine bir fayda sağlamayacak ve her iki dünya hayatını da yitirmelerine sebep olacağına ironik bir ifade ile dikkat çekilmiştir.³⁹⁵

5. Peygamber ve Mü'minlere Haset ve Düşmanlıkları:

بَشِّرِ الْمُنَافِقِينَ بِأَنَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا الَّذِينَ يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ

“Münafıklara, kendileri için elem dolu bir azap olduğunu müjdele. Onlar, mü'minleri bırakıp kafirleri dost edinen kimselerdir”³⁹⁶ “Haber ver” ifadesinin yerine “müjdele” sözcüğünün kullanılmasında münafıkları daha çok yerme amacına yönelik bir ironi vardır.³⁹⁷

6. Nifak ve Korkaklıkları:

أَشِحَّةٌ عَلَيْكُمْ فَإِذَا جَاءَ الْخَوْفُ رَأَيْتَهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ كَالَّذِي يُغْشَى عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَإِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَقُوكُمْ بِالسِّنَةِ جَدَادٍ أَشِحَّةً عَلَى الْخَيْرِ أُولَئِكَ لَمْ يُؤْمِنُوا فَأَحْبَطَ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا

“...Size katkıda cimri davranırlar. Korku geldiğinde ise, üzerine ölüm baygınlığı çökmüş kimse gibi gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün. Korku gidince de ganimete karşı aşırı düşkünlük göstererek sizi keskin dillerle incitirler. İşte onlar iman etmediler. Allah da onların amellerini boşa çıkardı. Bu, Allah'a kolaydır.”³⁹⁸

³⁹⁴ et-Taberî, **Câmi‘u'l-Beyân ân Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, c. 16, s. 479-480; Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, **Fethu'l-Kadîr el-Câmi' Beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min 'İlmi't-Tefsîr**, Darü'l-Ma'rife, Beyrut, 2007, s. 956, 957.

³⁹⁵ İbn Âşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, c. 17, s. 219-220; Karaman ve Diğerleri, **Kur'ân Yolu**, c. 3, s. 720.

³⁹⁶ Nisa, 4/138-139.

³⁹⁷ ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, s. 266.

³⁹⁸ Ahzâb, 33/19.

Münafıklar, kardeşlerini evlerinde kalmaya çağırıp Müslümanların saflarını dağıtmaya çalışıyor ve böylece insanları savaştan alıkoyuyorlardı. Yüce Allah, bunları kesinlikle bildiğini vurguladıktan sonra bu tiplerin karakteristik özelliklerini çizmeye başlıyor: “Size katkıda cimri davranırlar.” Size karşı şefkat, yardım ve sevgi konusunda cimridirler. Size iyilik dokunmasını istemezler.³⁹⁹ Yüce Allah, bu kişilerin Müslümanlara karşı içlerinde bir haset, kazandıkları zafer ve elde ettikleri mala karşı çekememezlik içinde olduklarını belirtip daha sonra psikolojik durumlarını somutlaştıran son derece canlı ama gülünç bir tablo çiziyor: “Korku geldiğinde ise, üzerine ölüm baygınlığı çökmüş kimse gibi gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün.” Böylece bu korkakların girdikleri komik durumu ortaya koyuyor. Yansıtılan bu tabloda dehşet anında korkudan titreyip ödleri kopan bu korkakların hareket ve tavırları somutlaştırılıyor.⁴⁰⁰ Kurtûbî şöyle der: Korkaklar sağa ve sola dikkatlice bakarlar. Çoğu zaman da aşırı korkudan dolayı bayılırlar. Bunun için Yüce Allah da bunları korkaklıkla niteledi.⁴⁰¹

Bu tablonun diğer gülünç bir yanı da korku dağılıp yerine güvenliği bıraktığı zamanki durumlarıdır: “Korku gidince de ganimete karşı aşırı düşkünlük göstererek sizi keskin dillerle incitirler.” Korku geçtiğinde bunlar gizlendikleri deliklerden çıkarlar. Daha önce düştükleri korku ve dehşetten titreyip ödleri kopan bu kişiler, seslerini yükseltip hakaretler savurmaya, incitici sözler söyleyerek size eziyet etmeye başlarlar. Katâde bunu şöyle açıklar: Ganimetleri bölüştürmeye sıra gelince, sizi sözleriyle inciterek şöyle derler: “Bize de verin, bize de verin. Çünkü biz sizinle beraberdik. Siz, ganimeti, bizden daha çok hak etmiş değilsiniz.” Bunlar, savaş zamanında, halkın en korkakları, hakkı en çok yardımsız bırakan ve en cimri olanlardır; ganimet paylaşılırken ise kavmin en çok övüneni ve en çok belîğ konuşup kendilerine şeref nispet edenlerdir.⁴⁰² Onların böyle hitap etmelerine mal ve ganimetlere aşırı sevgi beslemeleri sebep olmuştur. “İşte onlar iman etmediler. Allah da onların amellerini boşa çıkardı. Bu, Allah'a kolaydır.” Böyle davranmalarının ilk sebebi, imanı kalplerine tam yerleştirmemiş, iman ile aydınlanmamış ve imanın

³⁹⁹ es-Sabûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, c. 2, s. 516.

⁴⁰⁰ Kutub, *fi Zilâli'l-Kur'ân*, c. 5, s. 2840.

⁴⁰¹ el-Kurtûbî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l Kur'ân*, c. 14, s. 101.

⁴⁰² el-Kurtûbî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l Kur'ân*, c. 14, s. 101; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l Kur'âni'l-Âzim*, c. 6, s. 390; Ebu'l-Ferec Cemalüddin Abdurrahman b. Muhammed el-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Dar İbnHazm, Beyrut, 2002, s. 1119.

ortaya koyduğu hayat sistemine uymamış olmalarıdır. “*Bu yüzden Allah onların işlerini boşa çıkarmıştır...*” Çünkü olumlu bir sonucun elde edilmesinin asıl unsuru olan iman ortada yoktur. Bu çirkin niteliklere sahip kişiler zahiren iman etmiş olsalar da hakikatte kalplerine iman girmemiştir. İnkâr ve nifaklarından dolayı, Allah, onların yaptıklarını boşa çıkarmıştır. Çünkü amellerin kabul olması için iman şarttır. Onların yaptıklarının boşa çıkarılması da Allah için çok kolaydır.⁴⁰³

Daha sonraki âyette de o ironik tablonun çiziminin devam ettiğini görüyoruz. Surenin akışı Ahzap günündeki tutumlarını komik ve küçük düşürücü hallerini betimleyerek şöyle devam ediyor: “*Bunlar, düşman birliklerinin (Medine'den) gitmediklerini sanıyorlardı.*” Onlar hala titriyor, korkunun etkisini üzerlerinden atamamışlar ve hala bir yerlere saklanma çabası içerisindeydiler. Bir türlü düşmanın gittiğine ve güvenliğin geldiğine inanamıyorlardı! “*Düşman birlikleri (bir daha) gelecek olsa, isterler ki, (çölde) bedevilerin arasında bulunsunlar da size dair haberleri (gidip gelenlerden) sorsunlar. İçinizde bulunsalardı da pek az savaşırlardı.*” İşte böylesine onların durumunu yansıtan gülünç tablo tasvir edilmiş ve mükemmel bir şekilde tahkîr edilmiş oldular. Eğer düşman birlikleri tekrar gelselerdi, bu korkaklar, Medine'ye hiç yerleşmemiş olmayı, oranın sakinlerinden olmayan Bedevilerden olmayı tercih ederlerdi. Medine'de olup bitenleri görmemiş olmayı isterlerdi. Ayrılığın ve aradaki uzaklığın boyutlarını ve Medine'de yaşanan korku dolu olaylardan uzak olmayı istemelerini vurgulamak bakımından, Medine'de gelişen olayları oradan gelen yabancılardan sorarak edinmeyi isterlerdi. Bu son fırça darbesi ile birlikte bu ironi üzerine tasarlanmış tablonun çizimi tamamlanıyor. Tablonun çizimi ard arda dizilen ironilerle tamamlanırken akıllarda bu kişilere yönelik bir küçümseme, bir tiksinti ve onlardan uzak olma duyguları yer ediyor. Allah'ın ve insanların yanında ne kadar kıymetsiz oldukları düşüncesi canlanıyor zihinlerde.⁴⁰⁴

Allah gayri müslimlere karşı bu tür sebeplerden dolayı daha tesirli olsun diye ironik ifadelerle hitap ederken az da olsa bu tür hitabı Müslümanlara karşı da

⁴⁰³ es-Sabûnî, **Safvetü't-Tefâsîr**, c. 2, s. 517.

⁴⁰⁴ Kutub, **fi Zilâli'l-Kur'ân**, c. 5, s. 2841.

kullanmıştır. Müslümanların ironik ifadelerle uyarıldıkları durumları şöyle açıklayabiliriz:

1. Emir ve Nehiylere Riâyet Etmemeleri:

إِذْ تُصْعِدُونَ وَلَا تَلُونُ عَلَى أَحَدٍ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أَخْرَاكُمْ فَأَتَابَكُمْ غَمًّا بِغَمٍّ لِكَيْلَا تَحْزَنُوا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلَا مَا أَصَابَكُمْ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

“Peygamber, arkanızdan sizi çağırırken siz durmadan dağa yukarı kaçıyor, hiç kimseye dönüp bakmıyordunuz. Bundan dolayı Allah, size keder üstüne keder verdi ki, (bu durumlara alışasınız ve daha sonra) elinizden gidene ve başınıza gelene üzülmeyesiniz. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”⁴⁰⁵ Bu âyet İslam ordusunun Uhud savaşının ikinci aşamasında uğradığı durumu haber vermektedir. Tam savaşı kazandık derken düşman birliklerinin arkadan saldırması ve Hz. Peygamber'in şehit edildiği haberinin yayılması sonucunda panikleyen İslâm ordusu dağılmaya başlar. Bazıları tepeye doğru kaçıp kendini kurtarmaya çalışırken, bir kısmı da Medine yönüne doğru kaçmıştır. Hz. Muhammed ise metanet ve cesaretini koruyarak eşsiz bir örneklik göstermiş, etrafında toplanan birkaç kişiyle birlikte düşmana karşı savaşmış ve “Ey Allah'ın kulları bana gelin!” diye çağırarak dağılan orduyu etrafında toplamaya çalışmıştır.⁴⁰⁶

Ayette Müslümanların Peygamber'in nöbet yerlerinden ayrılmamaları hususundaki emirlerine riayet etmemelerini ve takındıkları davranışı tasvir edip yaptıklarının sebebiyet verdiği ceza iğneleyici (ironik) bir ifade ile dile getirilmiştir. Yani, Allah, onları yenmenizi engellemesiyle, sizi keder üstüne kederle cezalandırdı. Çünkü siz, Allah Resûlü'nün emrini tutmamakla ona karşı gelmişsiniz ve ona böyle bir acıyı tattırmıştınız. Bunun için de Allah, size keder üstüne keder tattırdı.”⁴⁰⁷ Keder ve üzüntüyü, asıl itibariyle “yapılan bir iyiliğe karşılık vermek” anlamına gelen “الإثابة” kelimesi ile ifade edilmesi ironi kabilindendir.

2. Cimrilik Etmeleri ve Mal Biriktirmeleri:

⁴⁰⁵ Ali İmran, 3/153.

⁴⁰⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, **Sahih'ül-Buhârî**, Dar İbn Kesîr, Dimaşk, Beyrut, 2002, Megâzî, bab. 20, s. 998.

⁴⁰⁷ Ebu'l-Berekât Abdullah Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, **Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl** veya **Tefsîr'u-Nesefî**, Daru'l-Eda', İstanbul, 1993, c. 1, s. 192.

وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يَنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ

“Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele.”⁴⁰⁸ Burada mal biriktirip malın hakkını eda etmeyenlerin azap edileceği müjdeleme lafzı getirilerek alaylı bir şekilde haber verilmiştir. Yazır, bu hususiyetleri kendisinde barındıran herkes gibi Müslümanların da zekâtı vermeden mal biriktirenler, bu âyetin hükmü içerisinde değerlendirilebileceğini ve aynı üslûbun muhatabı olabileceğini söylemiştir.⁴⁰⁹

Allah tarafından kullanılan ironik üsluplu ifadelerde genel anlamda şu amaçların bulunduğunu söyleyebiliriz:

a. Allah’a Davet:

أَذَلِكَ خَيْرٌ نُزُلًا أَمْ شَجَرَةُ الزَّقُّومِ إِنَّا جَعَلْنَاهَا فِتْنَةً لِلظَّالِمِينَ

“Ziyafet olarak bu mu daha hayırlı, yoksa Zakkum ağacı mı? Şüphesiz biz onu zalimler için bir imtihan aracı kıldık”⁴¹⁰. Râgıb el-İsfahânî, Zakkûm kelimesinin “cehennemde bulunan iğrenç yiyecekler” anlamında olduğunu söyler.⁴¹¹ Kaynaklar, Zakkûm, Yemen’in Tihâme bölgesinde çöl tarafındaki kurak alanlarda yetişen, yaprakları küçük, pis kokulu ve sütü insan vücuduna temas ettiğinde ölüme yol açacak derecede yara açan zehirli bir bitki olduğunu söyler.⁴¹² Zemahşerî, bu âyetteki “nüzul” ifadesiyle cennette mü’minlere sunulacak güzel ikramlar, “zakkûm” ifadesiyle de cehennemde inkârcıların uğrayacakları hüzn, acı ve elem dolu cezalara işaret edildiğini ve bu sonuçların ikisi de insanların kendi seçimleri olduğunu belirtir.⁴¹³ Âyette geçen “fitne” ifadesi ise “sınav ve deneme” demektir. Kur’ân’da bu ifade daha çok mü’minin inancına zarar veren, bazen de bu âyette olduğu gibi, inkârcıları sınamak için ortaya konan sıkıntılı olay veya durumlar için kullanılır. Müfessirler Zakkûm ağacının nasıl imtihan aracı olarak gösterildiğini, âyetin nüzûl sebebini zikrederek açıklamaya çalışmışlardır; Cehennemde böyle bir ağacın

⁴⁰⁸ Tevbe, 9/34.

⁴⁰⁹ Yazır, **Hak Dîni kur’ân Dili**, c. 4, s. 368.

⁴¹⁰ Saffat, 37/62-63.

⁴¹¹ el-İsfahânî, **Müfredât**, c. 1, s. 282.

⁴¹² İbn Âşûr, **et-Tahrîr ve’t-Tenvîr**, c. 23, s. 122.

⁴¹³ ez- Zemahşerî, **el-Keşşâf**, s. 906, 907.

bitirileceği haber verilince, Ebû Cehil gibi müşrikler, “Muhammed hem cehennemin taşı bile kavuracağını söylüyor hem de orada ağacın bitmesinden söz ediyor” diyerek Hz. Muhammed ile alay etmesi üzerine bu âyet nazil olmuştur.⁴¹⁴ Kur'ân'da aktarılan bu bilgi bir imtihan aracıdır. Çünkü mü'min bu bilgiye inanarak bu imtihanı kazanırken, kafir de inkâr etmekle imtihanı kaybetmiş olur.⁴¹⁵ Burada “*ziyafet olarak bu mu hayırlı, yoksa Zakkum ağacı mı?*” cümlesinde Zakkum ağacının bir ikram olarak nitelenmesi, onlarla alay edileceğini bildiren ironik bir üsluptur.⁴¹⁶

b. Kafir ve Münafıkların Düşmanlıklarını Açığa Çıkarmak, Onlara Baskı Yapmak ve Dine Karşı Koymadaki Ümitlerini Kırmak:

وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزَؤُنَ اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ

“İman edenlerle karşılaştıkları zaman, inandık derler. Fakat şeytanlarıyla (münafık dostlarıyla) yalnız kaldıkları zaman, Şüphesiz, biz sizinle beraberiz. Biz ancak onlarla alay ediyoruz derler. Gerçekte Allah onlarla alay eder (alaylarından dolayı onları cezalandırır); azgınlıkları içinde bocalayıp dururlarken onlara mühlet verir”⁴¹⁷. Münafıklar, işlerini yürütürken, durumlarını gizlediklerini ve mü'minleri aldattıklarını zannederlerdi. Kendi aralarında mü'minlerle alay edip bunda başarılı olduklarını düşünürlerken, her şeyi bilen Yüce Allah, durumu Hz. Muhammed'e bildirir ve aslında kendileri alay konusu haline gelmektedirler. Mü'minleri ahmak ve akılsız sanıp kendilerini akıllı sanan bu münafıklar, kendilerine bahşedilen bu hayatı ve kendilerine verilen akıl sermayesinden yararlanmadan hidayet yerine sapıklığı, iman yerine nifakı tercih ettikleri için hayat ticaretinde iflas etmişlerdir.⁴¹⁸ Ayrıca kalleslik, entrika ve sahtekarlığı güçlülük ve erişilmezlik olarak gören bu kişiler, aslında hakîrlik ve seviyesizliklerini, edep ve marifetten mahrum olduklarını ortaya koymaktadırlar. Zira güçlü olanlar, hiçbir zaman alçakça ve kaleşçe davranmaz,

⁴¹⁴ et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân ân Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, c. 19, s. 551; İbn Âtiyye, *el-Muharerrü'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Âzîz*, s. 1578.

⁴¹⁵ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l Kur'âni'l-Âzîm*, c. 7, s. 20; Karaman ve Diğerleri, *Kur'ân Yolu*, c. 4, s. 536.

⁴¹⁶ Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsîrü'l-Münîr fi'l-Âkîde ve's-Şerî'a ve'l-Menhec*, Darü'l-Fikr, Dımaşk, 2009, c. 12, s. 110; es-Sabûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, c. 3, s. 36.

⁴¹⁷ Bakara, 2/15.

⁴¹⁸ Karaman ve Diğerleri, *Kur'ân Yolu*, c. 1, s.81.

aldatmaz ve iğrençlik ve entrikacılığı adet edinmezler.⁴¹⁹ Onların bu seviyesizliklerine uygun bir ifade de küfürde kardeşlerini, başkanlarını ve büyüklerini⁴²⁰, "*şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında...*" şeklinde şeytan olarak nitelemesidir.

Unutulmamalıdır ki insanların yaşam şeklini belirleyen etkenler, sadece sahip olduğu akıl ve iradesi veya çabalayarak ulaştığı bilgiler değildir. Bunların yanı sıra eğitim çevresinin, ilahî veya Şeytanî yönlendirmelerin etkilerinin de önemli bir yeri vardır. Cin türünden şeytanlar olduğu gibi daha tehlikeli olan insanlar arasından seçtiği yardımcıları da vardır. Bu âyet ile bu saptırıcı etkiye işaret etmekte ve insanları, kimlerle beraber olduklarına ve kimlerin etkisi altında kaldığına dikkat etmeleri konusunda ironik bir üslup kullanarak dikkat çekmektedir.⁴²¹

Ayetteki "Alay etmek, aldatmak, tuzaklara karşılık vermek" gibi fiillerin Allah'a nispet edilmesi, bu tür davranışlarda bulunanlara karşı, yaptıklarına uygun bir şekilde cezalandırması, kazdıkları kuyuya kendilerinin düşürülmesi sebebiyledir.⁴²² Ayrıca *اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ* ifadesinin atıfla değil isti'naf ile gelmesi anlama bir güç ve kuvvet katmıştır. Çünkü bu durum, yüce Allah'ın alay etmesinin onlarınkine benzemediğini çok daha kuvvetli olduğunu gösteriyor. Âyet bu mananın yanında bir de şunu göstermektedir. Doğrusu o münafıklarla alay edecek olan yüce Allah, onların yaptıklarının çok çok üzerinde bir ceza ile cezalandıracaktır. Yoksa onların alay ve eğlenmelerine karşılık yine bir alay ve eğlenmeyle geçirilecek değildir. Çünkü Allah onlara öylesine ağır, aşağılık bir ceza ve zillet verecek ki, mahiyetini ancak kendisi bilir.⁴²³

c. Peygamberleri Savunmak ve Teseli Etmek:

وَلَقَدْ اسْتَهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ

⁴¹⁹ Kutub, *fi Zilâli'l-Kur'ân*, c. 1, s. 44.

⁴²⁰ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l Kur'âni'l-Âzim*, c. 1, s. 183.

⁴²¹ Karaman ve Diğerleri, *Kur'ân Yolu*, c. 1, s.82.

⁴²² Karaman ve Diğerleri, *Kur'ân Yolu*, c. 1, s.81

⁴²³ en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, c. 1, s. 26.

“Andolsun, senden önce de birçok peygamberle alay edildi de içlerinden alay edenleri, o alaya aldıkları şey kuşatıverdi”⁴²⁴. Hz. Peygamber, putların kesinlikle ilah olmadığını, faydalarının veya zararlarının kimseye dokunamayacağını söylüyor ve edindikleri bu sahte ilahlara tapanları kınıyordu. Bundan dolayı müşrikler onunla karşılaştıkları zaman birbirlerine, “İlâhlarınızı diline dolayan bu mu?” diyerek onu küçümseyip alaya alıyorlardı. Allah’ın birliğinin anılmasına ve Kur’ân’ın zikrine tahammül edemiyorlardı. Buna karşılık Yüce Allah, bu âyetlerle bir yandan Resûlullah’ı teselli ederken⁴²⁵, diğer taraftan da onu yalanlamaya çalışanların bu çirkin tutumlarını kınayıcı bir üslûpla dile getirmektedir. Yüce Allah, daha sonra müşriklerin âhireti inkâr ve alaycı yaklaşımlarını belirterek beklemedikleri o günün ve hak ettikleri cezanın mutlaka vuku bulacağına ironik bir ifadeyle dikkat çekmektedir.⁴²⁶ Yani Yüce Allah, adeta onlara ey peygamber düşmanları! Sizden öncekilerin başına gelen felaketleri bekleyin! Onların başlarına gelene hazırlıklı olun! demektedir. Çünkü geçmiş topluluklar da sizin şu tıkindığınız tavırları takınıp, Peygamberlerle alay ettiler. Biz de işledikleri suçlardan, küfür ve şirklerinden dolayı onları yakalayıverdik. Allah’tan habersiz, küfür içinde yaşadıkları hayatlarının kötü sonucu sarıverdi onları. Gerçekten de hicretten iki yıl sonra Bedir savaşıyla müşriklerin ilk bozgunları gerçekleşmiştir.

Yine başka bir ironik ifade hemen akabindeki âyetlerde geçen “Yoksa bizim dışımızda onları koruyacak ilâhları mı var?”⁴²⁷ ifadesidir. Bu soru inkâr ifade eden, onları suçlayan ve azarlayan bir sorudur. Yani; acaba bizden başka onları gözetecek, azabımızı onlardan engelleyecek ve onları koruyacak ilâhları mı var? Kesinlikle vaziyet onların zanettikleri gibi değildir. Bundan dolayıdır ki, Allah Teâlâ: “O ilâh edindikleri nesneler, kendilerine bile yardım edemezler.” buyurmuştur.⁴²⁸

d. Müslümanları Müdafaâ Etmek ve Üzüntülerini Hafifletmek:

الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ

⁴²⁴ Enbiya, 21/41.

⁴²⁵ Râzî, *Mefatihü'l-Ğayb*, c. 22, s. 173.

⁴²⁶ Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-Âkli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kur'ân'il-Kerîm*, c. 6, s. 68; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, c. 17, s. 73; Karaman ve Diğerleri, *Kur'ân Yolu*, c. 3, s. 679.

⁴²⁷ Enbiya, 21/43.

⁴²⁸ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l Kur'âni'l-Âzim*, c. 5, s. 344.

“Sadakalar hususunda gönüllü bağışta bulunan mü'minlerle, güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanları çekiştirip onlarla alay edenler var ya; işte Allah asıl onları maskaraya çevirmiştir. Onlar için elem dolu bir azap vardır.”⁴²⁹ Tefsîrlerde bu âyetin açıklamasıyla ilgili birçok rivayet aktarılmaktadır.⁴³⁰ Bunların ortak noktası şudur: Hz. Muhammed (s.a.v.), Tebük savaşına hazırlık yapıldığı sırada Müslümanlara savaş giderleri için bağış yapmaları konusunda çağrıda bulunmuştur. Müslümanlar da bu çağrıya yürekten gelen bir coşkuyla cevap vermişler. Maddî durumu iyi olanlar varlığının önemli bir kısmını bağışlamışlar, fakir olanlar ise gücü nisbetinde ufak katkılarda bulunmuşlardı. Taberî, İbn Abbâs'ın şöyle dediğini rivayet eder: Abdurrahmân b. 'Avf (r.a.) Resûlullah'a (s.a.v.) kırk ukiyye altın getirdi. Ensar'dan birisi de bir sa' (bir ölçek) hurma getirdi. Bu durumdan rahatsız olan Münafıklar, her olayda olduğu gibi buna da bir bahane bulup onları alaya almaya çalışıyorlardı. Gönüllerinden gelen istekle fazla veren mü'minlere, riyakarlık ve gösteriş yaptıklarını söylüyor, maddî imkânı el vermediği halde elinden geldiği kadar yardımda bulunup daha fazla veremedikleri için üzülen mü'minleri de verdiklerinin azlığından dolayı sataşüyor ve “Allah'ın bu kadar sadakaya ihtiyacı mı var?” diye onları rencide ediyorlardı. Bunun üzerine bu âyet indi.⁴³¹ Yüce Allah, onların bu alaylarını ve yaptıkları bu densizlikleri karşılıksız bırakmayacağını, dünyada da âhirette de onları küçük düşüreceğini, onları cezalandıracağını, rezil rüsvâ edeceğini ve ebediyen elem verici bir azapla cezalandıracağını “Allah asıl onları maskaraya çevirmiştir” şeklinde haber vermiştir.⁴³²

e. Islah Etmek ve İslam Ümmetini Kötü Durumlardan Korumak:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ كَثِيرًا مِنَ الْأَحْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لَيَأْكُلُونَ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ
وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يَنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ

“Ey iman edenler! Hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksız yollarla yiyorlar ve Allah'ın yolundan alıkoyuyorlar. Altın ve gümüşü

⁴²⁹ Tevbe, 9/79.

⁴³⁰ Bkz. et-Taberî, Câmi'u'l-Beyân ân Te'vîli Âyi'l-Kur'ân, c. 11, s. 579-596.

⁴³¹ et-Taberî, Câmi'u'l-Beyân ân Te'vîli Âyi'l-Kur'ân, c. 11, s. 579.

⁴³² Karaman ve Diğerleri, Kur'ân Yolu, c. 3, s. 41; es-Sabûnî, Safvetü't-Tefâsîr, c. 1, s. 552.

biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele.”⁴³³ Bu âyette dini kendi menfaatleri doğrultusunda kullanan din adamları ve insanların mallarını haksız yere yiyenler hakkında فبشرهم بعذاب أليم denilerek yaptıklarının yanlış olduğu, sarsıcı bir ifade ile bildirilerek bu gafletten uyanmaları ve kendilerini düzeltmeleri amaçlanmıştır.

f. Hitabı Çeşitlendirmek:

Şüphesiz farklı üsluplarla hitabı çeşitlendirmek hem kelamın cazibesini ve tesirini artırmakta⁴³⁴ hem de muhatabın dikkatini daha fazla canlı tutmaktadır. İronik anlatım, getirdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere düz ve direkt bir anlatımdan daha etkilidir. فبشرهم بعذاب أليم ifadesiyle muhatabı (müşrikleri) kınamak ve onların nefsinde etkiyi artırmak hedeflenmiştir. Yani inzâr yerine tebşîr ifade eden bir lafız kullanılarak kelama farklılık katılmıştır.

g. Tehdit Etmek:

وَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُكَذِّبِينَ الضَّالِّينَ فَنُزِّلْ مِنْ حَمِيمٍ

“Ama haktan sapan yalancılardan ise, işte ona da kaynar sudan bir ziyafet vardır.”⁴³⁵ Âyette, sapkın kişilerin ilk ziyafetlerinin “hamim” olacağı bildirilmiştir. Bunun da ikram şeklinde ironik bir tarzda bildirilmesinde hem alay hem de bir tehdit söz konusudur. Çünkü ilk ziyafetleri “hamim” ise daha sonra onları neyin beklemekte olduğunu hiç kimse bilemez.

h. Tahkîr ve Azarlamak:

وَالْمَوْتَى يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ ثُمَّ إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ

“(kalben) ölüleri ise (yalnızca) Allah diriltir. Sonra da hepsi O’na döndürülürler”⁴³⁶. Yüce Allah, insanları hidayet yolunda birleşmeleri için zorlamamış; hak yolu kendi fiil ve iradeleriyle bulmaları konusunda onları serbest bırakmıştır. Âyette, hakikate karşı kulağı ve kalbi açık olanların, fiil ve iradeleriyle

⁴³³ Tevbe, 9/34.

⁴³⁴ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, c. 28, s. 228.

⁴³⁵ Vâkı‘a, 56/92-93.

⁴³⁶ Enam, 6/36.

hidayeti bulacakları belirtilirken, İslâm'ın sesine kulağını ve kalbini kapatanlardan “ölüler” diye bahsedilmiş ve bunların işinin âhirete kaldığına işaret edilmiştir.⁴³⁷ Taberî şöyle der: “Yani kafirlere gelince, Allah onları ölümlerle birlikte diriltecektir. Yüce Allah böyle demekle onları hiçbir şey işitmeyen, herhangi bir çağrıyı idrak edemeyen ve hiçbir sözü anlamayan ölümlerin içinde saymıştır. Çünkü onlar, Allah'ın delillerini düşünemiyor, onun mucizelerinden ibret ve öğüt alıp da Allah'ın peygamberlerini yalanlamaktan vazgeçemiyorlar.”⁴³⁸ “Sonra da hepsi O'na döndürülürler” ve Allah, onların amellerinin karşılığını verecektir. İbn Kesîr şöyle demektedir: “Ölümlerden maksat kafirlerdir. Zira onların kalpleri ölüdür. Allah, kalben ölmüş kafirlerle alay etmek ve onları tahkîr etmek için bedenlen ölmüş insanlara benzetmiştir.”⁴³⁹

2.1.4.2. Peygamberlerin Sözü

Kur'ân'da ironi genellikle Allah tarafından yapılmış olmasının yanında bazen peygamberlerin dilinden de aktarılmıştır. Peygamberlerin kavimlerine karşı ironiye başvurmalarının sebebini şöyle açıklayabiliriz:

1. Allah'tan Başkasına İbadet Etmeleri:

قَالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا فَاسْأَلُوهُمْ إِنْ كَانُوا يَنْطَفِقُونَ

“Dedi ki: "Hayır! Bunu şu büyükleri yapmıştır. Konuşabiliyorlarsa, onlara sorun bakalım!”⁴⁴⁰ Taptıkları putların parçalanmış olduğunu gören Hz. İbrahim'in kavmi, bunu kimin yaptığını araştırırken, Hz. İbrahim tarafından böyle alaylı bir cevapla karşılaşmışlar. Hz. İbrahim'in bu alaylı cevabında onlarla dalga geçtiği açıkça anlaşılmaktadır. Hz. İbrahim onlara şunu anlatmaya çalışmıştır: Şu putları kimin kıldığını bilmiyorsunuz. Ben mi kırmışım yoksa onlar gibi hareket etmekten âciz olan şu büyük put mu? Bu putlar düşünemeyen katı ve donuk cisimlerdir. Ancak siz de onlar gibi düşünme yeteneğinizi kaybetmiş, iyiyle kötüyü ayıramıyorsunuz. Bunun için hangimizin kıldığını bilmiyorsunuz. O zaman “kendilerine sorunuz. Tabii

⁴³⁷ Karaman ve Diğerleri, **Kur'ân Yolu**, c. 2, s. 397.

⁴³⁸ et-Taberî, **Câmi'u'l-Beyân ân Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, c. 9, s. 229.

⁴³⁹ İbn Kesîr, **Tefsîrü'l Kur'âni'l-Âzim**, c. 3, s. 253.

⁴⁴⁰ Enbiya, 21/63.

ki, eğer konuşabiliyorlarsa.” Böylece bu alay ve horlama onları silkelemiş ve onları biraz akıllarını kullanarak düşünmeye yöneltmiştir.⁴⁴¹

2. Peygamberlerle Alay Etmeleri:

وَيَصْنَعُ الْفُلُكَ وَكُلَّمَا مَرَّ عَلَيْهِ مَلَأَ مِنْ قَوْمِهِ سَخِرُوا مِنْهُ قَالَ إِنْ تَسْخَرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ كَمَا تَسْخَرُونَ

“(Nûh) gemiyi yapıyordu. Kavminden ileri gelenler her ne zaman yanına uğrasalar, onunla alay ediyorlardı. Dedi ki: Bizimle alay ediyorsanız, sizin bizimle alay ettiğiniz gibi biz de sizinle alay edeceğiz.”⁴⁴² Uzun bir tebliğ süresine rağmen Nûh’a iman edenlerin sayısı pek azdı. Kavminin ileri gelenlerinden hiç kimse iman etmemişti. İman etmeyenler, Hz. Nûh’a ve iman edenlere eziyet etmeye başlamışlardı. Nûh (a.s.) onların helaki için Rabbine dua etmiş, sonra bundan vazgeçmiş ve buna üzölmüşü. Allah Teâlâ, o zâlim kavmin zulmünden kurtulması için Nûh’a (a.s.) gemi yapmasını ve onlar için hayır duada bulunmamasını emretmiştir.⁴⁴³ Hz. Nûh, Allah’ın kendisine öğrettiğı gibi geminin inşasına başladı. Kavminden ileri gelenler her yanından geçtiklerinde, onun gemi yaptığını görünce “peygamberlikten vazgeçip marangozluğa başladı” diyerek onu alaya alıyorlardı. Hz. Nûh güven içindedir, işin arkasında ne olacağını bildiğı için büyük bir soğukkanlılık ve vakar duygusu içinde alay edenlere, ileride hakettikleri karşılığın verileceğini, zamanı geldiğinde alay sırasının kendisine geçeceğini söylüyor ve yaklaşan felâketi haber vererek⁴⁴⁴ onları tehdit ediyordu. Yani, yalanlamanın ve alay etmenin sonucunu ileride göreceksiniz. Kime, zelil eden ve hor düşüren azabın geleceğini göreceksiniz. Bu azap boğulmadır. Yine kime devamlı ve kesilmeyen azabın ineceğini göreceksiniz. Bu da cehennem azabıdır.⁴⁴⁵

Hz. Nûh’un inkârcılara karşı böyle bir ifade biçimini seçmesi, onlardan sadece intikam almak için değildir. Bağışlamayı ve merhameti çokça seven

⁴⁴¹ Kutub, **fi Zilâli’l-Kur’ân**, c. 4, s. 2387.

⁴⁴² Hud, 11/38.

⁴⁴³ Ebu Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-Semerkandî, **Bahru’l-Ulûm**, Thk. Ali Muhammed Muavid, Adil Ahmed Abdu’l-Mevcud ve Zekeriya Abdu’l-Macid, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1993, c. 2, s. 125.

⁴⁴⁴ Kutub, **fi Zilâli’l-Kur’ân**, c. 4, s. 1877; Karaman ve Diğerleri, **Kur’ân Yolu**, c. 3, s. 171.

⁴⁴⁵ es-Sabûnî, **Safvetü’t-Tefâsîr**, c. 2, s. 15.

Peygamberlerden böyle bir şey beklenemez. Aslında bununla muhatapları silkeleyip hakka davet etmek, onları ıslah etmek, ikna ve delil sunmak gibi hedefler amaçlamıştır.

فَرَاغَ إِلَى إِلَهِهِمْ فَقَالَ أَلَا تَتَكَلَّمُونَ مَا لَكُمْ لَا تَنْطِفُونَ

“İbrahim, onların putlarının tarafına gizlice gitti ve şöyle dedi: Yemez misiniz Ne diye konuşmuyorsunuz?”⁴⁴⁶ Tevhid inancını yerleştirmek ve her türlü şirkle mücadele etmek bütün Peygamberlerin en başta gelen görevidir. Kur’ân’da bu konuda özellikle Hz. İbrahim’in verdiği mücadele önemli bir yer tutmaktadır. Hz. İbrahim, tebliğine rağmen bir türlü hakkı görmeyen, sapık inançlarının farkına varmayan bu putperest topluluğa karşı farklı bir yol izlemeye karar vermiştir. Kavmi bayram yerine gittiklerinde Hz. İbrahim, şehirde kalabilmek için, kavmine rahatsız olduğunu söyler. Onların ilâhları ile yalnız kalarak onları kırmak ister.⁴⁴⁷ Böylece onların gerçeği görmelerini sağlayacaktı.

Hız. İbrahim’in kavmi bayram yerine gidince, o sahte ilahlarının yanına geldi. Bu heykellerin önünde en güzel ve en taze yiyeceklerin olduğunu gördü.⁴⁴⁸ Hz. İbrahim onlara alaylı bir şekilde, “Size sundukları yiyecekleri yemiyor musunuz?” der. Doğal olarak bu sahte ilahlar ona cevap veremezler. Şimdi de soruyu değiştirerek yine alaylı bir şekilde o putlara: “Neyiniz var, konuşamıyor musunuz?” der. Hz. İbrahim putlara böyle bir soru yöneltmekle onların konuşamayacaklarını ve yiyemeyeceklerini elbette biliyordu. Bu şekildeki hitabı belki, kendi içindeki öfkeyi dindirmek ve ilah sanılan bu varlıkların aslında ulûhiyyet vasfına sahip olamayacaklarını tekrar ortaya koymak için olduğu söylenebilir.⁴⁴⁹ Ama asıl kızgınlığının nedeni, bu sahte ilahlara karşı halkın tutumundan ve zayıf tasavvurlarından duyduğu can sıkıntısıdır. Burada yemekten, içmekten ve konuşmaktan âciz olan bir şeyi ilah edinmek aslında ironik bir inanç olduğu gibi, Hz. İbrahim’in o cansız putlara böyle sorular yöneltmesi de onlara karşı ironik üslupla

⁴⁴⁶ Saffat, 37/91-92.

⁴⁴⁷ İbn Kesîr, **Tefsîrü’l Kur’âni’l-Âzim**, c. 7, s. 25.

⁴⁴⁸ İbn Kesîr, **Tefsîrü’l Kur’âni’l-Âzim**, c. 7, s. 25; es-Sabûnî, **Safvetü’t-Tefâsîr**, c. 3, s. 38.

⁴⁴⁹ İbn Âşûr, **et-Tahrîr ve’t-Tenvîr**, c. 13, s. 143-144.

sunulan bir delildir. Ayrıca bu hadisenin Kur’ân’da aktarılmasında da putlara tapan Araplar’a yönelik alay ve tehdit içeren bir uyarı olduğu gayet açıktır.⁴⁵⁰

2.1.4.3. Kafirler veya Müşriklerin Sözü

İroniye maruz kalmaya en müstehak olan kafirler veya müşrikler, bazen kendilerince akıllılık yaptıklarını sanarak muhataplarıyla alay etmeye kalkışırlar. Kur’ân’da onların dilinden dökülen bazı ironik ifadeler aktarılmaktadır. Onların bu tür hitaplarının muhatabı ya Peygamberler veya Mü’minlerdir. Saldırılarının sebebi genellikle Peygamberin nübüvveti, Kur’ân’ın nüzûlü, Allah’ın kelâmı veya zâtı veya şeriâtı veya dini, haşır ve neşir gibi konulardır. Mesela:

وَقَالُوا يَا أَيُّهَا الَّذِي نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ

“Dediler ki: Ey kendisine Zikir (Kur’ân) indirilen kimse! Sen mutlaka delisin!”⁴⁵¹. Âyette geçen Ey kendisine Zikir (Kur’ân) indirilen kimse! şeklindeki ifade, inkârcıların alay amacıyla söylemiş oldukları ironik bir ifadedir. Aslında onlar Hz. Muhammed (s.a.v.)’in peygamberliğine inanmıyor, vahyi ve peygamberliğini kabul etmiyorlardı. Ancak bu sözlerle sadece Peygamberi aşağılamak ve alaya almak istiyorlardı.⁴⁵² Hz. Peygamber (s.a.v.), Kur’ân’ın açık ve net mesajlarıyla inanmaya davet için yaptığı çağrıya “Sen mutlaka delisin!” şeklinde verdikleri karşılık, edepsizliklerini açıkça ortaya koymaktadır. Bununla yetinmeyip gittikçe küstahlaşan bu inkarcılar, şimdi de kendisini doğrulayacak melekler getirmesini istiyorlar: “Eğer söylediklerin doğru ise, bize melekler ile birlikte gelseydin ya.” Onların bu küçümseme, bu alaya alma ve bu bilgisizlikleri karşılıksız bırakılmamış, söylediklerine denk bir sertlikte cevap verilmiştir. Şöyle ki, onlara geçmiş milletlerin yok oluşlarının tanıklık ettiği genel kural hatırlatılmıştır. Yani melekler, bir peygamberin daveti için belirlenen süre dolduğunda kavmindeki inkarcıları yok etmek üzere inerler. Bu gerçekleştiği zaman artık fırsat vermek veya azabı geciktirmek gibi bir durum söz konusu olmamaktadır.⁴⁵³

⁴⁵⁰ Karaman ve Diğerleri, **Kur’ân Yolu**, c. 4, s. 544.

⁴⁵¹ Hicr, 15/6.

⁴⁵² ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, s. 558; Kutub, **fi Zilâli’l-Kur’ân**, c. 4, s. 2127; Karaman ve Diğerleri, **Kur’ân Yolu**, c. 3, s. 334.

⁴⁵³ Kutub, **fi Zilâli’l-Kur’ân**, c. 4, s. 2127.

Başka bir âyette:

قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَصَلَوْتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ

“Dediler ki: Ey Şu'ayb! Babalarımızın taptığını yahut mallarımız hakkında dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana namazın mı emrediyor. Oysa sen gerçekten yumuşak huylu ve akli başında bir adamsın”⁴⁵⁴. Âyette geçen “Namazın mı emrediyor” kısmında emrin namaza izafe edilmesiyle kurulan ironik ifade ile alay ve eğlenmeyi kastetmişlerdir. Kavmi bu şekilde ironik ifadelerle Hz. Şuayb’ı alaya alıyorlar. Sözlerinin her noktası, her cümlesi, buram buram alay kokuyor. Ancak bu cahilce, bilgiden ve zekâdan yoksun inatçı insanların alaycılığından başka bir şey değildir.⁴⁵⁵

Kâfirler, bazen cehaletlerinden veya delillerinin olmayışından da ironiye başvurmuşlardır. Mesela:

وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرِي فَأَوْقِدْ لِي يَا هَامَانُ عَلَى الطِّينِ فَاجْعَلْ لِي صَرْحًا نَعْلَى أَطْلُعْ إِلَى إِلَهِي مُوسَى وَإِنِّي لأظنُّهُ مِنَ الْكَاذِبِينَ

“Firavun, "Ey ileri gelenler! Sizin benden başka bir ilâhınız olduğunu bilmiyorum. Ey Hâmân! Benim için bir ateş yakıp tuğla pişir de bana bir kule yap! Belki Mûsâ'nın ilâhına çıkar bakarım(!) Şüphesiz ben onun mutlaka yalancılardan olduğunu sanıyorum" dedi.”⁴⁵⁶ Firavun’un bu şekilde konuşması, büyük bir cehaletin ve içinde olduğu ironik durumun göstergesidir. Mısır halkı, Firavunları tanrının oğlu, bundan dolayı da tanrı kabul edip tapma derecesinde yüceltiyorlardı. Mûsâ’ya muhatap olan Firavun da muhtemelen beşer olduğunu bildiği halde kendini “en büyük rab” olarak görmekteydi.⁴⁵⁷ Hz. Mûsâ, “...Katından kimin hidayet getirdiğini ve bu yurdun (güzel) sonucunun kimin olacağını Rabbim daha iyi bilir. Doğrusu zalimler kurtuluşa eremezler...”⁴⁵⁸ şeklinde Rabbini tarif etmesi üzerine Firavun, etrafındaki ileri gelen ve yöneticilere “Sizin benden başka bir ilâhınız olduğunu

⁴⁵⁴ Hud, 11/87.

⁴⁵⁵ Kutub, fi Zilâli'l-Kur’ân, c. 4, s. 1919.

⁴⁵⁶ Kasas, 28/38.

⁴⁵⁷ Bilgi İçin bkz. A'râf 7/103-138.

⁴⁵⁸ Kasas, 28/37.

bilmiyorum.” dedi. Bu azgın kişi yalan söylüyordu. İlah olmadığını aksine kendisinin bir ilahı olduğunu ve hem kendisini hem de kavmini yaratanın bu İlah olduğunu biliyordu.⁴⁵⁹ Firavun, âlemlerin Rabb’i olan Allah ile alay eder bir tavırla veziri Hâmân’a, “tuğla yap da onunla bana yüksek bir kule bina et. Belki çıkar, Mûsâ’nın, kendisini gönderdiğini iddia ettiği ilâhını görürüm” dedi. Bunları alay etmek için söyledi. Onun içindir ki bu sözün ardından şöyle dedi: Ben, “gökte bir ilah olduğunu iddia eden Mûsâ’nın, bu iddiasında yalancı olduğunu sanıyorum.”⁴⁶⁰ Hz. Mûsâ, bu zorbaya karşı uzun zaman mücadele vermesi ve bu süre zarfında o zalimin birçok sıkıntı ve felâkete uğratılmasına rağmen hakikati görmek ve kabul etmek istemedi. Bunun için de hidayet yoluna eremedi.⁴⁶¹

Yine bu duruma örnek olabilecek başka bir âyet de

فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَخْرِجُوا آلَ لُوطٍ مِنْ قَرْيَتِكُمْ إِنَّهُمْ أَنْاسٌ يَبْتَغُونَ

*“Bunun üzerine kavminin cevabı ancak şöyle demek oldu: Lût’un ailesini memleketinizden çıkarın. Çünkü onlar temiz kalmak isteyen insanlarmış(!)”*⁴⁶² Lût kavmi, diğer kavimlerin kıssalarında söz konusu edilen tevhid ve ilahlık meselelerinden daha farklı bir konu olan fitrattan sapmanın bir türü ile göndeme gelmiştir. Aslında bu durum da tevhid ve ilâhlık sorunundan pek farklı değildir. Zira tek Allah’a inanmak, O’nun şeriatını kabul etmek, koyduğu kanun ve kurallara tam anlamıyla teslimiyet göstermeyi gerektirmektedir. Allah, insanları bir parçanın iki ayrı ögesi olarak erkek ve dişi olan iki cinsiyet üzerine yaratmıştır. İnsanların hayatını sürdürmesi üremeye, üremeyi de erkek ve dişinin birleşmesiyle olmasını takdir etmiştir.⁴⁶³

Lût kavminin fitrattan saptıkları bu kıssada açık bir şekilde görülmektedir. Lût onlara, *“Sizden önce âlemlerden hiçbir kimsenin yapmadığı çirkin işi mi yapıyorsunuz? Hakikaten siz kadınları bırakıp, şehvetle erkeklere yaklaşıyorsunuz.*

⁴⁵⁹ el-Kurtûbî, *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l Kur’ân*, c. 13, s. 191.

⁴⁶⁰ es-Sabûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, c. 2, s. 434.

⁴⁶¹ Bilgi için bkz. A’râf, 7/136.

⁴⁶² A’râf, 7/82.

⁴⁶³ Kutub, *fi Zilâli’l-Kur’ân*, c. 3, s. 1315.

*Hayır, siz haddi aşan bir toplumsunuz.*⁴⁶⁴ Hz. Lût, kavmini bu çirkin davranışları sebebiyle kınamış, bu yaptıklarının Allah'ın yarattığı fitratı bozmak olduğunu anlatmaya çalışıyordu. Bu sapkınlığı ilk defa kendilerinin icat ettiklerini belirtiyor⁴⁶⁵ ve yaptıkları bu çirkinliği insan fitratındaki haddi aşma olarak niteliyordu. Uyarılarını dikkate almak yerine daha da ileri giden bu sapık kavim, Hz. Lût ve ona inananları memleketlerinden çıkarmaya kalkıştılar. Buna gerekçe olarak da kendilerinin işledikleri fuhuştan uzak durmalarını gösteriyor ve “*Çünkü onlar temiz kalmak isteyen insanlarmış!*” diye akıllarınca onlarla alay ediyorlardı.⁴⁶⁶ Onlar, Lût'u ve ona tabi olanları memleketlerinden çıkarmak ve sürmek dışında bir cevap veremediler. Allah Teâlâ da onu emin bir şekilde çıkardı. Diğerlerini ise yerlerinde alçaltılmış ve rezil bir şekilde helak etti. Katâde bu âyet hakkında: Onları ayıp olmayan bir şeyle ayıpladılar, demiştir.⁴⁶⁷ Aslında temiz kalma isteği memlekettten çıkarma nedeni değildir. Ancak bu sapıkların sayacak başka bir şeyin ellerinde olmaması nedeniyle böyle bir şeyi bahane etmelerine sebep olmuştur. Bu fitratı bozuklar, Hz. Lût ve tabileriyle alay etmek isterken aslında kendilerinin nasıl cahil olduğunu ve delil olarak sundukları şeyin aslında delil olamayacağından alay edilecek olanların kendileri olduklarını göstermiş oluyordı.

Kafirlerin veya müşriklerin şu amaçlarla ironiye başvurdıklarını söyleyebiliriz:

a. Küfür ve İnat:

وَلَقَدْ اسْتَهْزَئُوا بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ

“*Andolsun, senden önce de nice peygamberler alaya alındı*”⁴⁶⁸ Rabbimiz bu âyetiyle Peygamber efendimizi ve onun yolunda yürüyen mü'minleri teselli ediyor. Yani ey Peygamberim! Bunların yaptıkları ilk ve sadece sana yapılan bir şey değildir. Senden önceki peygamberlere de aynı şeyleri söylemiş ve alay etmiş, onlardan da aynı şeyleri istemişler. Hz. Peygamber'e teselli veren bu âyet, diğer yandan onu yalanlayıp alay edenlere karşı ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Şöyle ki,

⁴⁶⁴ A'râf, 7/80-81.

⁴⁶⁵ Kutub, *fi Zilâli'l-Kur'an*, c. 3, s. 1315.

⁴⁶⁶ Eş-Şevkânî, *Fethü'l-Kadîr*, s. 485; Karaman ve Diğerleri, *Kur'an Yolu*, c. 2, s. 551-552.

⁴⁶⁷ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l Kur'âni'l-Âzim*, c. 4, s. 445.

⁴⁶⁸ Rad, 13/32.

ey peygamber düşmanları! Sizden öncekilerin başına gelen felaketler sizlerin de başınıza gelecek. Onların uğradıkları acı sona siz de hazırlıklı olun! diyordu Rabbimiz.⁴⁶⁹ Onlar ise bu uyarılara rağmen uslanmayıp küfürlerinde ınat etmektedirler.

وَإِذَا رَأَوْكَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوءًا أَهْذَا الَّذِي يَذْكُرُ إِلَهُكُمْ وَهُمْ يَذْكُرُ الرَّحْمَنَ هُمْ كَافِرُونَ

*“İnkâr edenler seni gördükleri zaman ancak alaya alırlar. Bu mu ilâhlarınızı diline dolayan? derler. Hâlbuki kendileri Rahmân'ın kitabını inkâr ediyorlar.”*⁴⁷⁰ Hz. Peygamber, bu heykellerin ilah olamayacağını, kimseye en ufak bir menfaat veya zarar veremeyeceklerini söyleyip putperestleri kınadığı için bu azgın müşrikler ona rastladığında “ilâhlarınızı diline dolayan bu mu?” diyerek ironik bir eda ile onu küçümseyip alay ediyorlardı. Allah'ın ilahlığını inkâr ediyor hatta tek bir ilah ve rahman olarak anılmasına, O'nun gönderdiği mesajların zikredilmesine tahammül edemiyorlardı.⁴⁷¹ Buna karşın Yüce Allah, onların bu çirkin tutumlarını kınayıcı bir üslûpla dile getirmektedir. Daha sonra âhiret hayatı ve o gün görülecek hesap ile ilgili inkârcı ve alaycı yaklaşımlarını özetleyerek, inkâr ettikleri o günün ve hak ettikleri o cezanın kesinlikle gerçekleşeceğini “Şüphesiz o (tehdit edildikleri azap) onlara ansızın gelecek de kendilerini şaşkınlıktan dondurup bırakacak. Artık ne onu geri çevirmeye güçleri yetecek, ne de kendilerine göz açtırılacak.”⁴⁷² şeklinde adeta akıllarını başlarından alacak, kanlarını donduracak bir ifade ile bildirmektedir.⁴⁷³

b. Küçük Düşürmek ve Alay Etmek:

وَإِذَا رَأَوْكَ إِنْ يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوءًا أَهْذَا الَّذِي بَعَثَ اللَّهُ رَسُولًا

*“Onlar seni görünce ancak eğlenceye alırlar. Allah'ın peygamber olarak gönderdiği adam bu mu?”*⁴⁷⁴ Hz. Muhammed (s.a.v.) bi‘setten önce de halk arasında bilinen ve tanınan bir kişiydi. Hem ailesinden dolayı hem de sahip olduğu üstün

⁴⁶⁹ el-Kurtûbî, **el-Câmi‘ li-Ahkâmi’l Kur’ân**, c. 9, s. 211; Ebu’l-Kasım Abdu’l-Kerim b. Hevazin el-Kuşeyrî, **Letâifu’l-İşârât**, thk: Abdullatif Hasan Abdurrahman, Darü’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 2007, c. 2, s. 110.

⁴⁷⁰ Enbiya, 21/36.

⁴⁷¹ el-Kurtûbî, **el-Câmi‘ li-Ahkâmi’l Kur’ân**, c. 11, s. 190; Karaman ve Diğerleri, **Kur’ân Yolu**, c. 3, s. 679.

⁴⁷² Enbiya, 21/40.

⁴⁷³ Karaman ve Diğerleri, **Kur’ân Yolu**, c. 3, s. 679.

⁴⁷⁴ Furkan, 25/41.

ahlak bakımından saygın bir konuma sahipti. Bunun içindir ki halk arasında ona (a.s.) “güvenilir kişi” anlamına gelen “el-Emin” adı verilmişti. Ama peygamberlikle görevlendirilip bu yüce Kur’ân’ı onlara getirdiği zaman tavırlarını değiştirdiler. Peygamber’in kendilerini davet ettiği dini, ortaya koyduğu inanç ilkelerinin ve hayat sisteminin içeriği, değeri ve anlamı üzerine düşünüp hakkı bulacakları yerde, sadece inkâr ve inatlarından dolayı onun rehber ve önderlik sıfatını taşımadığını ileri sürerek onunla alay etmeye ve "*Allah bu adamı mı peygamber olarak gönderdi?*" demeye başladılar. Böylesine çirkin ve alaycı bir sözü ve takındıkları bu tutumları, kesinlikle onun saygın şahsının ve getirdiği Kur’ân’ın yerilmeyi hakettiğine inandıklarından kaynaklanmıyordu. Aksine Hz. Muhammed (s.a.v.)’in etkili kişiliğini ve Kur’ân’ın karşı konulmaz etkisini yok etmek için takınıyorlardı. Kureyşlilerin ileri gelenlerinin sosyal ve ekonomik konumlarını, kurum ve yapılarının temeli olan inanç sistemlerini korumak için hazırladığı iğrenç bir planın uzantısıydı. Bu planları, toplantılar düzenleyip kendilerinin de kesinlikle yalan olduğunu bildikleri bu tür yöntemlere başvurmayı kararlaştırmalarıydı. Aslında müşriklerin belirledikleri bu strateji ve kurdukları bu komplolar onların Peygamberimiz’e karşı çaresiz kaldıklarını gözler önüne serdiği gibi, Peygamberimizin getirdiği mesajların gerçek olduğunu bildiklerini de ortaya koymaktadır.⁴⁷⁵

Aynı şekilde Hz. Peygamber’i alaya alıp, küçümsemek üzere sarfettikleri sözleri, onların Peygamberimizin kişiliğinden, kendilerine getirdiği mesaj ve delillerden etkilenmiş olduklarını gösteriyor. Zira şöyle demişlerdi:⁴⁷⁶ “*Biz, ilâhlarımıza sımsıkı sarılmasaydık neredeyse bizi ilâhlarımızdan uzaklaştıracaktı (derler.) Onlar yakında azabı gördükleri zaman, yolca kimin daha sapık olduğunu görecekler.*”⁴⁷⁷ Bu âyette aktarılan ifadeleri incelediğimizde, kendi elleriyle yaptıkları bu sahte ilahlara bağlılığı gerçek din sayacak, bu inançtan koparılmanın ise kendileri için bir felâket olacağını düşünecek kadar akılsız ve sapkın bir zihniyete sahiplerdi.⁴⁷⁸ Onların bu denli akılsızlıklarına ve yaptıkları plan ve alaya almalarına karşılık ne durumda oldukları şu ifadelerle bildirilmektedir. “*Kendi nefsinin arzusunu kendisine ilâh edineni gördün mü? Ona sen mi vekil olacaksın? Yoksa sen onların*

⁴⁷⁵ Kutub, **fi Zilâli’l-Kur’ân**, c. 5, s. 2565.

⁴⁷⁶ Kutub, **fi Zilâli’l-Kur’ân**, c. 5, s. 2566.

⁴⁷⁷ Furkan, 25/42.

⁴⁷⁸ Er-Râzî, **Mefâtihu’l-Ğayb**, c. 24, s. 85; Karaman ve Diğerleri, **Kur’ân Yolu**, c. 4, s. 127.

çoğunun (söz) dinleyeceklerini yahut akıllarını kullanacaklarını mı sanıyorsun? Onlar hayvanlar gibidirler, belki yolca onlardan daha da şaşkındırlar.”⁴⁷⁹ Bu kadar sapkın ve küfürde bu derece muannid olanlara ancak bu vasıf yakışabiliyordu.

c. Nifak için:

وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزَؤُونَ

“İman edenlerle karşılaştıkları zaman, inandık derler. Fakat şeytanlarıyla (münafık dostlarıyla) yalnız kaldıkları zaman, şüphesiz, biz sizinle beraberiz. Biz ancak onlarla alay ediyoruz derler.”⁴⁸⁰ Yukarıda açıklamaya çalıştığımız gibi içindeki nifaklarını gizleyerek mü'minlerle alay etmek için onlara, iman ettiklerini söyleyerek eğleniyorlardı.

d. İstib'ad (uzak görme) için:

وَإِذَا قَالُوا لِلَّهِمَّ إِنَّكَ هَٰذَا هُوَ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حَجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ أَوْ ائْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ

“Hani onlar, Ey Allah'ım, eğer şu (Kur'ân) senin katından inmiş hak (kitap) ise hemen üzerimize gökten taş yağdır veya bize elem dolu bir azap getir demişlerdi.”⁴⁸¹ İnsanlara ilahi emir ve yasakları iletmek üzere indirilen dini bir metin olan Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Muhammed tarafından tebliğ edildiği bir gün, -defalarca bu konuda onlarla muaraza edilmiş ama tek bir sure bile getirememiş olmalarına rağmen- “Duyduk, istesek biz de bunun benzerini elbette söyleriz. Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir dediler.”⁴⁸² Rivayet edildiğine göre, bu sözü Nadir b. Haris söylemiştir.⁴⁸³ Bunun üzerine Hz. Peygamber, ona “Yazıklar olsun sana, bu Allah kelâmıdır” dedi. Buna karşın o da “Eğer bu Kur'ân gerçekten Allah kelâmı ise, bizim bunu inkâr etmemize bir ceza olmak üzere Allah ya başımıza gökten taş yağdırsın veya bize başka türlü elem verici bir azap göndersin” diyerek sözünde ısrar etmiş ve böyle bir ihtimali uzak görmüştür. Küfür ve inkârında inatçı davranarak Kur'ân'ı küçümsemek istemiştir. Böylelikle aslında hak ettikleri cezayı

⁴⁷⁹ Furkan, 25/43-44.

⁴⁸⁰ Bakara, 2/14.

⁴⁸¹ Enfal, 8/32.

⁴⁸² Enfal, 8/31.

⁴⁸³ et-Taberî, Câmi'u'l-Beyân ân Te'vîli Âyi'l-Kur'ân, c. 11, s.142; Yazır, Hak Dîni Kur'ân Dili, c. 4, s. 272.

kendi ağızlarıyla istemiştir. Diğerleri de bunu tasvip ederek kabul etmiş oluyorlardı. İşte Allah'ın gönderdiği âyetlerine iman etmeyen, inat ve küfründen dolayı onları alaya alıp küçümseyen şu kafirlerin durumunu bir düşün...⁴⁸⁴ Söyledikleri sözler, onların akl-ı selimi bıraktıklarını, azgınlık ve haddi aşmada zirve yaptıklarını, bundan dolayı da hislerine kapılarak yok olmayı istemişlerdir. Eğer akıllıca düşünecek olsalardı “Ey Allahım eğer Muhammed’in getirdikleri doğruysa bizi de ona ilet.” demeleri gerekirdi.⁴⁸⁵ Fakat onlar, akılsızlıkları yüzünden azap ve ceza istemedi acele ettiler. Böylece alay etmek isterken aslında ironik bir şekilde kendilerini alay konusu yaptılar. Zira bu akılsızca davranışları, inanmayanlarca bile itiraf edilmiştir. Rivayete göre: Muâviye, Sebe'li bir adama: “Başlarına bir kadını melike yapan kavminiz ne kadar cahilmiş” demesi üzerine o adam da: kavminden daha cahil olan “Allah'ım, eğer bu senin katından indirilmiş gerçekse üzerimize gökten taş yağdır veya bize elem dolu bir azap getir” diyen senin kavmindir demiş.⁴⁸⁶

Diğer bir rivayet de, bir Yahudi İbn Abbas ile karşılaşmış, Yahudi, onun kimlerden olduğunu sormuş, İbn Abbas da Kureyş'ten olduğunu söyleyince, Yahudi, Sen “Ey Allah, eğer bu senin katından hakkın kendisi ise...” diyen kavimden misin?. Ne diye onlar, bunun yerine “eğer bu senin katından gelen hakkın kendisi ise bizi ona hidayet eyle” demediler. Yoksa bunu söyleyenler cahil bir topluluk muydu? Buna karşılık İbn Abbas ona, ey İsrailoğullarından olan kişi, sende henüz Firavun ve askerlerinin boğulduğu denizden Mûsâ ve kavminin kurtarılmasından kısa bir süre geçmiş, daha ayaklarını ıslatan deniz suyu kurumamışken, “Ey Mûsâ, onların nasıl tanrıları varsa, sen de bize böyle bir tanrı yap” diyen Mûsâ'nın da kendilerine: “*Siz gerçekten cahillik eden bir topluluksunuz*”⁴⁸⁷ diye karşılık verdiği bir topluluktansın. Bunun üzerine Yahudi, cevap verememiş, başını eğip susmuştur.⁴⁸⁸

Seyyid Kutub, onların bu tutumunu fitratlarındaki bozukluğa bağlayarak şöyle bir tahlilde bulunur: “Bu son derece garip bir istektir: Yok olmayı, gerçeği kabul etmeğe (onlar haklı olsa bile) tercih edecek kadar haddi aşan bir inatçılığı tasvir etmektedir. Bozulmamış fitrat herhangi bir şüpheyi düştüğünde, bu konuda

⁴⁸⁴ Yazır, **Hak Dîni Kur'ân Dili**, c. 4, s. 272.

⁴⁸⁵ İbn Kesîr, **Tefsîrü'l Kur'âni'l-Âzim**, c. 4, s. 47; es-Sabûnî, **Safvetü't-Tefâsîr**, c. 1, s. 502.

⁴⁸⁶ ez-Zuhaylî, **et-Tefsîrü'l-Münîr**, c. 5, s. 329.

⁴⁸⁷ A'râf, 7/138.

⁴⁸⁸ el-Kurtûbî, **el-Câmi' li-Ahkâmî'l Kur'ân**, c. 7, s. 253.

herhangi bir aşağılık kompleksine kapılmadan hakikati bulması ve kendisini bu hakikate yöneltmesi için Allah'a dua eder. Ancak fitrat bozulduğunda, kibre kapılıp günahla övünmeye başlar. Öyle ki, hakikat hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak şekilde gözlerinin önünde belirse de gerçeğe boyun eğmektense yok olmayı ve acıklı bir azaba çarpılmayı tercih eder.”⁴⁸⁹ Müşrikler Hz. Muhammed (s.a.v.)’in davetine böyle bir inatçılıkla karşılık verseler de onun daveti, en sonunda bu azgın inada karşı üstünlüğü sağlamıştır.⁴⁹⁰

2.1.5. Kur’ân’daki İroninin Özellikleri

Her şeyden önce şu bilinmelidir ki Kur’ân’ın üslubu beşerî üsluplardan farklıdır. Beşerî üsluplar bazen ironiye, yakışık kalmayan fahiş üsluplar kullanmak, eğlenmek, karşısındakine haksız yere hakaret etmek ve kendini ön plana çıkarmak için başkasını alaya alarak değersizleştirmek gibi amaçlarla başvurabilmektedir. Ancak Kur’ânî ifadeler kesinlikle bu gibi olumsuz üslup ve amaçlardan münezzehtir. Zira Kur’ân, hidayete erdirmek ve insanî ve ahlakî olan en güzel yaşam şekline rehberlik etmek için indirilmiş bir kitaptır. Kur’ân’daki ironi üslubunun (kafirlerden aktarılanlar hariç) temel özelliklerini kısaca şöyle özetleyebiliriz.⁴⁹¹

1. İcâz: Kur’ân’ın başvurduğu ironi üslubu, diğer bazı üsluplarda olduğu gibi Kur’ân’ın icâzına katkı sağlamaktadır. Çünkü ironi için kullanılan bir kelime, tek bir manadan daha fazlasına delalet etmektedir. Hatta bu bazen bir cümleyi karşılamaktadır.

2. Pak ve temiz: Kur’ân’daki ironide bazı beşerî ironilerde görünen iftira ve fahişlikler görülemez. Çünkü Kur’ân Allah’ın kelimelerinin bir tecelisidir. Allah bu gibi eksiklik ve ayıplardan münezzeh olduğu gibi kitabını da tenzih etmiştir ki davet ve hidayet kitabı olsun.

3. Yücelik: Kur’ân’da gerek ironinin kullanıldığı gerekse diğer üslupların kullanıldığı âyetlerde safsata, yalan ve hile gibi durum ve ifadelere rastlanması

⁴⁸⁹ Kutub, *fi Zilâli'l-Kur’ân*, c. 3, s. 1505

⁴⁹⁰ Kutub, *fi Zilâli'l-Kur’ân*, c. 3, s. 1505.

⁴⁹¹ Anânize, *Üslubu't-Tehekküm Fi'l-Kur’âni'l-Kerim*, s. 61-62.

mümkün değildir. Çünkü Kur'ân insan hayatına dokunarak ahlakî bozuklukları düzeltmeye çalışır.

4. Abes ve eğlenceden münezzeh oluşu: Kur'ân'da tek bir sefer dahi sadece eğlenmek amacıyla veya boş ve abes şeyler için ironi yapılmamıştır.

2.1.6. Kur'ân'daki Sözlü İroniler ve Uygulama Biçimi

Kur'ân'da ironi'nin bir söz sanatı olarak nasıl kullanıldığı ve anlam üzerinde nasıl bir fonksiyon icra ettiğinin tesbit edilmesi son derece önemlidir. Burada ironi üzerine bir değerlendirme yapmaya çalışacağız. Örneklere geçmeden önce müfessirlerin bu bağlamdaki yaklaşımlarına kısaca değinmek istiyoruz.

İlk dönem müfessirleri ironiyi bir terim veya bir kavram olarak tanımlamamışlar, ancak onların sözlerinin arasında, ironiye delalet eden ifadelere rastlamak mümkündür. Müfessirler, ironiyi genellikle “ayette tehekküm var veya bu tehekküm maksadıyla istiâre babındandır” şeklinde ifade etmişlerdir. Bunlardan biri olan Ferra', (ö. h. 207) daha önce tehekküm ıstılahını kullanmamış ancak buna işaret etmiştir. Mesela Ali İmran 153. âyette geçen *الإثابة بمعنى العقاب* lafzı için *اثابكم* demiş ve *فبشرهم بعذاب أليم* âyetinde beşaret ancak hayır için kullanılır fakat burada şer için kullanılmıştır.⁴⁹² demek suretiyle bir kelimeyi alay amacıyla anlamı dışında kullanma olan ironiye işaret etmiştir.

ez-Zemahşerî (ö. h. 528), tefsîrinde ironiye çokça işaret etmiştir. Örn. *وقالوا يا ايها الذي نزل عليه الذكر إنك لمجنون* “*Dediler ki: "Ey kendisine Zikir (Kur'ân) indirilen kimse! Sen mutlaka delisin!"*”⁴⁹³ âyetinde “bu çağrı inkârcılardan bir istihzadır. O'na deliliği nispet ettikleri halde zikrin onun üzerine nazil olduğunu ikrar etmeleri ise ta'kîstir. Bu ta'kîs ise istihza içindir”⁴⁹⁴ diyerek ironiyi ta'kis lafzı ile ifade etmiştir. Sekkâkî (ö. h. 626) ise yukarıda belirttiğimiz gibi isti'are babı altında *الإستعارة التهكمية* başlığı ile ele almıştır.⁴⁹⁵

⁴⁹² Ebû Zekerîya b. Yahya ez-Ziyâd el-Ferrâ', **Meâni'l- Kur'ân**, Thk. Ahmet Yusuf Necati, Muhammed Ali Neccar ve Abdu'l-Fettah İsmail Şelbi, Daru'l-Mısriyye, c. 1, s. 239.

⁴⁹³ Hicr, 15/6.

⁴⁹⁴ ez- Zemahşerî, **el-Keşşâf**, s. 558.

⁴⁹⁵ es-Sekkâkî, **Miftâhu'l-Ulûm**, s. 375.

Ebu's-Su'ûd (ö. h. 951), *إن تستفتحوا فقد جائكم الفتح* âyetinde geçen “fetih” kelimesi zıddı olan hezimet anlamında kullanılmıştır. Kafirlerin uğradığı hezimete fetih denilmesi de ancak tehekküm yoluyla olur⁴⁹⁶ demiştir.

Son dönem müfessirleri ise ironiyi seraheten açıklamışlardır. Mesela Âlûsî (ö. h. 1270) ironiyi tehekküm adı altında ele almış ve tehekkümü de “muhatabı yermek için, bir şeyi söyleyip zıddını kastetmektir”⁴⁹⁷ şeklinde açıklamıştır.

Birinci bölümde ironinin türlerini açıklarken, ironinin genel anlamda durumsal ve sözsel olmak üzere iki kısma ayrıldığını açıklamıştık. Sözlü ironi (dil ironisi), sözcük ve onun anlam açısından yararlanarak bilinçli bir teknik uygulayan mütekellimin var olduğu bir ironi biçimi olduğunu belirtmiştik. Sözlü ironide mütekellim, alay etmek için asıl anlamı gizleyerek tam tersini söyler. Bu da farklı ifade ve kalıplarla yapılabilmektedir. Şimdi bu anlamda kavrayabildiğimiz kadarıyla Kur’ân’da bu tür bir üslubun nasıl kullanıldığının izlerini sürüp müfessirlerin yorumlarını aktarmaya çalışacağız. Ayrıca şunu belirtmekte fayda olacak ki burada bu üslup üzere gelmiş âyetleri, kimin sözü olduğunu ayırmadan karışık bir şekilde bahsedeceğiz.

2.1.6.1. Tehdit Makamında Müjde Sözcüğünün Kullanılması

Kur’ân’da bazı kişilere yönelik, aslında tehdit olan karşılaşılabilecekleri o acı akıbet, tıpkı bir müjde gibi ironik bir şekilde haber verilmektedir. Bu tür ironiyi şu şekilde sıralayabiliriz:

Bazen kâfirlere yönelik kullanılmıştır:

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيَّ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ

“Allah'ın âyetlerini inkâr edenler, Peygamberleri haksız yere öldürenler, insanlardan adaleti emredenleri öldürenler var ya, onları elem dolu bir azap ile müjdele”⁴⁹⁸ Âyette açıkça zikredilen; Allah'ın âyetlerini inkâr, peygamberlerini ve

⁴⁹⁶ Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-Âkli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kur'ân'il-Kerîm*, c. 4, s. 14.

⁴⁹⁷ el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'ân'il-Âzim ve's-Sebî'l-Mesânî*, c. 13, s. 129.

⁴⁹⁸ Ali İmran, 3/21.

adaleti emredenleri öldürmek gibi vasıflara sahip olan herkesin elem verici bir azaba müstahak olacağı haber verilmektedir. Anlamı belli birilere tahsis eden bir karine olmamakla birlikte buradaki hitabın, bu vasıfları açıkça taşımakta olan Yahudileri hedef aldığı görüşünün daha fazla ağırlık taşıdığı görülmektedir.⁴⁹⁹ Bu vasıfları taşıyan kimselerin hak ettikleri azap, “بَشْرٌ” fiiliyle onlara haber verilmiştir ki bu da ironi üslubunun maksat ve manalarıyla tamamen uyusmaktadır.⁵⁰⁰

Rağıb el-İsfahânî (ö. 502/1108), Müjdeleme, bir insan sevinçli bir haber aldığı anda kan basıncının artmasıyla yüzünün ve teninin çiçek gibi açılarak canlanması anlamına geliyor. Zira insan güzel bir haber aldığı zaman, tıpkı sulanan fidenin yeşererek canlandığı gibi bir tepki vermektedir.⁵⁰¹ Bu âyetlerde geçen müjdeleme ifadesinde bir sözlü ironi bulunmaktadır. Bu ironi uyarı ve tehdit makamında müjdeleme fiilinin kullanılmasıyla gerçekleşmektedir. Bu ise olması gerekenin tam tersi bir durumdur. Zira müjdeleme anlamında olan “بَشْرٌ” lafzı ile beraber nesne belirtilmeden mutlak olarak verildiği zaman güzel, sevinçli ve hayırlı haberlerle müjdelemeyi ifade eder. Ancak “*Münafıklara acı bir azabın kendilerini beklediğini müjdele.*”⁵⁰² âyetinde olduğu gibi, azap veya başka istenmeyen bir şeyle kullanıldığı zaman kötü, hayırsız ve istenmeyen bir hususu müjdelemeyi ifade için de kullanılabilir.⁵⁰³ Asıl olarak insana sevindiren, huzur ve mutluluk veren haberleri iletme için kullanılan “müjdeleme” sözü, asıl kullanılması gereken yerin dışında başka bir yerde kullanılmıştır. Zira münafık ve kafirlere müjdelenen acı veren bir azap ve tüyler ürperten bir işkence nasıl bir hayır ve sevinci hissettirebilir ki?! Kâfir ve münafıklar iman ve İslam’dan yüz çevirip onları alaya almaları ve inananları hor görüp kibirlenmelerine karşılık Yüce Allah da onları dünyada zillet, ahirette de alçaltıcı bir azaba uğratacağını haber vererek onları kendi yöntemleriyle alaya

⁴⁹⁹ Celâlüddin Muhammed b. Ahmed el-Mahallî, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebû Bekr es-Suyûtî, **Tefsîru'l-Celâleyn**, Salah Bilici Kitabevi Yay., İstanbul, c. 1, s. 49; İbn Âşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, c. 3, s. 206; es-Sabûnî, **Safvetü't-Tefâsîr**, c. 1, s.192; Karaman ve Diğerleri, **Kur'ân Yolu**, c. 1, s. 526.

⁵⁰⁰ el- Mahallî, es-Suyûtî, **Celâleyn**, c. 1, s. 49; Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf, **el- Bahru'l-Muhîr**, Thk. Ali Muhammed Muavvid, Ahmed Abdü'l-Mevcud, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, c. 2, s. 431; es-Sabûnî, **Safvetü't-Tefâsîr**, c. 1, s. 192.

⁵⁰¹ el-İsfahânî, **Müfredât**, c. 1, s. 61.

⁵⁰² Nisa, 4/138.

⁵⁰³ el-Cevherî, **es-Sihâh Tâcü'l-Luga ve Sihahî'l-Ârabiyye**, c. 2, s. 590; İbn Manzûr, **Lisânu'l-Ârab**, c. 4, s. 61.

almıştır.⁵⁰⁴ Ayrıca Onlar için hazırlanmış bu ceza ve azabı normal haber verme şeklinin dışında bir usul ile ifade etmesi onlar için alay üstüne alay, acı üstüne acı katmıştır.

وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا وَلَّىٰ مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا كَأَنَّ فِي أُذُنَيْهِ وَقْرًا فَبَسَّرَهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ

“Ona âyetlerimiz okunduğu zaman; onları hiç işitmemiş gibi, kulağında bir ağırlık var da büyüklenerek arkasını döner. Ona, elem dolu bir azabı müjdele.”⁵⁰⁵ Hakaretvari bir tavırla haktan yüz çeviren, küçümseyerek kibirlenen kişinin önce portresini çizen bu âyette, onun durumuna denk düşecek şekilde küçümseyici bir eleştiri yöneltiyor. “Sanki kulaklarında ağırlık var.” Sanki kulaklarında ağır işitme kusuru vardır da onu Allah’ın saygın âyetlerini dinlemekten alıkoymaktadır. Yoksa duyabilen bir insan neden çirkin bir biçimde onlara sağır kesilip, yüz çevirsin. Yüce Allah, bu küçümseyici tanıtımı açık bir aşağılama ile tamamlıyor: “Onu can yakıcı azapla müjdele.” Buradaki müjdeleme, kibirlenerek alay eden o kişilerin durumlarına uygun düşen aşağılamadan başka bir şey olamaz.⁵⁰⁶

وَيَلِّ لِكُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ يَسْمَعُ آيَاتِ اللَّهِ تُتْلَىٰ عَلَيْهِ ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ

“Her günahkâr yalancının vay hâline! Kendisine Allah’ın âyetlerinin okunduğunu işitir de sonra büyüklük taslayarak sanki onları hiç duymamış gibi direnir. İşte onu elem dolu bir azap ile müjdele!”⁵⁰⁷ Rivayetlere göre Nadr b. Haris, ticaret için İran’a gittiğinde acemlerin efsane ve hikaye kitaplarını satın alıp getirirdi. Bunları Kureyş’e okuyarak, “Muhammed size Âd ve Semud hikâyelerini söylüyor, gelin ben size Rüstem’in, İsfendiyâr’ın, Kıs râların hikâyelerini anlatayım” der ve bu şekilde birçoklarının Kur’ân’dan uzaklaşmasını sağlamaya çalışıyordu. Bir başkası da güzel bir cariye satın alır ve birinin Hz. Muhammed’e iman edeceğini duyduğu zaman onu alıp cariyesine; “Haydi buna yedir, içir, söyleyiver” derdi. Böylece onu eğlendirip; Gördün ya, bu, Muhammed’in çağırdığı şeyden namazdan, oruçtan, onun

⁵⁰⁴ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l Kur’âni'l-Âzim*, c. 2, s. 28.

⁵⁰⁵ Loman, 31/7.

⁵⁰⁶ Kutub, *fi Zilâli'l-Kur’ân*, c. 5, s. 2785.

⁵⁰⁷ Câsiye, 45/7-8.

için savaşmaktan daha güzel değil mi?” diyerek hak yoldan çevirmeye çalışıyordu.⁵⁰⁸ Burada, ilahi mesajdan insanları uzaklaştırma maksadıyla her türlü eylemi ortaya koyup Allah’ın âyetlerine karşı büyüklenip kör ve sağır kesilenler, azabın en şiddetlisi ile müjdelenmektedirler. Beşâret lafzı, vaad ve sevindirici bir işin meydana gelmesine delalet ederken, burada hiç de hoşnutluk vermeyecek bir durumun tasvîri söz konusudur. Görüldüğü gibi burada şiddetli bir uyarı ve feci bir akıbet ironik bir üslupla ortaya konulmuştur.⁵⁰⁹

Bazen münafıklara yönelik kullanılmıştır:

بَشِّرِ الْمُنَافِقِينَ بِأَنَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا

“Münafıklara, kendileri için elem dolu bir azap olduğunu müjdele.”⁵¹⁰ Bu âyetten sonra gelen “Onlar, inananları bırakıp da kâfirleri dost edinirler; onların yanında izzet ve şeref mi arıyorlar? Hâlbuki bütün izzet ve şeref Allah’a aittir.”⁵¹¹ âyeti ile münafıkların, kuvvet kazanmak için kâfirlerle dostluk kurup mü’minlere karşı iş birliği içine girmeleri eleştirilmiş ve üstünlüğü yanlış yerde aradıkları haber verilmiştir. Zira üstünlüğün en kâmil olanı Allah’a aittir ve O’na tabî olmakla elde edilebileceğine dikkat çekilmiştir. Münafıkların takındıkları bu yanlış tavır sebebiyle yani iman etmedikleri halde görünüşte iman gösterisinde bulunmalarından dolayı Allah da kendilerine yaptıklarına benzer bir şekilde dışı rahmet, içi ise azap ve felaket olan bir ifadeyle haber vermiştir. Kıyamette uğrayacakları cezalarının hakkikati, dünyadaki hallerine uygun bir hitab (ironik) üslubunun seçilmiş olmasında onların akıllarıyla alay etme ve basiretlerinin azlığına ima vardır.⁵¹² Zira mü’minleri aldatmak için kalplerinde gizledikleri nifakı ortaya sermenin en güzel yolu bu şekilde uygun ifadelerin seçilmiş olmasıdır.

Bazen de şahsi menfaat için ahlâkî zaafiyet gösteren kişilere karşı kullanılmıştır:

⁵⁰⁸ Ebu’l Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî, **Esbâbu Nüzûli’l-Kur’ân**, Thk. Kemal Beysûnî Zağlûl, Dâru’l- Kütûbi’l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan. 1991, s. 356; el-Âlûsî, **Rûhu’l-Meânî fi Tefsîri’l-Kur’ân’il-Âzim ve’s-Sebî’l-Mesâni**, c. 21, s. 67.

⁵⁰⁹ el-Âlûsî, **Rûhu’l-Meânî fi Tefsîri’l-Kur’ân’il-Âzim ve’s-Sebî’l-Mesâni**, c. 21, s. 80; es-Sabûnî, **Safvetü’t-Tefâsîr**, c. 3, s. 182.

⁵¹⁰ Nisa, 4/138.

⁵¹¹ Nisa, 4/139.

⁵¹² Ebu’s-Su’ûd, **İrşâdu’l-Âkli’s-Selîm ilâ Mezâye’l-Kur’ân’il-Kerîm**, c. 2, s. 244.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ كَثِيرًا مِّنَ الْأَحْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لَيَأْكُلُونَ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ
وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ

“Ey iman edenler! Hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksız yollarla yiyorlar ve Allah’ın yolundan alıkoyuyorlar. Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele.”⁵¹³ Yahudi ve Hristiyan din adamlarının birçoğunun dini, bir istismar aracı olarak kullanıp, rüşvet karşılığında hüküm vererek ilahi kitaplar üzerinde tahrifatta bulunmuşlardır. Bunun yanı sıra günah çıkarma karşılığında gelir elde ettikleri, Allah’ın rızasını kazanmanın ancak onlara itaat ve hizmet etmekle mümkün olduğunu topluma dayatıp insanların mallarına konmanın yollarını aradıkları ve benzer inanç ve uygulamaları topluma dayatarak menfaat uğruna insanları yoldan çıkardıkları da bilinmektedir.⁵¹⁴ Müfessirler, bu âyetin özelde kimler hakkında indiği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Hususiyetle ehl-i kitap hakkında indiğini belirten rivayetler olduğu gibi, ehl-i kitap ve mü’minleri birlikte kapsadığı, hatta mü’minlerin murad edildiğine dair rivayetlerin de olduğu göze çarpmaktadır.⁵¹⁵ Bu konuda Yazır’ın da belirttiği gibi ister haham ve papazlar veya onları örnek edinenler olsun, isterse de Müslümanlardan zekâtı verme yoluna itmeksizin mal biriktirenler olsun, bu hususiyetleri kendisinde barındıran herkesin bu âyetin hükmü içerisinde değerlendirilebileceğini ve aynı üslûbun muhatabı olabileceğini söyleyebiliriz.⁵¹⁶

2.1.6.2. Vaid Makamında Va’d İfadelerinin Kullanılması

Böyle bir ironiye elem verici azabın “نُزْل” lafzıyla ifade edilmesini örnek verebiliriz. Aslında نُزْل “Nüzül”, bir yere misafir olarak gelen bir kişiye ikramda bulunmak için önceden hazırlanmış konaklama, yiyecek vb. ikramlara verilen bir isimdir.⁵¹⁷ “نُزْل” kelimesi Kur’ân’da sekiz âyette geçmektedir. Bunların bir kısmında, *“Cok bağışlayan ve çok merhametli olan Allah’tan bir*

⁵¹³ Tevbe, 9/34.

⁵¹⁴ Er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, c. 16, s. 43-44; Karaman ve Diğerleri, *Kur’ân Yolu*, c. 2, s. 762.

⁵¹⁵ et-Taberî, *Câmi’u’l-Beyân ân Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, c. 11, s. 432; el-Vâhidî, *Esbâbu Nüzûli’l-Kur’ân*, s. 249, 250.

⁵¹⁶ Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, c. 4, s. 368.

⁵¹⁷ ez-Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fi Ulûmi’l-Kur’ân*, Thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim, Daru’t-Turas, Kahire, 3. bs., 1984, c. 2, s. 232.

ağırlama...⁵¹⁸ âyetinde olduğu gibi ahirette mü'minler için hazırlanmış ziyafet ve çeşitli nimetler anlamında kullanılmıştır. Diğer yerlerde ise inkârcıların ahiretteki barınakları ve uygulanacak azap ile ilgili bağlamlarda geçip onlara karşı müthiş bir alay ve istihzâ içermektedir.⁵¹⁹ Bu vaad ifadesinin vâid (tehdit) anlamında kullanılarak yapılan bir ironi şeklidir. el-Câhız (ö. h. 255/m. 868) bu tür ifadelerdeki ironiyi şöyle açıklar: “Azap ziyafet olarak açıklanamaz. Ama onlara tattırılan bu azap, başkalarına takdim edilen nimetlerin yerine geçince o nimetlerin isimleriyle isimlendirilmiş oldu.”⁵²⁰

Kur'ân'da “نَزَلَ” ifadesinin ironi için bu anlamda kullanıldığı âyetler:

أَفَحَسِبَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ يَتَّخِذُوا عِبَادِي مِنْ دُونِي أَوْلِيَاءَ إِنَّا أَعْتَدْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ نُزُلًا

“İnkâr edenler, beni bırakıp da kullarımı dost edineceklerini mi sandılar? Biz cehennemî kâfirlere konak olarak hazırladık.”⁵²¹ Yine Kur'ân'da inkârcılar için hazırlanan akıbetten bahsedilirken bu anlamda *هذا نزلهم يوم الدين* “İşte bu hesap ve ceza gününde onlara ziyafetleridir.”⁵²² buyurulduğunu görmekteyiz. Kurtûbî, bu âyetin tefsîrinde, bunun tıpkı misafirlere ikram olarak hazırlanan ziyafet gibi onlar için hazırlanmış bir rızık olduğunu ve bunun ironiden ibaret bir kullanım olduğunu belirtir.⁵²³ Başka bir âyette, *وَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمَكْذِبِينَ الضَّالِّينَ فَنَزَلَ مِنْ حَمِيمٍ وَتَصْلِيَةٍ جَحِيمٍ* “Ama haktan sapan yalancılardan ise, işte ona da kaynar sudan bir ziyafet vardır. Bir de cehenneme atılma vardır.”⁵²⁴ Yani ilk gelişlerinde onlara sunulacak ikram, harareti sebebiyle karınları dağlayıp deşecek bir kaynar sudan ibaret olacaktır.⁵²⁵

Bu âyetlere baktığımızda, konuğunu ağırlayan bir kimsenin ikramı için vaz‘ olunan bir ifadenin, ironi maksadıyla şiddetli ve alçaltıcı bir azap için kullanıldığını

⁵¹⁸ Fusilet, 41/32.

⁵¹⁹ Muhammed el-‘Abd, **el-Mufârakatu'l-Kur'âniyye, Dirâse fi Bunyeti'd-Delâle**, Darü'l-Fikri'l-Arabi, Kahire, 1994, s. 84.

⁵²⁰ Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhız, **el-Beyân ve't-Tebyîn**, Thk. Fevzi Atvî, Daru Sa'b, Beyrut, 1968, s. 95.

⁵²¹ Kehf, 18/102.

⁵²² Vâkı'a, 56/56.

⁵²³ el-Kurtûbî, **el-Câmi' li-Ahkâmî'l Kur'ân**, c. 17, s. 139.

⁵²⁴ Vâkı'a, 56/92-94.

⁵²⁵ Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed İbn Cüzey, **et-Teshîl li-Ülûmî't-Tenzîl**, Thk. Muhammed Salim Haşim, Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, c. 2, s. 407; es-Sabûnî, **Safvetü't-Tefâsîr**, c. 3, s.316.

görmekteyiz.⁵²⁶ Yani onlar, bir nevi ikram gibi yüceltme ifadesiyle alçaltılmışlardır. Bunun, düşünen kimseler için zihinlerde şok etkisi yapabilecek bir uyarı üslûbu olduğu söylenebilir. Zira bu âyetlerdeki anlatımda, cehennem ateşi inkarcılara her türlü ikramların sunulduğu lüks konaklama yerleri gibi sunulmuş olduğunu görmekteyiz. Öyle bir ikram ve konaklama yeridir ki gelecek olanlar için itina ile hazırlanmış, ne bir çaba ne de bir bekleme var. İnkârcı konukları için hazır halde bekletilmektedir.⁵²⁷ Ancak inkarcıların cehennemdeki yerlerinin değerli bir konuk için hazırlanmış yer ve konumdan farklı olacağı bellidir.

Yine “kederin” “ثواب” lafzıyla ifade edilmesi de vaid makamında va‘d ifadelerinin kullanılması alanında değerlendirilebilir.

إِذْ تُصْعِدُونَ وَلَا تَلْوَنَ عَلَى أَحَدٍ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أُخْرَايَكُمُ فَأْتَابَكُمْ غَمًّا بِغَمٍّ لِّكَيْلًا تَحْزَنُوا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلَا مَا أَصَابَكُمْ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

“Peygamber, arkanızdan sizi çağırırken siz durmadan dağa yukarı kaçıyor, hiç kimseye dönüp bakmıyordunuz. Bundan dolayı Allah, size keder üstüne keder verdi ki, (bu durumlara alışasınız ve daha sonra) elinizden gidene ve başınıza gelene üzülmeyesiniz. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”⁵²⁸ Âyette dikkat çeken nokta “فَأْتَابَكُمْ غَمًّا بِغَمٍّ” “(Allah) size keder üstüne keder verdi” diye tercüme edilen kısımdır. Râğıp el-İsfahânî, “الإثابة” kelimesi, Kur’ân’da “فَأْتَابَهُمُ اللَّهُ بِمَا قَالُوا جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ” *“Böyle demelerine mukabil Allah da kendilerine sevap olarak altından ırmaklar akan cennetleri verdi”*⁵²⁹ âyetinde yer aldığı gibi sevilen, arzu edilen ya da hoşlanılan şeyler için kullanılır der.⁵³⁰ Buna göre “الإثابة” kelimesi aslı itibarıyla “yapılan bir iyiliğe karşılık vermek” anlamını taşımaktadır. Ama burada olduğu gibi gam ve üzüntü ile karşılık vermek anlamında kullanılması ise ironi üslûbunda bir kullanımdır. İbn Âşûr, böyle bir ifade için “İstiâre-i Tehekkümiyye” ifadesini kullanmaktadır. Nitekim ifadenin kullanıldığı makamın kınanmayı gerektirecek bir makam olduğu açıktır. Peygamberin emrine muhalefet edilince, orada beklenecek karşılık, ancak bu sebeple gelebilecek gam ve kederdir. Allah yolunda savaşmak için

⁵²⁶ el-Beydâvî, *Envârü’t-Tenzîl ve Esrârü’t-Te’vîl*, c. 3, s. 294.

⁵²⁷ Kutub, *fi Zilâli’l-Kur’ân*, c. 4, s. 2295; el-‘Abd, *el-Mufârakatu’l-Kur’âniyye, Dirâse fi Bunyeti’d-Delâle*, s. 86.

⁵²⁸ Ali İmran, 3/153.

⁵²⁹ Maide, 5/85.

⁵³⁰ el-İsfahânî, *Müfredât*, c. 1, s. 108.

çıkan mücahitler, karşılığında zafer beklerlerken, farklı mülahazaların araya girmiş olması sebebiyle başta hedef edinilen beklentilerin tam tersi bir sonuç ile karşılaşmışlardır.⁵³¹ Râzî de “ثواب” lafzının çoğunlukla hayırda, az da olsa şer için de kullanılabileceğini, fakat örfen bu lafzın hayırdaki kullanıma has olduğunu belirterek, örfen kullanımı esas alındığı takdirde bu ifadenin ironi üzere kullanılmış olabileceğini belirtir.⁵³²

Bu bağlamdaki ironinin başka bir örneği ise yenilginin fetih (الْفَتْحُ) olarak ifade edilmesidir.

إِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَاءَكُمْ الْفَتْحُ وَإِنْ تَنْتَهُوا فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَإِنْ تَعُودُوا نَعُدْ وَلَنْ تُغْنِيَ عَنْكُمْ فِئَتُكُمْ شَيْئًا وَلَوْ كَثُرَتْ وَأَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ

“(Ey inkârcılar!) Eğer fetih istiyorsanız işte size fetih geldi. Eğer (peygambere karşı gelmekten) vazgeçerseniz, bu sizin için daha hayırlı olur. Eğer dönerseniz biz de döneriz. Çok olsa bile topluluğunuz size hiç fayda vermez. Çünkü Allah mü'minlerle beraberdir.”⁵³³ Bu Bedir savaşından sonra Mekke müşriklerine hitaben söylenmiştir. Müşriklerin uğradıkları hezimetten sonra bu şekilde bir hitap ve yenilgilerine fetih denmesinden daha ağır bir şekilde hitap edilemezdi. Mekke müşrikleri Bedir günü Müslümanlarla savaşacakları zaman davalarının hak olduğuna inanmanın yanı sıra sayıca daha fazla oldukları ordularının da gücüne güvenerek kesin bir zafer umuduyla yola koyulmuşlar ve Allah'ın da kendilerini destekleyeceğini ummuşlardı. Rivayetlere göre, müşrikler, Mekke'den yola çıkacakları zaman Kâbe'nin örtüsüne tutunarak; “Ey Allahım! İki ordunun en yücesine, iki tarafın en doğrusuna, iki gruptan en değerlisine ve şu iki dinin en faziletlisine yardım et!” diyerek Allah'tan kendilerinin lehine zafer ve fetih temenni etmişlerdi. Bir diğer rivayete göre ise, Ebû Cehîl Bedir günü Müslüman ordusuyla karşılaştığında; “Ey Allahım! O, (Muhammed) akrabamız ve bilmediğimizi bize getirendir. Onu sabahleyin helak et!” demiş ve bunun üzerine bu âyet nazil olmuştu.⁵³⁴ Âyette de görüleceği üzere zafer, onların beklentisinin aksine Müslümanların lehine gerçekleşmiştir. Burada, kâfirlere gelmiş olan fetih, zahiren

⁵³¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, c. 4, s. 131-132.

⁵³² er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, c. 9, s. 42

⁵³³ Enfal, 8/19.

⁵³⁴ el-Vâhidî, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân*, s. 237-238; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l Kur'âni'l-Âzim*, c. 4, s. 32.

bakıldığında vakıya ters bir durum arz etmektedir. Hâlbuki gerçek fetih, onlara değil Müslümanlara nasip olmuş ve kâfirler uğradıkları hezimetle taltif edilmişlerdir. Diğer bir ifadeyle, mü'minler aleyhine zafer isteyen kâfirlere karşı gelecek olan fetih ve zafer, Allah'ın onları Müslümanların elleriyle uğratacağı hezimet olacağı ironi üsluplu bir hitap şekli ile dile getirilmiştir.⁵³⁵ Bunu müteakiben “Eğer (peygambere karşı gelmekten) vazgeçerseniz, bu sizin için daha hayırlı olur...” hitabıyla, Mekke müşriklerinin ideolojilerinde nasıl bir tutarsızlık içinde olduğuna dikkat çekilmekle birlikte, hakka ve hakikate karşı verilen her türlü mücadelenin sonunun hüsrana olacağını ve başarı ve hayrın Allah'ın rızasında olduğunun ve yardım ve zaferi arayanların Allah'ın safına dâhil olup hakperest bir tutum içerisine girmeleri gerektiği, Allah'ın yardımının ancak böyleleri ile birlikte olacağı mesajının verilmiş olduğunu söylemek mümkündür.

Cehenemde susamış olanları irinle sulamayı su ikramı olarak ifade etmek de yine bu kabildendir. Mesela:

وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا وَإِنْ يَسْتَغِيثُوا يُغَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ بِئْسَ الشَّرَابُ وَسَاءَتْ مُرْتَفَقًا

“De ki: Hak, Rabbinizdendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin. Biz zalimlere öyle bir ateş hazırladık ki, onun alevden duvarları kendilerini çepeçevre kuşatmıştır. (Susuzluktan) feryat edip yardım dilediklerinde, maden eriyiği gibi, yüzleri yakıp kavuran bir su ile kendilerine yardım edilir. O ne kötü bir içecektir! Cehennem ne korkunç bir yaslanacak yerdir.”⁵³⁶

Kur’ân, hak ve batılı açık bir şekilde beyan etmiş ve uymaları için bütün insanlara eşit bir şekilde seslenmiştir. Tercih hususunu ise onların hür iradesine bırakmıştır. Ancak küfür ve zulüm yolunu tutanların ahirette acıklı bir akıbete marûz kalacakları da haber verilmiştir. Âyetten anlaşıldığı üzere, çılgın bir azap içerisinde kavrulan zalimler, ateşin bu kavurucu sıcaklığından susuzlukları dayanılmaz bir hal aldığı zaman su ya da kendilerine uzanacak bir yardım eli isterler. İşte o zaman kendilerine su verilir ama bu su, bazılarına göre kaynatılmış yağın tortusu, bazılarına

⁵³⁵ el-Beydâvî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, c. 3, s.54; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 408; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, c. 9, s. 298; es-Sabûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, c. 1, s. 498.

⁵³⁶ Kehf 18/29

göre de kızartılmış irinden başka bir şey değildir. Bu suyu ağzına yaklaştırır yaklaştırmaz yüzleri kavrulur. Peki bu suyu içecek boğazlar ve karınlar buna nasıl dayanacak. Cehennemde kavrulanların içtiği bu su “ne fena bir içecektir.”⁵³⁷

İmdat ve yardım talebine böyle bir karşılıkla cevap vermek ve burada “يُغَاثُوا” fiilinin tercih edilmesi, gerçekten dikkat çekicidir. Nitekim âyette geçen “يَسْتَغِيثُوا” ve “يُغَاثُوا” fiilleri, “yardım etmek, medet istemek”⁵³⁸ anlamına gelen “غوث” kökünden türetilmiş olabilir.⁵³⁹ Öyleyse feci bir şekilde susamış birine erimiş madenle yardımda bulunmanın aslında “yardım” olarak ifade edilebilecek bir yanı bulunmamaktadır. Azabın şiddetinin artırılmasının bu şekilde bir ifade ile dile getirilmiş olması, ironinin uygulama şekilleriyle uyushmaktadır. Nitekim İbn Âşûr da bunu değerlendirirken; pekiştirmek için zıddına hamledilen ironi üsluplu bir istiâre olduğunu belirtir.⁵⁴⁰ Ayrıca ateşten yaslanacak duvar konak olarak bahsedilmesinde de acı bir durum söz konusudur. Çünkü onlar ateşte konaklanmıyor, aksine yanıp kavruluyorlar. Bu ifade dünyada iyi şeyler yapmış olan mü'minlerin cennetlerde konaklanmalarına karşılık olarak yer alıyor. Ne var ki, iki konaklama arasında muazzam bir fark vardır.⁵⁴¹

2.1.6.3 Hidayet (هداية) Lafzıyla Delaletin Kastedilmesi

Yüce Allah, insanların hak yolu bulmaları için kitaplar ve peygamberler göndermiştir. Bu kitaplardan biri olan Kur’ân, insanların hidayeti için yeteri kadar işaret ve deliller ortaya koyup gerekli davet ve yönlendirmeleri yapmıştır. Tercihini aksi istikamette kullananlar ve batılda ısrar edenlerin acı sona uğramaları ise kaçınılmazdır. Yüce Allah da kendilerine açıkça gösterilen hidayeti bırakıp delaletle sapanlara karşı, tercih ettikleri delaleti “hidayet” olarak ifade ederek akıllarıyla alay etmiştir. Bu tür ifadelerin geçtiği âyetlerden bazıları:

⁵³⁷ Kutub, *fi Zilâli'l-Kur’ân*, c. 4, s. 2269.

⁵³⁸ el-İsfahânî, *Müfredât*, c. 2, s. 476; İbnü'l-Manzûr, *Lisanü'l-Ârab*, c. 2, s. 175.

⁵³⁹ el-İsfahânî, *Müfredât*, c. 2, s. 476.

⁵⁴⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, c. 15, s. 308.

⁵⁴¹ Kutub, *fi Zilâli'l-Kur’ân*, c. 4, s. 2269.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَظَلَمُوا لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ طَرِيقًا إِلَّا طَرِيقَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا

“Şüphesiz inkâr edenler ve zulmedenler (var ya), Allah onları asla bağışlayacak ve doğru yola iletecek değildir. (Allah onları) ancak içinde ebedî kalacakları cehennem yoluna iletir. Bu ise Allah'a çok kolaydır.”⁵⁴² Bu Âyette Allah’tan gelen hidayete kulaklarını tıkamış ve böylelikle nefislerine zulmetmiş kimselerin kıyamette göreceği muamele anlatılmıştır. Ancak uğrayacakları bu akıbet ironik bir anlatımla aktarılmıştır.

Hidayet (الهداية) sigası, müjdeleme (tebşîr) sözcüğünde olduğu gibi bir nesne ile beraber kullanılmadığı zaman “doğru yola götürmek, göstermek, kılavuzluk, irşat, rehberlik etmek, bazen bizzat doğru yolun kendisi, sapıklığın/şaşırmışlığın zıttı, izini takip ederek selamet ve kurtuluşa ermek gibi olumlu rehberlik” anlamlarında kullanılmaktadır.⁵⁴³ Allah’ın isimlerinden biri el-Hâdî’dir. Zira O, insanlara kendisini nasıl tanımaları gerektiğini öğretmiş, insanlar da O’nun yaratıcı olduğunu kabul etmişlerdir. Yine Yüce Allah, yaratıklarına hayatta kalabilmenin ve varlığını sürdürebilmenin yollarını öğretmiştir.⁵⁴⁴ Râğıp el-İsfahanî de hidayet kelimesi için; “bir kimseye latif ve nazik bir şekilde yol göstermek, kılavuzluk etmek” anlamını verdikten sonra şöyle bir açıklama yapmaktadır: “Eğer şöyle denilirse; “Yüce Allah وَيَهْدِيهِ إِلَى عَذَابٍ”⁵⁴⁵ ve “Onlara cehennem yolunu gösterin”⁵⁴⁶ ve “Onu o çılgın alevli (Cehennem) azabına iletir.”⁵⁴⁷ buyurmuşken, sen “hidayet” sözcüğüne bu anlamı nasıl verdin?” diye sorarsan, şöyle bir cevap verilir: Yüce Allah’ın “فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ” ve şairin “تَحِيَّةٌ بَيْنَهُمْ ضَرْبٌ وَجِيعٍ”⁵⁴⁷ “Onların selamlaşmaları acı veren bir vuruşmadır” sözünde olduğu gibi burada da lafzın, anlama mübalağa katmak için ironik bir kullanımı vardır.”⁵⁴⁷ Ayrıca bu sözcük Kur’ân’da yirmi bir yerde “doğru yol” terkihiyle beraber kullanılarak âdeta Kur’ân’daki eşdizimli sözcükler grubunun arasına katılmıştır. Bu sözcük bu anlam

⁵⁴² Nisa, 4/168-169.

⁵⁴³ ez-Zebîdî *Tâcû'l-Ârûs*, c. 40, s. 282; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Ârab*, c. 15, s. 353.

⁵⁴⁴ İbni'l-Esîr, *en-Nihâye fi Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, c. 5, s. 253.

⁵⁴⁵ Sâffât, 37/23.

⁵⁴⁶ Hacc, 22/4.

⁵⁴⁷ el-İsfahânî, *Müfredât*, c. 2, s. 700.

çerçevesinin dışına çıkıp cehennem yolu ile kullanıldığı zaman bu dizimden çıkıp bir sözlü ironiye örnek oluşturmaktadır.⁵⁴⁸

Bu âyeti kerimede “yol göstermek, doğru yola iletmek ve gerçeğe ulaştırmak” anlamlarına gelen “hidayet” kelimesi, kâfirlerin cehenneme yönlendirilmesi manasında kullanılmıştır. Âyette dikkat çekmek istediğimiz husus şudur: kâfirler ve zalimler inanç bakımından daha doğru ve düzgün olduklarını, dolayısıyla daha güzel bir sona ulaşacaklarını iddia ediyorlardı. Yüce Allah da peygamberinin gösterdiği doğru yoldan sapan, kibirlenen ve insanlara zulmeden bu despot ve zorbalara inançlarının bozukluğunu ve yaptıklarının çirkinliğini göstermek istedi. Bunu da olağanüstü bir üslupla bildirdi. Şöyle ki: dünyada işlenen sâlih ameller, sahiplerini mutlu olacakları güzel bir sona, ebediyen kalacakları güzel bahçeler ve köşklere ulaştırmaktadır. Ancak bu kafir ve zalimlerin yaptıkları ise kendilerini umduklarının tam aksine, yok olmaya ve ölüme götürecektir. Daha da ötesi onları sonu olmayan azap, işkence, kaynamış bir su ve boğucu bir dumanın gölgesi altında geçen sürekli bir hayata götürmesidir. Böyle bir şey hidayet değil, ancak bir dalalet ve sapkınlıktır. Yüce Allah da yaptıklarından dolayı onların rezilliklerini ortaya çıkarmak, ümitlerini yok etmek, akılsızlıklarını göstermek için uğrayacakları sonu dışı rahmet ve kurtuluş gibi görünen bir ifadeyle açıklamıştır. Ancak bağlam ve vurgu, kelimenin gerçek anlamda kullanılmadığını, azap ve yok oluş anlamında kullanıldığını göstermektedir.⁵⁴⁹

Bu bağlamda gelen bir diğer âyet de

كُتِبَ عَلَيْهِ أَنَّهُ مَنْ تَوَلَّاهُ فَإِنَّهُ يُضِلُّهُ وَيَهْدِيهِ إِلَى عَذَابِ السَّعِيرِ

“Şeytan hakkında, Her kim onu dost edinirse, mutlaka o kimseyi saptırır ve onu cehennem azabına sürükler diye yazılmıştır.”⁵⁵⁰ Şeytanın kendi takipçilerini haktan ve doğru yoldan saptırması, onları çetin bir azaba sürüklemesi, önceden takdir edilmiş bir kaderdir. Âyette şeytanın takipçilerini şiddetli bir azaba sürükleyişini

⁵⁴⁸ el-‘Abd, el-Mufârakatu’l-Kur’âniyye, Dirâse fi Bunyeti’d-Delâle, s. 97; Kınar, Edebiyatta Tersinme Sanatının Arap Dili ve Edebiyatında Bazı Örnekleri, s. 20.

⁵⁴⁹ Kınar, Edebiyatta Tersinme Sanatının Arap Dili ve Edebiyatında Bazı Örnekler, s. 21,22.

⁵⁵⁰ Hac, 22/4.

alaylı bir ifadeyle “kılavuzluk etme”, “yol göstericilik yapma” şeklinde ironik bir üslupla bildirilmektedir.⁵⁵¹

أَحْشُرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا وَأَزْوَاجَهُمْ وَمَا كَانُوا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَاهْدُوهُمْ إِلَى صِرَاطِ الْجَحِيمِ

“Allah, meleklere şöyle emreder: *"Zulmedenleri, eşlerini ve Allah'ı bırakıp da tapmakta olduklarını toplayın, onları cehennemin yoluna koyun ve onları tutuklayın. Çünkü onlar sorguya çekileceklerdir."*

⁵⁵² Zalimleri ve onlara benzeyen günahkarları bir arada toplayın. Çünkü onların hepsi birbirine benziyorlar. Bu kesin ifadenin yanında “onları cehennemin yoluna koyun” sözünde açık bir istihza vardır. Bu söz, doğru yolu takip etmeyi bırakıp da sapkın yollara girenlerin durumuna uygun bir cevaptır. Çünkü onlar hayattayken hidayet yoluna girmediler. Onun için şimdi de cehennemin yoluna girsinler. İşte onların hidayeti Cehennemin yoluna girmeleridir.⁵⁵³ “Doğru yola iletmek ve gerçeğe ulaştırmak” gibi anlamlara gelen hidayet kelimesini ateşe iletmek veya onun yolunu göstermek için tam zıt bir bağlamda kullanılması, olsa olsa ironi olabilir.

2.1.6.4. Medih İfadelerinin Zem Maksadıyla Kullanılması

Sözcükler asıl anlamının yanında kullanım alanına bağlı olarak medih, zemm ve te’kîd gibi anlamlarda kazanmaktadır. Sözcükler özenle seçilerek asıl anlamının yanında yüceltme, yerme ve pekiştirme gibi anlamlar kazandırılarak kelama güzellik ve zenginlik katılmaktadır. Bazen de medih ifadeleri gibi seçilen sözcükler zemm maksadıyla tam tersi anlamda kullanılarak ironik ifadeler oluşturulmaktadır. Bununla muhatap üzerinde etki oluşturulmaya çalışılmaktadır. Kur’ân’da buna örnek olarak şu âyetleri verebiliriz:

وَقَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللَّهِ

“Biz Allah’ın Peygamberi Meryem oğlu İsa Mesih’i Öldürdük” demeleri...”⁵⁵⁴ Kur’ân’ın birçok yerinde Yahudiler söz konusu edilmiş, onlara sağlanan onca nimete rağmen her defasında yaptıkları nankörlükleri zikredilmiştir.

⁵⁵¹ Kutub, fi Zilâli’l-Kur’ân, c. 4, s. 2408.

⁵⁵² Saffat, 37/22-23.

⁵⁵³ Kutub, fi Zilâli’l-Kur’ân, c. 5, s. 2986.

⁵⁵⁴ Nisa, 4/157.

Bu nankörlüklerinden biri de kendilerini kurtuluşa çağıran peygamberlerine karşı kurdukları tuzaklar ve onları öldürme teşebbüsleridir. Hz. Meryem'e iftira atmaları ve Allah'ın elçisi Hz. İsa'yı öldürdüklerini söylemeleri de bunlardan biridir. Bu âyette, “*Allah'ın Peygamberi*” kısmına baktığımızda Yahudilerin dilinden bir ironi kendini hissettirmektedir. Yahudilerin Hz. İsa'yı “*Allah'ın Peygamberi*” olarak nitelemeleri ironi üslûbundan ibarettir. Çünkü onun peygamberliğini kabul etmiş olsalardı, onu öldürme teşebbüsüne girişmezlerdi. Yahudilerin O'nu burada “resul” vasfıyla zikretmeleri, zahiren onu peygamber olarak kabul ettikleri görünse de hakikatte onu kötölemek ve alaya almak için tasarladıkları ters yönlü bir ifadedir. Yahudiler, bu tür hareketleriyle iftihar etmiş ve bunu kendilerince bir başarı olarak değerlendirmişlerdir.⁵⁵⁵

قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَصْلَوْتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ

“Dediler ki: *"Ey Şu'ayb! babalarımızın taptığını, yahut mallarımız hakkında dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana namazın mı emrediyor. Oysa sen gerçekten yumuşak huylu ve akli başında bir adamsın."*⁵⁵⁶ Yüce Allah, gönderdiği bütün dinlerle insanların doğru bir inanca sahip olmasını sağlamayı amaç edindiği gibi aynı zamanda can ve mal güvenliğini, ırzı, akli kısacası her türlü hak ve hukuku korumayı da amaç edinmiştir. Buna karşın müşrikler dini yıkmak için daima mücadele etmiş, yıkamadıkları takdirde ise onunla alay ederek zayıflatmaya çalışmışlardır. Bu âyette de bu türden bir konu ele alınmıştır. Hz. Şuayb, bir olan Allah'a ibadet etmeye ve ticaret ahlakına ilişkin söyledikleri hem insan yapısına daha uygun hem de insanın onur ve hürriyetini daha çok güvence altına alan davranışlar olmasına rağmen kavmi, bunların hürriyeti engelleyen bir budalalık olduğunu düşünerek onu küçümsemiş ve alaya almışlardır. Halbuki Hz. Şuayb, getirdiği ilâhî hükümlerle canı ve malı güvence altına alarak hürriyeti geliştirmeye çalışıyordu. Çünkü can ve mal güvenliğinin olmadığı bir yerde hürriyetten bahsetmek mümkün olamaz. Ancak şu var ki, yolsuzluğa ve sömürgeciliğe alışmış olanlar, hürriyetin sadece kendi hakları

⁵⁵⁵ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, c. 11, s. 101; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, c. 6, s. 20; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 3, s. 134-135; es-Sabûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, c. 1, s. 216.

⁵⁵⁶ Hud, 11/87.

olduğunu ve istediklerini yapma özgürlüğüne sahip olduklarını zanederler.⁵⁵⁷ Yalnız Hz. Şuayb'ın tevhid inancına, ahlak ve hukuka ilişkin söylediklerini reddetmek yerine özellikle değersiz gösterip etkisiz kılmaya çalışıyorlardı. Onun peygamberliğiyle alay etmek için bunların hepsini onun kıldığı namaza bağlıyor ve namazıyla alay ediyorlardı.⁵⁵⁸

Hz. Şuayb (a.s.) çok namaz kılmakla tanınıyordu.⁵⁵⁹ Bundan dolayı kavmi onu namaz kılarken gördüğünde birbirlerine kaş ve göz işareti yaparak ona güldükleri nakledilmektedir. Çünkü ibadetler içinde dinin direği olan namaz, huşu ehli olmayan kişilere ağır gelir. Allah'tan başka herşeyi bir kenara bırakıp, Allah'ın huzurunda divan durmanın ve başını secdeye koymanın hazzına varamayanlara faydası olmayan boş bir çaba olarak görünmektedir. Bunun için namaz kılanları alaya almak, onlarla eğlenmek azgın kâfirlerin öteden beri âdetleridir.⁵⁶⁰

Sakındırmayı namaza “صلوة” nispet etmelerinde istihza vardır.⁵⁶¹ Ama asıl ironili ifade Hz. Şuayb'a yöneltilen “إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ” ifadesidir. Zahirde kavminin onu, halim akıllı ve doğru bir kimse olarak nitelediklerini görmekteyiz. Fakat onlar eğer bu ifadenin hakiki manasını kastetselerdi o takdirde ona inanmaları gerekirdi. Ayrıca Hz. Şuayb'ın ibadet ve davranışlarını alaya almış olmaları da gerçekten onu akli başında biri olarak görmediklerini göstermektedir.⁵⁶² Kaldı ki onlar, akli başında olgun bir kimseden böyle bir tutumun beklenemeyeceğini ona bildirmek istemektedirler.⁵⁶³ Bu inkârcılar, Hz. Şuayb'ın hakkında söyledikleri bu vasıflar ile - hakkikatte böyle ise de- kendilerince alay etmek istemişlerdir. Onları buna sevk eden en önemli âmil de inkâr ve tekebbürdeki aşırılıklarıdır.

Benzer bir üslupla gelen bir diğer âyet:

قَالَ إِنَّ رَسُولَكُمْ الَّذِي أُرْسِلَ إِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ

⁵⁵⁷ Karaman ve Diğerleri, **Kur'ân Yolu**, c. 3, s. 193.

⁵⁵⁸ Yazır, **Hak Dîni Kur'ân Dili**, c. 5, s. 35.

⁵⁵⁹ el-Cevzî, , **Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr**, s. 669.

⁵⁶⁰ Yazır, **Hak Dîni Kur'ân Dili**, c. 5, s. 35.

⁵⁶¹ ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, s. 494; el-Beydâvî, **Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl**, c. 3, s. 145.

⁵⁶² İbn Kesîr, **Tefsîrü'l Kur'âni'l-Âzim**, c. 4, s. 344; Karaman ve Diğerleri, **Kur'ân Yolu**, c. 3, s. 194.

⁵⁶³ Hifnî, **et-Tasvîru's-Sâhîr Fi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, s. 45.

*“Firavun, Bu size gönderilen peygamberiniz, şüphesiz delidir dedi”*⁵⁶⁴. Yüce Allah’ın buyruklarını insanlara ulaştırmak için gönderilen Peygamberler, öncelikle insanlarla iletişim kurup onları hakka davet eder, gerekli gördüklerinde davalarını Allah’ın izniyle olağan üstü olaylarla (mucize) desteklemişlerdir. Bu diyaloglardan biri de Hz. Mûsâ ve inatçı bir kafir olan Firavun arasında geçmektedir. Şimdi bu mücadeleyi Kur’ân’da geçtiği şekliyle anlatarak gerek Firavun’un başvurduğu ironik söylemleri gerekse de Firavun’un Hz. Mûsâ karşısında düştüğü ironik durumu tespit etmeye çalışacağız.

Hz. Mûsâ, *“Rabbim bana hüküm ve hikmet bahşetti de beni peygamberlerden kıldı...”* *“Firavun, Alemlerin Rabbi de nedir? Dedi”* Mûsâ, *“O, göklerin ve yerin ve her ikisi arasında bulunan her şeyin Rabbidir. Eğer gerçekten inanırsanız bu böyledir”* Firavun, *“etrafındakilere (alaycı bir ifade ile) dinlemez misiniz? Dedi”* Mûsâ, *“O, sizin de Rabbiniz, geçmiş atalarınızın da Rabbidir dedi”* Firavun, *“Bu size gönderilen peygamberiniz, şüphesiz delidir dedi”* Mûsâ, *“O, doğunun da batının da ve ikisi arasındaki her şeyin de Rabbidir. Eğer düşünüyorsanız bu, böyledir dedi”* Firavun, *“Eğer benden başka bir ilâh edinirsen, andolsun seni zindana atılanlardan ederim dedi”*⁵⁶⁵

Hz. Mûsâ Firavun'a: *“Şüphesiz ben âlemlerin Rabbinin elçisiyim.”* dediğinde, Firavun kendisine: Benim dışımda ilah edindiğin *“âlemlerin Rabbi de nedir”* demişti. Aslında bununla Firavun'un nasıl azgın ve inatçı bir kafir olduğu haber verilmektedir. Hz. Mûsâ, şöyle demişti: *“O, göklerin ve yerin ve her ikisi arasında bulunan her şeyin Rabbidir.”* Bunların hepsini yaratan, onların ilahı ve onlarda tasarruf yapabilen tek sahibi olup O'nun ortağı yoktur. *“Eğer siz, yakîn getirenlerden iseniz.”* Sizin inanan kalpleriniz, gerçekleri gören gözleriniz varsa. İşte o zaman Firavun, etrafındaki devlet erkânına dönüp Hz. Mûsâ'yı yalanlamak amacıyla alaylı bir şekilde: *“İşitmiyor musunuz?”* Mûsâ'nın, benim dışımda bir ilahı olduğunu ifade eden şu söylediklerine şaşmıyor musunuz?⁵⁶⁶ şeklinde bir soru iletiyor. Ya da *“İşitmiyor musunuz?”* Mûsâ'nın cevabı suale uygun değildir. Ben O'na âlemlerin

⁵⁶⁴ Şuara, 26/27.

⁵⁶⁵ Şuara, 26/21-29.

⁵⁶⁶ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l Kur'âni'l-Âzim*, c. 6, s. 138.

Rabbi'nin gerçek mahiyetini sordum. O da bana O'nun yaptıklarını zikretti.⁵⁶⁷ Ya da Mûsâ O'nun göklerin Rabbi olduğunu iddia ediyor. Halbuki gökteki varlıklar kendi kendilerine hareket ederler, hiçbir etki edici varlığa muhtaç değildirler gibi materyalist bir görüş öne sürerek rab olma sıfatının başkasına nispet edilmesine hayret etmektedir.

Daha sonra inkâr etmekte ısrar eden Firavun'a karşı Hz. Mûsâ (a.s.), genel tanıtımdan özel tanıtıma geçer. Zira kişinin kendi nefsinde bulunan kanıt, harici kanıttan daha belirgin ve düşünüldüğü zaman daha açıktır.⁵⁶⁸ Hz. Mûsâ da onlara: *"Sizin de Rabbiniz ve önce geçmiş atalarımızın da Rabbidir"* dedi. Bu Firavun'un konumuna ve kendini ilah görmesine karşın yöneltilmiş büyük bir darbedir. Alemlerin Rabbi, Firavun'un da Rabbi olduğunu ve Firavun da onun kullarından biri olduğunu açık açık belirtiyor. Yoksa o halkına karşı iddia ettiği gibi bir Rab değildir. Onun kavminin Rabbi de önceki atalarının Rabbi de Allah'tır. Bu sıfat Firavun'a karşı son derece etkili bir darbe olur. Etrafındaki devlet erkânıyla bunu dikkatli bir şekilde dinleyip düşünmesi mümkün olmamış, çaresizlikten hemen bu sözlerle ortaya çıkan Mûsâ'yı deli olarak nitelemeye başlamıştır.⁵⁶⁹ *"Firavun da (kavmine) dedi ki: Size gönderilen peygamberiniz şüphesiz delidir."* Yani benden başka bir ilah olduğunu söylüyor. Demek ki bunda akıl yok, bu bir delidir dedi.

Bu tartışmada kullanılan kelimeler dikkat çekicidir. Firavun burada Mûsâ'yı alay tarzında *"resulünüz (peygamberiniz)"* ifadesiyle adlandırdı. "bana gönderilen elçi" demekten kaçınmış, muhataplarına, *"size gönderilen elçi"* diyerek⁵⁷⁰ bizzat peygamberlik konusunu hafife alarak aşağılamak ve bu şekilde insanları ona iman etmekten alıkoymak istemiştir. Yoksa O'nu kabul etmek veya böyle bir şeyin mümkün olabileceğini itiraf etmek için söylemiyor. Hz. Mûsâ'nın deli olduğunu söylüyor ki, dinini ve konumunu temelinden sarsan, insanları gerçek Rab olan Allah'a davet eden sözlerini etkisiz kılsın. Ancak bu küçümseme ve iftira Hz. Mûsâ'yı yıldırmıyor, aksine azmini güçlendiriyor. Zalimlerin ve haddi aşanların

⁵⁶⁷ ez-Zuhaylî, *et-Tefsîrü'l-Münîr*, c. 10, s. 152.

⁵⁶⁸ es-Sabûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, c. 2, s. 377.

⁵⁶⁹ Kutub, *fi Zilâli'l-Kur'ân*, c. 5, s. 2592.

⁵⁷⁰ Kutub, *fi Zilâli'l-Kur'ân*, c. 5, s. 2592; es-Sabûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, c. 2, s. 377.

tahtını sarsan hakkıkarleri haykırmaya devam ediyor.⁵⁷¹ Şimdi de ikinci tanıtımdan daha açık olan üçüncü bir tanıtıma geçerek delilini pekiştirir⁵⁷² ve Firavun'un oluşturduğu şüphelere muhatap olanlara şu sözüyle cevap verir "*Eğer düşünürseniz...*" Sizde akıl varsa, siz de bundan fazla bir cevap olamayacağını gayet iyi bilirsiniz şeklinde sert bir ifade kullanır. Daha önce "*Eğer siz yakîn getirenlerden iseniz...*" ifadesiyle gayet kibar davranıp onları itham etmemişti. Sonra onların şiddetli ve ısrarlı olduklarını görünce onlara sözlerinin benzeri sert bir ifade ile karşılık vermiştir.⁵⁷³ "*Doğunun, Batının ve ikisinin arasında bulunanların Rabbidir.*" O Allah ki Doğuyu yaratmış, yıldızlar oradan doğmaktadır. Batıyı yaratmış, yıldızlar oradan batmaktadır. Eğer bu adam (Firavun) gerçekten sizin Rabbiniz olduğunu düşünüyorsa, Allah'ın herşeyi bir ölçüye göre yarattığı şu nizâmı tersine çevirsin; Batıyı Doğu, Doğuyu da Batı'ya çevirsin. Buna karşın söyleyecek bir delili kalmayan Firavun, mağlûb olunca, makam ve gücünü kullanmaya başlayarak "*Eğer benden başka bir ilâh edinirsen, andolsun seni zindana atılanlardan ederim*" şeklinde tehditte bulunmuştur. Böyle bir şeyin Hz. Mûsâ üzerinde etki yapacağını ve kendisine yarar sağlayacağına inanmıştır ki durum hiç de öyle olmamıştır.⁵⁷⁴ İşte önce Hz. Mûsâ'yı hafife alarak ve onunla alay ederek üstün gelmeye çalışan bu zorba, en sonunda kendisi ironik bir vaziyette çaresiz kalmış ve yine kendi adeti üzere zorbalığa başvurmuştur.

2.1.6.5. Tahkîr Makamında Ta'zîm İfadelerinin Kullanılması

Küçümsenmeyi ve tahkîr edilmeyi hak eden bir kişiye bunu hissettirerek hak etmediği ta'zîm ifadelerini kullanmak, sadece onun gülünçlüğünü ve rezilliğini artırmaktadır. Yüce Allah yermek istediği bazı kişilere karşı hak ettiği tahkîr yerine ta'zîm ifadelerini kullanarak daha etkili bir anlatımı ortaya koymaktadır. Buna örnek olarak şu âyeti verebiliriz:

ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ

⁵⁷¹ Kutub, *fi Zilâli'l-Kur'ân*, c. 5, s. 2590.

⁵⁷² es-Sabûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, c. 2, s. 377.

⁵⁷³ ez-Zuhaylî, *et-Tefsîrü'l-Münîr*, c. 10, s. 149.

⁵⁷⁴ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l Kur'âni'l-Âzim*, c. 6, s. 139.

“*Tat bakalım! Hani sen güçlüydün, şerefliydin!*”⁵⁷⁵ Âyette yer alan ironiyi anlayabilmek için âyetin iniş sebebi hakkındaki rivayetleri incelememiz yerinde olacaktır. Katade, bu âyet, azgın bir müşrik olan Ebû Cehil’in “vallahı ben Mekke’nin iki dağı arasındaki insanların en şerefli ve en değerlisiyim. Böyleyken Muhammed beni nasıl tehdit etme cüretini gösterebilir?” dediği zaman onun hakkında indiğini söylemiştir. Başka bir rivayete göre Hz. Muhammed, Ebû Cehil’le karşılaşmış, o da: “Biliyorsun ki bu vadinin (betha’) en kuvvetli adamı benim.” “Ben şerefli ve değerli olan bir kişiyim” demişti. Sonra Bedir savaşında rezil bir vaziyette öldürölüp lafı ağzına tılandı ve hakkında “*Tat bakalım (azabı), hani şerefli olan, değerli olan yalnız sendin (!)*” âyeti nazil oldu.⁵⁷⁶ Bu âyetten önce geçen

خُذُوهُ فَاعْتَلُوهُ إِلَىٰ سَوَاءِ الْجَحِيمِ ثُمَّ صُبُّوا فَوْقَ رَأْسِهِ مِنْ عَذَابِ الْحَمِيمِ

“(Allah, görevli meleklerle şöyle der:) Tutun onu, cehennemın ortasına sürükleyin. Sonra başının üstüne kaynar su azabından dökün.”⁵⁷⁷ âyetlerine baktığımızda bu âyetin düz bir anlatıma sahip olmadığını, açık anlamının ifade ettiği anlamın tam zıddı olan bir anlamda, ironik bir üslupta geldiğini⁵⁷⁸, bir küçümseme ve istihza içerdiğini görürüz. Çünkü ağır bir suçlu muamelesi görerek yaka paça tutulup cehenneme sürüklenen, sonra da başından aşağı kaynar su dökölerek aşağılanan birine izzet ve şeref atfedilmez. Aksine iltifat sanatıyla doğrudan muhatap alınarak “*sen aziz ve değerlisin*” ifadesinin yöneltmiş olmasında, bu haddini aşmış din düşmanının insanlara karşı savunduğu “izzet ve değer” iddiasına karşı bir tahkîr etme ve paylama vardır.⁵⁷⁹ İlk dönem tefsîrcilerinden Ferrâ’, bu ifadenin tevbîhten ibaret bir üslûp olduğunu ve asıl kastedilenin “*Tad bakalım! Hani sen iddiana göre üstün ve değerli biriydin, hâlbuki öyle değilsin*” şeklinde olduğunu belirtmektedir.⁵⁸⁰ İbn Cüzey, bu ifadenin “tevbîh ve tehekküm” için; Zemahşerî ve Neseî, “alay ve tehekküm” için getirildiğini ifade eder.⁵⁸¹ İbn Âşûr ise, âyetteki “العزیز” ve “الكریم”

⁵⁷⁵ Duhan, 44/49.

⁵⁷⁶ ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, s. 1003; el-Kurtûbî, **el-Câmî‘ li-Ahkâmi’l Kur’ân**, c. 16, s. 101; İbn Cüzey, **et-Teshîl li-Ülûmi’t-Tenzîl**, c. 2, s. 324; el-Vâhidî, **Esbâbu’n-nüzûl**, s. 392; es-Sabûnî, **Safvetü’t-Tefâsîr**, c. 3, s.177.

⁵⁷⁷ Duhan, 44/47-48.

⁵⁷⁸ İbn Kesîr, **Tefsîrü’l Kur’âni’l-Âzim**, c. 7, s. 260.

⁵⁷⁹ ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, s. 1003.

⁵⁸⁰ el-Ferrâ’, **Meâni’l- Kur’ân**, c. 3, s. 44.

⁵⁸¹ ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, s. 1003; en-Neseî, **Medâriku’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl**, c. 4, s.1142; İbn Cüzey, **et-Teshîl li-Ülûmi’t-Tenzîl**, c. 2, s. 324.

ifadeleri için, “zıddiyet” alâkası sebebiyle tehekkümî (ironik) bir ifade olduğunu, kastedilenin, kelimelerin delalet ettiği mananın aksine “Sen zelil ve alçaksın” şeklinde olduğunu belirtir.⁵⁸²

2.1.6.6. Batılın حجة (Delil) Lafzı ile İfade Edilmesi

Bir dayanağı olmayan veya hiçbir gerçekliği olmadığı açıkça bilinen bir şeyin, gerçekliğinde şüphe olmayan “hüccet” olarak ifade edilmesi ironik bir ifadedir. Bununla muhatabı sarsmak ve gülünç duruma düşürmek istenmektedir. Kur’ân’da buna örnek olarak şu âyeti verebiliriz:

وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ مَا كَانَ حُجَّتُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا ائْتُوا بِآيَاتِنَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

“Onlara âyetlerimiz açıkça okunduğu zaman onların delilleri ancak, doğru söyleyenler iseniz babalarımızı getirin demek oldu”⁵⁸³ Kâinatı belli bir hikmet üzere var eden Yüce Allah, bu yaratılışı ve gayeye ulaşma amacını belli yasalar çerçevesinde düzenlemiştir. Bu evrensel yasalar ilahî irade dışında hiçbir iradenin varlığı ile değişmeyeceği gibi, amacı dışına da çıkmaz. İman ile aydınlanmamış, var oluşun hikmet ve sırlarını kavrayamamış, yaşam ve ölüm amacını çözememiş olan insanların ıslahı için kendilerine yöneltilen gerek akli gerekse hissi gerçekleri kabullenmek istemeyince, gerçeği saptırmak gayesi ile gerek fiziki gerekse de psikolojik yollara başvurlar. Nitekim inkârcılara ve müşriklere, ahiret hayatına ve hesap gününe açıkça delalet eden Kur’ân âyetleri okunduğu zaman, bu gerçeği savmak için tutundukları sadece, “Doğru söyleyenler iseniz babalarımızı getirin demek oldu.” Hüccet olarak böyle bir şeyi dayanak edinenlerin gerçekte bir hücceti olmadığı açıktır. Nitekim hüccet, doğru maksadı açıklayan bir delil mahiyeti taşır.⁵⁸⁴ Zemahşerî, delil olmadığı halde Yüce Allah onların sözlerine “hüccet” adını vermesinin nedenini şöyle izah etmiştir: bir kimsenin bir şeyi ispatlamak için ortaya koyduğu delil gibi bunlarda, bu sözlerini aynı üslupta ileri sürerek delil diye ortaya koymuşlardır. Onlarla ironik bir üslupla alay etmek için onların bu sözlerine “hüccet” denilmiştir. Ya da kendi değerlendirme ve kanaatlerine göre hüccet olduğundan böyle söylenmiştir. Ya da şairin " Onların selamlaşmaları acı veren bir

⁵⁸²İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, c. 25, s. 316.

⁵⁸³ Casiye, 45/25.

⁵⁸⁴ el-İsfahânî, *Müfredât*, c. 1, s. 144.

vuruşmadır.” dizesinde söz konusu ettiği üslupta getirilmiş olup anlamı şöyle olmaktadır: Onların hüccet diye ortaya koydukları şey, delil olmayan değersiz bir şeydir. Maksat, hiçbir hüccetleri olmayan bu inkârcıların içerisinde bulundukları sapkınlık belîğ ve vurgulu bir biçimde dile getirmektir.⁵⁸⁵

2.1.6.7. Azap Makamında Rahmet İfadelerinin Kullanılması

Kur’ân’da bazen ironik bir üslupla azap makamında rahmet ifadeleri kullanılmıştır. Makamın azap makamı olduğu açıkça bilinen bir yerde rahmet ifade eden sözlerin kullanılması, muhataba müthiş bir korku, eziklik ve çaresizlik hissettirmektedir. Yüce Allah, emir ve yasaklarına uymayan kişilere karşı bu tür ifadeleri kullanarak rezil durumlarını ortaya koymaktadır. Buna örnek olarak şu âyetleri verebiliriz:

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَسْتُرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ
وَلَا يَكْلَمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَىٰ وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ فَمَا
أَصْبَرَ لَهُمْ عَلَى النَّارِ

*“Allah’ın indirdiği kitaptan bir kısmını gizleyip onu az bir bedel ile değişenler (var ya); işte onlar karınlarına ateşten başka bir şey doldurmuyorlar. Kıyamet günü Allah, onlarla ne konuşacak ne de onları arıtacaktır. Onlar için elem dolu bir azap vardır. Bunlar hidayeti verip sapıklığı, bağışlanmayı verip azabı satın alanlardır. Onlar ateşe karşı ne kadar da dayanıklıdırlar(!)”*⁵⁸⁶ Yüce Allah, insanlara açıkça anlatılsın, yeryüzünde uygulamaya geçirilsin, insanlar doğru inanç ve amelleri öğrensın, din ve dünya hayatlarını doğru bilgilere dayandırarak yaşasınlar, kısaca dalâletten sakınıp hidayeti bulsunlar diye Kur’ân’ı indirmiştir. Kur’ân, insanların istikamet üzerinde olmalarını sağlayan, yanlış inanç ve davranışlardan koruyan, toplumların hukuk sistemini ve sosyal düzenini sağlayan bir kitaptır.⁵⁸⁷ Bu durumda uygulamaya geçirilsin diye indirilmiş olan bu gerçekleri gizlemek, Allah’ın indirdiklerini asıl amacından saptırarak birer gelir aracı olarak kullanmak çok ağır bir suçtur. Bu suça karşılık kazanacağı şeyin maddi değeri ne kadar fazla olursa olsun, işlediği günahın büyüklüğüne nispeten son derece önemsiz kalmaktadır. Zaten Yüce

⁵⁸⁵ el-Kurtûbî, *el-Câmi’ li-Ahkâmî’l Kur’ân*, c. 16, s. 115; es-Sabûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, c. 3, s. 187.

⁵⁸⁶ Bakara, 2/174-175.

⁵⁸⁷ Kutub, *fi Zilâli’l-Kur’ân*, c. 1, s. 158; Karaman ve Diğerleri, *Kur’ân Yolu*, c. 1, s. 261.

Allah da bu menfaat için "*az bir karşılık*" ifadesini kullanmıştır. Bunun için maddi çıkar uğruna kutsal değerleri kullanarak bu sayede yiyip içtikleri şey hakikatte ancak cehennem ateşidir. Yüce Allah, kıyamet gününde onları muhatap almayacak, onları arındırmayacak ve çetin bir azapla cezalandıracaktır. Çünkü onlar, âyetlerin gerçek manalarını gizlemiş, asıl anlamından saptıracak biçimde yorumlayarak çıkarları için araç edinmişler. Dolayısıyla dünyevî bakımdan sapkınlığı doğru yola, uhrevî bakımdan da azabı bağışlanma ve kurtuluşa tercih etmiş bulunmaktadır.⁵⁸⁸

Âyet-i kerîmenin nüzûl sebebi ile ilgili olarak Taberî, İkrime'nin İbn Abbas'tan riveyetine göre, Yüce Allah'ın, "*Allah'ın indirdiği Kitap'tan bir şeyi gizleyip de...*" buyruğu ile Âl-i İmran suresinde geçen, "*Muhakkak Allah'a olan ahidlerini... az bir pahaya değiştirenler...*"⁵⁸⁹ âyeti Yahudiler hakkında nazil olduğunu aktarır. İbn Abbas ayrıca bu âyetin Yahudilerin reisleri ve ilim adamları hakkında indiğini söyler. Bunlar, diğer insanlardan bazı hediye ve lütuflara ulaşıyor, menfaatler elde ediyorlardı. Gönderilecek son Peygamberin de kendilerinden seçileceğini bekliyorlardı. Ancak Yüce Allah, Hz. Muhammed (s.a.v.)'i başka bir kavimden seçince gelir kaynaklarının kuruyacağı korkusuyla, kutsal metnindeki Hz. Muhammed ile ilgili bilgileri insanlardan gizleyerek, bu konudaki metinleri asıl anlam ve amacından saptıracak şekilde yorumladılar. Aynı zamanda bu âyetler dolaylı olarak, hangi miletten olursa olsun Allah'ın âyetlerini menfaatlerine uygun bir biçimde yorumlayan, gerçekleri insanlardan gizleyerek bir nevi din ticareti yapan herkese karşı bir eleştiri ve tehdit mahiyeti taşımaktadır.⁵⁹⁰

Bu âyetlerdeki ironiyi şu şekilde açıklamamız mümkündür: Kendilerine hidayet için gönderilmiş kitabı adeta ticaret malzemesi haline getirmeleri sebebiyle, hele bu "*az bir karşılık*"sa onların ne kadar küçüldüğünü ve ne derece ahlak yoksunu olduklarını, bu denli küçülmüş olanlara yaraşan onlarla konuşmamak ve onları arındırmamak ve onlara ikram olarak ateş ikram etmektir. "*İşte onlar karınlarında ateşten başka bir şey yemezler*" buyruğunda bir mecâz-ı Mürsel vardır. Çünkü burada varılacak son esas alınmıştır. Yani onların yediği, onları cehenneme sürükleyecek olan haram maldan başka bir şey değildir. "*Karınlarında*" lafzının

⁵⁸⁸ Karaman ve Diğerleri, **Kur'ân Yolu**, c. 1, s. 261.

⁵⁸⁹ Âl-i İmran, 3/77.

⁵⁹⁰ er-Râzî, **Mefâtihu'l-Ğayb**, c. 5, s. 28; ez-Zuhaylî, **et-Tefsîrû'l-Münîr**, c. 1, s. 453.

kullanılması ise, onların yaptıklarının ne kadar çirkin bir iş olduğu ve düştükleri durumun ne kadar feci olduğunu belirtmek içindir. “*Onlar hidayete karşılık sapıklığı satın aldılar.*” buyruğunda ise açık istiâre vardır. Maksat imana karşı küfrü aldılar şeklindedir. Buradaki ironi, geçici olan malı ebedî ve devamlı olan sevaba yeğlemek suretiyle kendilerine karşı işledikleri cinayettir.⁵⁹¹ Diğer ve en belirgin ironili ifade ise âyetin sonundaki “*Onlar ateşe karşı ne kadar da dayanıklıdrlar.*” ifadesidir. “Onlar cehennem ateşine bu kadar mı dayanıklıdrlar ki böylesine ağır günahları işlemeye cesaret edebilmişlerdir!” anlamında alay amacıyla ironik bir ifade kullanılarak son derece etkili bir uyarıda bulunmaktadır.⁵⁹²

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُّبِينٍ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ فَاتَّبَعُوا أَمْرَ فِرْعَوْنَ وَمَا أَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ
يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ فَأَوْرَدَهُمُ النَّارَ وَبِئْسَ الْوَرْدُ الْمَوْرُودُ وَأَتَّبَعُوا فِي هَذِهِ لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيَمَةِ بئسَ الرَّفْدُ الْمَرْفُودُ

“*Andolsun, Biz Mûsâ'yı âyetlerimizle ve apaçık bir mucize ile Firavun'a ve onun ileri gelen adamlarına peygamber gönderdik de ileri gelenler Firavun'un emrine uydular. Hâlbuki Firavun'un emri doğru değildi. Firavun, kıyamet gününde kavminin önüne geçecek ve onları ateşe götürecektir. Ne kötü varış yeridir orası! Onlar, hem bu dünyada, hem de kıyamet gününde lânete uğratıldılar. Ne kötü destektir onlara verilen destek!*”⁵⁹³ Allah insanlığı cahillikten ve sapkınlıktan kurtarmak için masum elçiler ve içinde eğrilik ve yanlışlığın olmadığı kitaplar göndermiştir. Buna rağmen kalplerini ilahi mesaja kapatan sapkın kişilere ve sapık yollara tabi olanlara ise kendilerini bekleyen acı bir akıbetle uyarmıştır. Bu âyetlerde de Hz. Mûsâ'nın hak dini üstün kılmak üzere mucize ve delillerle desteklenerek Firavun'a ve çevresindeki ileri gelenlere gönderildiği ifade edilmiştir.⁵⁹⁴ Firavun ve çevresindekilerin inkârcılıkta direktmeleri sebebiyle önceki kavimlerle aynı sonu paylaşacakları ifade edilmiştir. Çünkü Firavun Allah'ın varlığına inanmıyor, kendisinin en büyük tanrı olduğunu iddia ediyor ve halkının mutlak surette kendi hükmüne itaat etmeleri gerektiğini ileri sürüyordu.⁵⁹⁵ Bu nedenle Hz. Mûsâ'nın getirdiği ilâhî emirlere karşı çıkıyor, çevresindekilere de bunları ret etmelerini ve

⁵⁹¹ ez-Zuhaylî, **et-Tefsîrû'l-Münîr**, c. 1, s. 452.

⁵⁹² en-Nesefî, **Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl**, c. 1, s.93; Karaman ve Diğerleri, **Kur'ân Yolu**, c. 1, s. 262.

⁵⁹³ Hud, 11/96-99.

⁵⁹⁴ Mûsâ ve Firavun hakkında bilgi için bkz. Bakara, 2/49; A'râf, 7/103-156; Mucizeler hakkında bilgi için bkz. A'râf, 7/133; İsrâ, 17/101.

⁵⁹⁵ bkz. Nâziât, 79/24,

Mûsâ ve İsrailoğulları hakkında önlem almalarını emrediyordu. Hakkı kabul etmeyen zorba güçler ve despotlar, genellikle çevrelerini ve buyrukları altında yaşayanları da arkalarından sürüklemektedirler. Oysa Allah, kendisine isyan konusunda (ebeveyn dahil) herhangi birine itaat etmenin caiz olmadığını Kur’ân’da açık bir şekilde bildirmiştir. Allah, bu gibi durumlarda hem amiri hem de memuru aynı şekilde sorumlu tutmaktadır.⁵⁹⁶

Buradaki ironiyi şu şekilde açıklayabiliriz: “*ileri gelenler Firavun'un emrine uydular. Hâlbuki Firavun'un emri doğru değildi*” Firavun'un çevresindekiler, onun emirlerine ahmakça ve saçma şeyler olmalarına rağmen körü körüne itaat ederek, Allah'ın emirlerine karşı geldiler. Düşünmeden-taşınmadan sapık adımlarını izlediler. Yüce Allah onları akılla, iradeyle ve tercih özgürlüğüyle onurlandırdı. Onlara gidecekleri yolu özgür iradeleriyle seçme ayrıcalığı verdiği halde, onlar bu üstün konumlarını hiçe sayıp hiçbir konuda kendi görüş ve iradelerini işe karıştırmadılar. Böylece kendilerini küçük düşürüp alçaltıcı bir tutumu benimsediler. Bunun için âyet de onları adeta güdülen bir sürü gibi kendilerine layık bir sıfatla nitelemiştir: “*Firavun, kıyamet gününde kavminin önüne geçecek ve onları ateşe götürecektir. Ne kötü varış yeridir orası!*” Firavun, onları bu dünyada peşinde sürüklediği gibi, Kıyamet günü de onları güdecek, onlar da ona sürü gibi tabi olacaktır. Âyeti “*Soydaşlarının önüne düşerek onları cehenneme götürdü.*” biçiminde geçmiş zaman olarak anlam verenlerde vardır ki bu durumda ironinin etkisi biraz daha artmaktadır. Onların uğrayacakları ceza o kadar kesindir ki iş olup bitmiş bir olaya dönüşmüştür. Yani adeta Firavun, tıpkı çobanın, koyun sürüsünü suyun başına götürmesi gibi yandaşlarını peşine katarak onları cehenneme sürüklemiş ve işi bitirmiştir. Zaten onlar düşünceden ve akıldan mahrum bir koyun sürüsü gibi davranmış, kendilerini insan yapan en önemli özelliklerinden biri olan özgür iradelerinden kendi istekleriyle vazgeçmişlerdi. Bunun için onların varacakları yer susuzluğun giderildiği bir su başı değildir. Orada yanan ciğerlerdeki ateş söndürülemiyor, aksine karınlar ve kalpler yanıp eriyor sadece. “*Onlar, hem bu dünyada, hem de kıyamet gününde lânete uğratıldılar. Ne kötü destektir onlara verilen destek!*” Âyetin bu son cümlesinde onların içler acısı durumları alay konusu edilerek dikkat çekiliyor. İşte bu cehennem

⁵⁹⁶ Karaman ve Diğerleri, **Kur’ân Yolu**, c. 3, s. 196.

ateşi, Firavun'un kendisine tabi olan soydaş ve arkadaşlarına armağan ettiği bir hediye ve bir minnet ödülüdür!⁵⁹⁷ İşte Allah'ın hidayet rehberi olarak gönderdiği peygamberlere uymak yerine kötülük önderlerine uymayı tercih edenlerin ahirette de aynı hal üzere hareket edecekleri belirtilmiş ve böyle bir yolun ulaştıracağı elîm bir akıbet vurgulanmıştır. Ayrıca Yüce Allah, bunu dile getirirken seçtiği üslûp ve sözcükler dikkat çekmektedir. Âyette kullanılan “ورد” kelimesi; “kendisine yönelinen su, suya gelen hayvan, susuzluğu dindirmek ve yanmış yüreği serinletmek” manasında kullanılır.⁵⁹⁸ Hâlbuki burada, elem dolu bir azap olan cehenneme sevkediliş tasvîr edilmektedir. Ateşe sevk etmek yerine, suya doğru sevk etmek gibi tam zıt bir ifadenin kullanılmasında istiâre sanatı⁵⁹⁹ ile yapılan bir ironi vardır.⁶⁰⁰ Böyle bir ifadenin seçilmesi ile -Râğıp el-İsfahânî'nin de dediği gibi- cehennemin çirkinlik ve şiddetini ifade etmek için olabileceği⁶⁰¹ gibi, hak yola karşı bâtlı ve onun önderlerini rehber edinenlerin korkunç akıbetlerini vurgulamak için olduğu da söylenebilir. Bu âyetlerde dikkat çeken bir diğer ifade ise “بِئْسَ الرَّفْدُ الْمَرْفُودُ” ifadesidir. Nitekim “الرفد” kelimesi “yardım, hediye, destek” anlamlarına gelmektedir.⁶⁰² “المرفود” kelimesi ise, aynı kökten “ismi mefûl”dur. Hem dünyada hem de ahirette lanetin peşlerini bırakmayacağı bildirilen bu kimselere sunulacak bir ödülün bahsedilmesi, hakiki anlamı itibarıyla pek mümkün görünmemektedir. Kaldı ki burada “الرفد” kelimesinin tam tersi bir alâka sebebiyle “اللعة” kelimesi yerine ya istiâre ya da ironi amacıyla böyle bir tercihin yapıldığını söylemek mümkündür. Burada, Allah'ın lanet ve gazabına uğrayan bu kişiler, sanki ödüllendirilen kimselere benzetilmişlerdir. Oysaki bu üslup, onlara verilecek karşılığın ne kadar elem dolu ve can yakıcı bir azap olacağını vurgulamak için seçilmiştir.⁶⁰³

وكم قصمنا من قرية كانت ظالمة وأنشأنا بعدها قوما آخرين فلما أحسوا بأسنا إذا هم منها يركضون لا
تركضوا وارجعوا إلى ما أترفتم فيه ومساكنكم لعلكم تسئلون

“Biz zulmetmekte olan nice memleketleri kırıp geçirdik ve onlardan sonra

⁵⁹⁷ Kutub, **fi Zilâli'l-Kur'ân**, c. 4, s. 1924.

⁵⁹⁸ el-İsfahânî, **Müfredât**, c. 2, s. 673; İbnü'l-Manzûr, **Lisanü'l-Ârab**, c. 3, s. 456; ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, s. 497.

⁵⁹⁹ es-Sabûnî, **Safvetü't-Tefâsîr**, c. 2, s. 32; ez-Zuhaylî, **et-Tefsîrü'l-Münîr**, c. 6, s. 459.

⁶⁰⁰ İbn Âşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, c. 12, s. 156.

⁶⁰¹ el-İsfahânî, **Müfredât**, c. 2, s. 673.

⁶⁰² el-İsfahânî, **Müfredât**, c.1, s. 264; İbnü'l-Manzûr, **Lisanü'l-Ârab**, c. 3, s. 181.

⁶⁰³ Ebu's-Su'ûd, **İrşâdu'l-Âkli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kur'ân'il-Kerîm**, c. 4, s. 239.

*başka toplumlar meydana getirdik. Onlar azabımızı hissedince hemen oradan süratle kaçıyorlardı. Onlara, Kaçmayın, o içinde şımartıldığınız bolluğa ve yurtlarınıza dönün. Çünkü sorulacaksınız denildi.”*⁶⁰⁴ Allah, maddî imkânlarla aldanıp haddi aşan, azgınlaşan ve günahlara dalan toplulukların uğradıkları felâketleri hatırlatarak Hz. Muhammed’i yalancı, büyücü ve sihirbaz olarak niteleyen müşrikleri sık sık uyarmaktadır. Bu âyetler özelde Mekke müşriklerine hitaben indirilmiş olsa da yaşam şekilleriyle topyekûn helak olmayı hak eden her topluluk için ikaz ve tehdit anlamı taşımaktadır. Yüce Allah, tarih boyunca yeryüzünden birçok kavmin haksızlık ve azınlığı sebebiyle helak edildiğini, anlatmak suretiyle yeni nesillerin bundan ders çıkarmalarını istemektedir.⁶⁰⁵

Haddini aşmış bu zalimler Azabın geldiğini görünce kaçışmaya başlarlar. Melekler alay ederek onlara şöyle seslenir: “Azaptan kaçmayın. İçinde bulunduğunuz nimete, sevince, müreffeh hayata ve güzel evlerinize dönün. Çünkü başınıza gelenler size sorulacaktır.” Bütün bu söylenenler, onlarla alay ve kınama kabilindendir.⁶⁰⁶ Azabın gelip kendilerini kısıvrak yakaladığı kimselerin kaçışı esnasında kendilerine yönelen bu seslenişin sahibi hakkında müfessirler çeşitli yorumlarda bulunmuşlardır. Bu sözü meleklerin ya da o belde bulunan mü’minlerin söylemiş olabileceği üzerinde durulduğu gibi, bu sözün onlara bizzat söylenmemesiyle birlikte onların bu sözü hak ettikleri ya da bu sözü Yüce Allah’ın söylediğini meleklerin onlara duyurduğu gibi yorumlar yapılmıştır.⁶⁰⁷ Burada her ne kadar eski toplulukların başına gelenlerden bahsediliyorsa da aynı zamanda şımarıp azgınlaşan ve dünyanın refahına kapılmış müşriklere yönelik bir ta’rizin olduğundan bahsetmek de mümkündür. Bir diğer ifadeyle, aynı kaide gereği onların da ortadan kaldırılıp yeni bir neslin getirilebileceği, bunun da Allah için pek kolay olduğu mesajının verildiğini söyleyebiliriz.⁶⁰⁸ Bu âyetlerde konumuza esas teşkil eden ironi, “وارجعوا إلى ما أترفتم فيه” ifadesinde kendini göstermektedir. Nitekim “الترف” kelimesi, nimette genişlik ve bolluğu⁶⁰⁹ ifade ederken “الإتراف” kelimesi de “nimet ve

⁶⁰⁴ Enbiya, 21/11-13.

⁶⁰⁵ Karaman ve Diğerleri, **Kur’ân Yolu**, c. 3, s. 669.

⁶⁰⁶ es-Sabûnî, **Safvetü’t-Tefâsîr**, c. 2, s. 257.

⁶⁰⁷ er-Râzî, **Mefâtihu’l-Ğayb**, c. 22, s. 146; ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, s. 674.

⁶⁰⁸ İbn Âşûr, **et-Tahrîr ve’t-Tenvîr**, c. 17, s. 24.

⁶⁰⁹ el-İsfahânî, **Müfredât**, c. 1, s. 96.

zenginliğin verdiği rahat ve şımarıklık” anlamına gelmektedir.⁶¹⁰ Oysaki dönmeleri emredilen şey, şiddetli bir azap ve felaketten başka bir şey değildir. Şu halde nimet ve refahın azap yerine kullanılmasının ironi üsluplu bir tevbîh ve azarlama olduğu söylenebilir.⁶¹¹

وَأَصْحَابُ الشَّمَالِ مَا أَصْحَابُ الشَّمَالِ فِي سَمُومٍ وَحَمِيمٍ وَظِلٍّ مِنْ يَحُمُومٍ لَا بَارِدٌ وَلَا كَرِيمٌ

“Kötülüğe batanlar ise ne mutsuz kimselerdir! Onlar, iliklere işleyen bir ateş ve bir kaynar su içindedirler. Ne serin ve ne de yararlı olan zifirî bir gölge içinde...”⁶¹² İnsanlar iyiyi ve kötüyü birbirinden ayırmak için Allah tarafından sınanmakta ve dünyada iyi veya kötü yaptığı her şeyin karşılığını ahirette eksiksiz bir şekilde almaktadır. Zira yaptığı her amel kaydedilmekte ve ahirette kendisine sunulmaktadır. Kişi, amel defterinin verildiği daha ilk anda akıbetini anlayabilmektedir. Zira kitabını sağ tarafından alan mü’minler, sıcak bir ortamın yanında uzanan serin gölgeler altında buz gibi sulardan içeceklerdir. Kitaplarını sol tarafından alanlar için de içecek ve gölgeler mevcuttur. Ancak içecekleri son derece kaynamış bir su, gölgeleri ise boğucu ve kavurucu kara bir dumanın gölgesidir. Buna gölge denmesinde ironi ve istihza olduğu açıktır. Zira o gölge serinletici ve ferahlatıcı olmayan zifiri karanlık bir gölgedir. Bu gölgeye girenlerin nefesleri tıkanır, genizleri yanar. Nefes kesen bu gölge, cezalandırılan bu kişilere müstehak bir cezadır. “Çünkü onlar, bundan önce (dünyada varlık içinde) sefahata dalmış ve azgın kimselerdi”⁶¹³. Nefes kesen bu baskı, o azgın ve şımarıklar için kim bilir ne kadar can yakıcıdır!⁶¹⁴ Âyetteki ironik yön, aslında gölgenin serinleten ve ferahlatan bir yapıya sahip olması gerekirken, bu gölge ise bu özellikleri taşıyan bildiğimiz bir gölge olmayıp tam tersine bunaltıcı ve boğucu özelliklere sahip olmasıdır. Çünkü cehenneme girenler öyle serinletici ve ferahlatıcı bir gölgeyi hak etmemektedirler.⁶¹⁵ Âyet-i kerîme ironik anlatımla inanmayanların cehennemde bulacakları eziyeti, adeta bir konfor tadında sunmaktadır.

⁶¹⁰ ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, s. 674; er-Râzî, **Mefâtihu’l-Ğayb**, c. 22, s. 146; İbn Âşûr, **et-Tahrîr ve’t-Tenvîr**, c. 17, 26; el-Beydâvî, **Envârü’t-Tenzîl ve Esrârü’t-Te’vîl**, c. 4, s.47.

⁶¹¹ ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, s.674; İbn Cüzey, **et-Teshîl li-Ûlûmi’t-Tenzîl**, c. 2, s. 33; İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Âzîm**, c. 5, s. 335; İbn Âşûr, **et-Tahrîr ve’t-Tenvîr**, c. 17, s. 27.

⁶¹² Vâkı’a, 56/41-44.

⁶¹³ Vâkı’a, 56/46.

⁶¹⁴ Kutub, **fi Zilâli’l-Kur’ân**, c. 6, s. 3465.

⁶¹⁵ ez-Zerkeşî, **el-Burhân fi Ulûmi’l-Kur’ân**, c. 2, s. 232-233.

2.1.6.8. Malumun İstifham Olarak Getirilmesi

İlk kullanım şekli, çok şey bildiğini sanan birine karşı, bilmiyormuş gibi davranıp sorular sorarak yanlış bilinen şeylerin tashih edilmesi olarak bilinen ironinin bu şekildeki kullanımıyla ilgili olarak belki de en güzel örneklerini Vâkı‘a süresinde görmemiz mümkündür. Mesela: “*Attığınız o meniye ne dersiniz? Onu siz mi yaratıyorsunuz, yoksa yaratan Biz miyiz?*”⁶¹⁶ ve “*Ektiğiniz tohumu ne dersiniz?! Onu siz mi bitiriyorsunuz, yoksa bitiren Biz miyiz?*”⁶¹⁷ âyetlerinde geçen sorular, insanın kendisi ve ihtiyaç duyduğu en temel şeylerle ilgili olup; adeta devamlı gördüğü, tattığı, dokunduğu böylesine önemli şeylerin önemini hiç farketmeden önemsizmiş gibi algılayan, bunların yaratılış sahasına çıkmasının üzerinde hiç düşünmeyen, bunların perde arkasında işleyen ince ve muazzam sistemi görmezden gelip yaratıcıyı unutan insanlara, aslında gerçek, net bir şekilde bilinmesine rağmen, soru biçiminde ifade edilmiş ve bu şekilde doğruyu bulmaları amaçlanmıştır. Bu da ironinin asıl amacıyla örtüşmektedir.⁶¹⁸

Diğer bir örnek:

أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ وَصَّاكُمُ اللَّهُ بِهَذَا

“*Yoksa Allah size bunları haram ettiğinde, orada hazır mı idiniz!?*”⁶¹⁹. Müfessirlerin üzerinde ittifak ettiklerine göre, müşrikler, kendi yanlarından uydurarak bazı hayvanların etlerinin haram olduğunu ve bunun Allah'ın bir hükmü olduğunu ileri sürmüşlerdir. Oysaki Yüce Allah, “*O, (hayvanlardan) sekiz eşi de yaratandır: (Erkek ve dişi olarak) koyundan iki, keçiden de iki. Ey Muhammed! De ki: Allah iki erkeği mi haram kıldı, yoksa iki dişiyi mi? Yoksa iki dişinin rahimlerinde bulunan (yavru)ları mı? Eğer doğru söyleyenler iseniz bana bilerek haber verin. Yine (erkek ve dişi olarak) deveden iki, sığırdan da iki. De ki: İki erkeği mi haram kıldı, iki dişiyi mi? Yoksa iki dişinin rahimlerinde bulunan (yavru)ları mı?*”⁶²⁰ âyetlerinde eti yenilen hayvanlardan koyun, keçi, deve ve sığır türleri özellikle zikredilerek, aynı zamanda erkek ve dişi cinsleri arasında da etlerinin yenilmesi

⁶¹⁶ Vâkı‘a, 56/57-58.

⁶¹⁷ Vâkı‘a, 56/63- 64.

⁶¹⁸ Abay, *Kur’ân’da İronik Anlatımın Bir Örneği: Tebbet Suresi*, s. 76

⁶¹⁹ Enam, 6/144.

⁶²⁰ Enam, 6/143-144.

hususunda herhangi bir fark olmaksızın ne bunların ne de yavrularının hiç birisinin haram kılınmadığını beyan etmiştir. Müşriklerin bu hayvanların etlerinin yenilmesinin haram olduğuna dair iddialarını çürütmüş, Allah'ın böyle bir hükmünün bulunmadığını, bilakis bunların hepsi binmek, yemek, sağmak, yük ve diğer yararlanma yollarıyla istifade edilmek için insanların hizmetine sunulduğu açıklanmıştır.⁶²¹ Allah Teâlâ bu âyetlerle İslâm öncesi Arapların bu tavırlarının bilgisizlikten başka bir şey olmadığını beyân etmektedir. Çünkü Allah'tan kesin bir hüküm gelmedikçe bir şeyi haram saymak mümkün olamaz. Bunun ötesi yorum ve zandan başka bir şey değildir. Onların bu hayvanlardan haram kıldıklarını kendileri uydurmuşlar ve bu hususta Allah'a iftirada bulunmuşlardır. Bundan dolayı “*Yoksa Allah size bunları haram ettiğinde, orada hazır mı idiniz!?*” şeklinde soru sorarak hem gerçeği görmeleri için onları düşünmeye sevk etmiş hem de ironik bir üslupla onlarla alay etmiştir. Devamında, “*İnsanları bilgisizce saptırmak için Allah'a karşı yalan uyduran kimseden daha zalim kimdir? Şüphesiz Allah, zalimler topluluğunu doğru yola iletmez.*” şeklinde onları yaptıklarından dolayı zalim olarak nitelemiş ve onları doğru yola yani kurtuluşa iletmeyeceğini söyleyerek tehdit ve tahkîr etmiştir. İşte herhangi bir bilgi, belge ve temele dayanmayan müşriklerin inanç, düşünce ve uygulamalarında gösterdikleri gevşeklik, ortaya koydukları saçma ve gülünçlükler tam çıplaklığıyla ortaya çıkmış olmaktadır.⁶²²

أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتِيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا أَطَّلَعَ الْغَيْبَ أَمْ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا كَلَّا سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ وَنَمُدُّ لَهُ مِنَ الْعَذَابِ مَدًّا وَنَرَثُهُ مَا يَقُولُ وَيَأْتِينَا فَرْدًا

“*Ayetlerimizi inkâr edip bana elbette mal ve evlat verilecek! diyen kimseyi gördün mü? Gaybı mı görüp bilmiş, yoksa Rahmân'dan bir söz mü almış? Hayır! (İş onun dediği gibi değil). Biz, onun söylediklerini yazacağız ve azabını arttırdıkça arttıracacağız! Onun (ahirette sahip olacağını) söylediği şeylere Biz varis olacağız ve o Bize tek başına gelecek*”⁶²³. Bu âyetlerin iniş sebebine ilişkin Hadis kaynaklarında şöyle bir hadise zikredilmektedir: Fakir bir Müslüman olan Habbâb b. Eret, Mekke'de demircilikle uğraşıyordu. Onun Mekke'nin ileri gelen müşriklerinden

⁶²¹ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, c. 13, s. 228; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, c. 8, s. 130-131; Karaman ve Diğerleri, *Kur'ân Yolu*, c. 2, s. 481.

⁶²² et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân ân Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, c. 9, s. 630; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l Kur'âni'l-Âzim*, c. 3, s. 352; Kutub, *fi Zilâli'l-Kur'ân*, c. 3, s. 1224.

⁶²³ Meryem, 19/77-78.

olan Âs b. Vâil'den bir alacağı vardı. Habbâb, bir gün borcunu isteyince Âs, ancak Hz. Muhammed'i reddettiği takdirde borcunu ödeyeceğini söyledi. Habbâb da “Allah'a yemin ederim ki sen ölüp tekrar dirilinceye kadar onu asla inkâr etmem” deyince Âs, “Gerçekten ben ölüp tekrar dirilecek miyim?” diye sordu. Habbâb “evet” dedi. Âs, “Öyleyse benim orada mutlaka malım ve evlâdım olacaktır; o zaman sana olan borcumu öderim!” dedi. Bunun üzerine bu âyetler indi.⁶²⁴

As b. Vail'in ve genelde diğer kafirlerin ölümden sonra tekrar dirilişi alay konusu etmeleri ve hafife almalarından dolayı sarf ettikleri bu sözlere karşın, bunun hayret edilecek bir şey olduğunu anlatmak için böyle bir kıssa söz konusu edilmiştir. Yani ben sana "*Şüphesiz ahirette bana mal ve çocuk verilecektir*" diyerek Allah'a karşı saygısızca davranan şu kâfirin kıssasını haber vereyim mi? Yüce Allah, sonra onun ortaya atmış olduğu bu iddianın herhangi bir dayanağı olmadığını ya da Allah'tan aldığı bir söze dayanmadığını ironi üslubuyla şöyle buyurmaktadır: "*Gaybı mı görüp bilmiş, yoksa Rahmân'dan bir söz mü almış?*" diyerek bu müşrikin tutumundaki tuhaflığı vurguluyor ve saçma iddiasını kınıyor. Onun gaybî bir bilgiyi edinmesinin mümkün olmadığına işaret etmiştir. Çünkü Allah, gaybî bir bilgiyi ancak bu iş için razı olup seçtiği bir resul'e verir. Allah'ın ahdi ise rahmetine ve “lâ ilahe illallah” diyerek iman edip iyi ameller işleyen mü'minleri cennetle mükafatlandıracağına dairdir.⁶²⁵ Yüce Allah, onun söylediklerinin bir dayanağının olmadığını ortaya koyduktan sonra, onu şu ifadelerle tehdit etmektedir: "*Hayır, biz dediğini yazacağız. Azabını da uzattıkça uzatacağız ve bize yalnız gelecektir.*" Buradaki “hayır” anlamına gelen “kellâ” sözcüğü geçen ifadeyi reddedip ve bundan dolayı azarlamak, arkasında gelen ifadeleri ise pekiştirmek için kullanılmıştır. Diğer yandan herhangi bir geciktirme söz konusu olmadan söylenenler kaydedilmekle beraber, gelecek zamana işaret eden sîn harfiyle “senektübü (yazacağız)” şeklinde ifade edilmesi ise tehdit edildiği şeyin korkunçluğunu belirtmek içindir.⁶²⁶

⁶²⁴ et-Taberî, **Câmi'u'l-Beyân ân Te'vili Âyi'l-Kur'ân**, c. 15, s. 617-618; el-Vâhidî, **Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân**, s. 310; el-Buhârî, **Sahîh**, Tefsîr, bab. 3, r. 4732, s. 1179; Ebu'l-Hüseyn Müslim el-haccac el-Kuşeyri, **sahîhu Müslim**, Daru Teybe, Riyad, 2006, Kıyamet, Cennet, Cehennem Sıfatları, bab. 4, r. 2795, c. 2, s. 1287; et-Tirmizî, **el-Câmi'u'l-Kebîr**, Ebvabu Tefsîr el-Kur'ân, Bab. 19, r. 3162, c. 5, s. 225.

⁶²⁵ ez-Zuhaylî, **et-Tefsîrü'l-Münîr**, c. 8, s. 501.

⁶²⁶ ez-Zuhaylî, **et-Tefsîrü'l-Münîr**, c. 8, s. 502.

Durum o kâfirin dediği gibi olmayıp ne gaybî bilgileri bilmiş ne de Allah katından kesin bir ahit almıştır. O sadece küfür ve inadinı izhar etmiş ve istihzada bulunmuştur. Biz de onun bu dediklerini kaydedip buna karşın Kıyamet Günü onu cezalandıracağız. Bugün söylediği bu sözler ve Allah'ı inkâr etmesi sebebiyle Ahiret hayatında azabını uzatıkça uzatacağız. Ahirette kendisine verileceğini söylediği mal ve çocuklardan mahrum olacaktır. Onlara başkaları varis olacaktır. Hatta dünyada sahip olduğu mal ve çocukları da bulunmayacak ve yalnız bir şekilde huzurumuza gelecektir. Biz sahip olduklarını bile ondan çekip ayıracakken nasıl oluyor da ahirette ona böyle bir şeyi vereceğimize inanabiliyor.⁶²⁷ Böylesine aşırı bir kâfir için verilecek en etkili karşılık, kendisine verileceğini iddia ettiği mal ve çocukla yardımın aksine “azabın süresini kat kat artıracacağız” şeklindeki tehdit ve yıldırma.⁶²⁸

Başka bir âyet:

أَمْ اتَّخَذُوا إِلَهًا مِنَ الْأَرْضِ هُمْ يُنشِرُونَ

“Yoksa yerden, ölüleri diriltebilecek birtakım ilâhlar mı edindiler?”⁶²⁹ İlk peygamber Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e kadar gelen bütün peygamberlerin en çok üzerinde durduğu en temel mesaj ve ilk tesis etmek istedikleri şey tevhid inancını sağlamak olmuştur. Yüce Allah, bu âyetlerde de birliğini, yerde ve göklerdeki her şeyin kendisinin mülkü olduğunu, kendi katında bulunan meleklerin kibirlenmeden bıkmadan hizmet ve itaat ettiklerini anlattıktan sonra müşrikleri kınamaya ve kurdukları akıl dışı düşleri anlatmaya başlamıştır. Müşrikler Allah'ın varlığına ve herşeyi yaratanın O olduğuna inanıyorlardı. Buna rağmen elleriyle yaptıkları heykelleri ilah edinerek Allah'a ortak koşuyor ve onlara tapıyorlardı. Bu sahte ilahların kendilerini Allah'a yakınlaştıracığına ve kendileri için şefaathçi olup O'nun vereceği cezadan koruyacağına inanıyorlardı. Ama onlar, kendisine tapılan bir tanrının en temel özelliği olan öldürme ve diriltme gücüne sahip olması gerektiğini, oysa elleriyle yaptığı cansız putlar için ne öldürme ne de ölüleri

⁶²⁷ ez-Zuhaylî, **et-Tefsîrü'l-Münîr**, c. 8, s. 502.

⁶²⁸ es-Sabûnî, **Safvetü't-Tefâsîr**, c. 2, s.226.

⁶²⁹ Enbiya, 21/21.

diriltme gibi bir durumun söz konusu olamayacağını düşünemeyecek kadar köleşmişlerdi.⁶³⁰

Âyette düzmece ilahlar edindiklerine ilişkin sorulan soru, onların tutum ve davranışlarını kınamak içindir. Sonrasında ise “...yerden, ölüleri diriltebilecek...” şeklinde topraktan ölüleri çıkarmalarını söz konusu etmesinde de bu düzmece tanrılara yönelik bir alay söz konusudur. İşte bu da işin ironi tarafıdır. Çünkü ölüleri tekrar diriltebilmek gerçek bir ilahın başta gelen en önemli özelliğidir. Onların taptıkları bu düzmece tanrıların böyle bir özelliği bulunuyor mu? Hayır! Katiyen böyle bir şeyi yapamazlar. Buradaki soru, inkâr ve hayret ifade eden bir sorudur. Buna göre âyetin anlamı şöyledir: O müşrikler, “yeryüzünden ölüleri diriltebilecek ilâhlar mı edindiler?” Hayır! Tam tersine hiçbir şeye güç yetiremeyen, cansız tanrılar edindiler. Bunlar, ilah olamazlar. Çünkü ne diriltebiliyorlar ne de öldürebiliyorlar.⁶³¹ O halde onlar bir ilahın en başta gelen sıfatını kaybetmişlerdir. Bu şekilde yeryüzünde müşahade edilen realitenin mantığını ortaya koyduktan sonra “Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilâhlar olsaydı, kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu”⁶³² âyeti ile de varlığın realitesinden kaynaklanan evrensel kanıtı ortaya koymuş oldu.⁶³³

أَمْ لَكُمْ كِتَابٌ فِيهِ تَدْرُسُونَ إِنَّ لَكُمْ فِيهِ لَمَّا تَخَيَّرُونَ

“Yoksa size ait bir kitabınız var da (bu batıl hükümleri) ondan mı okuyorsunuz? Onda, seçip beğendiğiniz her şey mutlaka sizindir (diye mi yazılı?)”⁶³⁴ Kur’ân’da âhirette mü’minlere büyük ödüller, “Rableri katında Naîm cennetleri”⁶³⁵ müjdelendikçe müşrikler, dünyada sahip oldukları imkân ve sosyal konumlarına aldanarak böyle bir durum gerçekleştiği takdirde, kendilerinin yine daha büyük lütuflara kavuşacaklarını ve buna daha layık olduklarını savunmuşlardır. Bu âyetler onların bu iddialarına cevap mahiyeti taşımaktadır. Cevapların soru şeklinde olması

⁶³⁰ Karaman ve Diğerleri, **Kur’ân Yolu**, c. 3, s. 672.

⁶³¹ es-Sabûnî, **Safvetü’t-Tefâsîr**, c. 2, s.258.

⁶³² Enbiya, 21/22.

⁶³³ Kutub, **fi Zilâli’l-Kur’ân**, c. 4, s. 2373.

⁶³⁴ Kalem, 68/37-38.

⁶³⁵ Kalem, 68/34.

ise onların ileri sürdüğü mantığın hayret verici olduğunu ve böyle bir şeyin kabul edilecek bir tarafının olmadığına işaret edilmiştir.⁶³⁶

İbn Abbâs ve diğerlerinden rivayet edildiğine göre bu âyetler, Mekke kâfirlerinin “Elbette âhirette bize, size verileceklerden daha hayırlıları verilecek.” demeleri üzerine indirilmiştir.⁶³⁷ âyetin nüzul sebebi şu şekilde açıklanmıştır: “Şüphesiz Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için Rableri katında Naîm cennetleri vardır.”⁶³⁸ âyeti nazil olunca Mekke müşrikleri, Müslümanlara demişler ki: “Allah, bizi dünyada size üstün kıldı. Yâni bize daha fazla servet ve kuvvet verdi. Artık şüphe yok ki bizi âhirette de size üstün kılar, eğer üstünlük olmasa da en az eşitlik olur.” İşte onların bu tutumlarını reddetmek üzere bu âyetler nazil olmuştur.⁶³⁹ Bu bağlamda nazil olan âyetleri incelediğimizde kafirlerin nasıl belîğ bir şekilde kınandığı ortaya çıkacaktır.

“Biz müslümanları suçlular gibi kılar mıyız?” buyruğu inkâr ve kınama ifade eden bir sorudur. Ayrıca âyette ters çevrilmiş bir benzetme olması, durumun daha belîğ ve daha dehşet verici olduğunu hissettirmektedir. Çünkü bunun aslı; “biz ecir ve mükâfat bakımından günahkârları Müslümanlar gibi kılar mıyız hiç” şeklindedir. Devamında “Size ne oluyor, nasıl hüküm veriyorsunuz? Yoksa size ait bir kitabınız var da (bu batıl hükümleri) ondan mı okuyorsunuz? Onda, seçip beğendiğiniz her şey mutlaka sizindir (diye mi yazılı?)” denilmektedir. Yani o kitapta, isteyip arzu ettiğiniz her şeyin sizin mi olduğunu okuyorsunuz? Bu âyetlerde Taberî'nin de dediği gibi söyledikleri bu bâtil sözlerde ve temenni ettikleri boş kuruntularda onlar için bir kınama ve azarlama vardır.⁶⁴⁰

Surenin akışı, onların olumsuz tutumlarını kınadıktan sonra, onların gülünç ve tuhaflıklarını ortaya koyarak alaya almaktadır. Akıl ve adalet ölçülerine sığmayan hükümlerde bulundukları için kendilerini alaya alıp küçümsemek amacıyla “Müslümanlarla suçluların bir olduğunu söyleyen bir kitapları mı var?” şeklinde bir soru yöneltmiştir. Bu, olsa olsa kendilerinin isteklerine uygun hükümleri içeren,

⁶³⁶ Karaman ve Diğerleri, **Kur'ân Yolu**, c. 5, s. 435-436.

⁶³⁷ el-Kurtûbî, **el-Câmi' li-Ahkâmî'l Kur'ân**, c. 18, s.160; Bedreddin Çetiner, **Fatiha'dan Nas'a Esbab-ı Nüzul**, Çağrı Yay., İstanbul, 2006, c. 2, s. 903.

⁶³⁸ Kalem, 68/34.

⁶³⁹ Ebu's-Su'ûd, **İrşâdu'l-Âkli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kur'ân'il-Kerîm**, c. 9, s. 17.

⁶⁴⁰ es-Sabûnî, **Safvetü't-Tefâsîr**, c. 3, s. 429; ez-Zuhaylî, **et-Tefsîrü'l-Münîr**, c. 15, s. 70.

arzularını tatmin eden gülünç bir kitaptır. Onların benimsediği ahkamları barındıran bu komik kitap, hak, adalet, akıl ve normal insanî değerlere uymamaktadır. Yine “Yahut bizden, her ne hükmederseniz mutlaka öyle olacağına dair Kıyamete kadar sürecektir kesin sözler mi aldınız?”⁶⁴¹ Yoksa böyle bir kitap değil de kıyamette kadar istediklerini yapabilmek ve diledikleri hükmü verebilmek üzere Allah’tan sağlam bir söz mü aldılar. Oysa kesinlikle ne böyle bir kitap ne de böyle bir ahit söz konusu değildir. O zaman neye dayanarak böyle davranıyorlar? “Sor onlara: “Onların hangisi bu (iddianın doğruluğu)na kefildir?”⁶⁴² Sor onlara bu sorumluluğu kim üstlenecek? Kıyamete kadar dilediklerini yapmaya ve sorumlu tutulmayacağına dair Allah’tan söz aldığını kim savunacak? İşte onlara yöneltilen bu sorularda etkili, sarsıcı ve yüz kızartıcı bir alay ifadesi mevcuttur. Her şeyi tam anlamıyla gözler önüne seren bir meydan okuma vardır.⁶⁴³ Âyetlerden de anlaşıldığı gibi âhiret mutluluğu dünyadaki zenginlik ve konuma değil, iman ve salih amellere bağlıdır. Kimlerin bu mutluluğu hak ettiğini de en iyi Allah bilir. Çünkü mutluluğa ulaşmanın şart ve ölçülerini belirleyen sadece O’dur. Bu husustaki en önemli yol gösterici de O’nun âyetleridir.⁶⁴⁴

2.1.6.9. Putların شهداء Olarak İfade Edilmesi

Kur’ân’da, bazen cansız ve aciz olan varlıklar için şüheda ifadesi kullanılmıştır. Taştan veya tahtadan yapılmış cansız varlıkların şüheda olarak ifade edilmesinde, kendilerine tapanlara ciddî bir kınama ve ayıplama yöneltmek için seçilmiş ironik bir ifadedir. Mesela:

وإن كنتم في ريب مما نزلنا على عبدنا فأتوا بسورة من مثله وادعوا شهداءكم من دون الله إن كنتم صادقين

“Eğer kulumuza (Muhammed’e) indirdiğimiz (Kur’ân) hakkında şüphede iseniz, haydin onun benzeri bir sûre getirin ve eğer doğru söyleyenler iseniz, Allah’tan başka şahitlerinizi çağırın (ve bunu ispat edin).”⁶⁴⁵ Kur’ân’ı beşerî kelâmlardan farklı kılan birçok yönü vardır. Bunlardan biri de sahip olduğu îcâzıdır. Kur’ân, bir benzerinin getirilmesi mümkün olmayan ve bu özelliği ile Hz.

⁶⁴¹ Kalem, 68/39.

⁶⁴² Kalem, 68/40.

⁶⁴³ Kutub, fi Zilâli’l-Kur’ân, c. 6, s. 3667.

⁶⁴⁴ Karaman ve Diğerleri, Kur’ân Yolu, c. 5, s. 436.

⁶⁴⁵ Bakara, 2/23.

Peygamber'i davasında en çok destekleyen büyük bir mucizedir. Hz. Peygamber, Araplara karşı en büyük mucizesi olan Kur'ân'la meydan okumuş belagat ve fesâhat sahipleri ona karşı koymak için yetersiz kalmıştır.⁶⁴⁶ Kur'ân, kendisinin bizzat beşerüstü bir kitap olduğunu ortaya koymakta ve bu hususta şüphesi olanları, kendisinden daha üstün bir kitap,⁶⁴⁷ benzeri bir kitap,⁶⁴⁸ on sûre,⁶⁴⁹ hatta bir sûre⁶⁵⁰ getirmeye davet etmektedir. Ayrıca Kur'ân'da, bu kelâmın Allah katından olduğunda şüphe edenlere karşı bu meydan okuma şekillerinin yanısıra bir de zikrettiğimiz bu âyetle de meydan okunmaktadır. Âyetle, konumuz olan ironi kendisini, “شهداء” kelimesinde hissettirmektedir. Her şeyden önce “شهداء” kelimesi, “شهيد” kelimesinin çoğulu olup; “hazır bulunan, şahitlik yapan” veya “yardımcı” anlamlarında kullanılmaktadır.⁶⁵¹ Burada sözkonusu şahitlerden maksat, ya kendilerine ulûhiyyet isnat ettikleri putlardır ya da müşriklerin ileri gelen yardımcılarıdır.⁶⁵² Şayet buradaki şahitlerden murad, Allah'tan başka edinilen ve Kıyamet Günü şahitlik yapacağı umulan ilahlar ve velîler ise, onları cansız ve hareketten âcîz varlıklarla Kur'ân'a muarazaya davet etme konusunda ciddî bir kınama ve benzersiz bir ayıplama olduğunu söylemek mümkündür.⁶⁵³ Çünkü kafirler, sıkıştıklarında ilah sandıkları bu putlara sığınırldı. Onlara karşı böyle bir muarazada bulunmak onların sıkışmalarına ve çaresizliğine sebep olunca, Allah onların adetleri üzere tekrar ilahlarından yardım dilemelerini istiyor. Allah'ın, onların ilahlarının böyle bir yardımlarının olamayacağını bilmesine rağmen onlardan böyle bir şey istemesi, aslında onların alay edilecek durumda olduklarını ve onların çaresizliğine derman olmayacak şeylere tapmalarındaki durumlarına ironili bir tabirle vurgu yapmış olmaktadır.

2.1.6.10. Delil Olamayacak Şeyin Delil Makamında Sunulması

İnsanlar yaptıkları veya savundukları bir şeyi kanıtlamak için bazı deliller ortaya koymaya ihtiyaç duyarlar. Ancak bazıları kibir ve gurur kompleksine girerek

⁶⁴⁶ Mennâ' Halîl el Kattân, **Mebâhîs fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Mektebetü Vehbe, Kâhire 1995, s. 250.

⁶⁴⁷ Kasas, 28/49.

⁶⁴⁸ İsrâ, 17/88.

⁶⁴⁹ Hûd, 11/13.

⁶⁵⁰ Yûnûs, 10/38.

⁶⁵¹ ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, s. 60; Ebu's-Su'ûd, **İrşâdu'l-Âkli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kur'ân'il-Kerîm**, c. 1, s.65.

⁶⁵² İbn Âtiyye, **el-Muharerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Âzîz** s. 65; er-Râzî, **Mefâtihu'l-Ğayb**, c. 2, s. 129; Ebu's-Su'ûd, **İrşâdu'l-Âkli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kur'ân'il-Kerîm**, c. 1, s. 65;.

⁶⁵³ Ebu's-Su'ûd, **İrşâdu'l-Âkli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kur'ân'il-Kerîm**, c. 1, s. 66.

yaptıkları hataları düşünüp doğruyu bulmak yerine yanlışlarını haklı göstermeye kalkışır ve buna bir dayanak bulmaya çalışırlar. Ancak bu kişilerin delil olarak öne sürdükleri şeyin bir gerçeklik payı olmadığı zaman aklî muhakemeye elverişli olmadıkları ortaya çıkmakta ve bu nedenle de gülünç duruma düşmektedirler. Kur’ân’da buna örnek olacak şu âyetleri verebiliriz:

قَالُوا بَلْ وَجَدْنَا آبَاءَنَا كَذَلِكَ يَفْعَلُونَ

“Hayır, ama biz babalarımızı böyle yaparken bulduk” dediler.”⁶⁵⁴ Mekke müşrikleri, özellikle de Kureyşliler, bir taraftan Hz. İbrahim’in (a.s.) soyundan gelmekle övünüyor ve onun takipçileri olduklarını ileri sürüyor, diğer taraftan Hz. İbrahim’in, hayatı boyunca şiddetle karşı durduğu ve her zaman mücadele verdiği şirk belasına bulaşmışlardı. Sonra, bu müşrikler, kendilerini Hz. İbrahim’in getirdiği dine çağıran Hz. Muhammed’e tıpkı atalarının Hz. İbrahim’e karşı çıktıkları gibi karşı çıkıyorlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ, dostu, Peygamberi ve hanîflerin önderi olan Hz. İbrahim’in ne derece tevhide bağlı olduğunu ve şirke nasıl düşman olduğunu hatırlatmaktadır. Elçisi Muhammed’e O’nun haberini, varisi olduklarını ve dinine bağlı olduklarını söyledikleri ümmetine okumasını emretmektedir. Böylece Hz. İbrahim’in Mekke’deki müşrikler gibi putlara taptıkları için babası ve kavmine karşı nasıl bir mücadele verdiğini, koştukları şirkten dolayı onlara nasıl karşı çıktığını, içine düştükleri sapıklıktan nasıl tiksindiğini ve onlara hayret ederek nasıl “Siz neye tapıyorsunuz?” şeklindeki tahkîr edici sorular yönelttiğini görsünler.⁶⁵⁵ Görsünler ki; İhlâs ve tevekkül sahibi olsunlar, ortağı olmayan tek Allah’a ibâdet etsinler, şirkten ve müşriklerden uzaklaşsınlar ve ona uysunlar.

Şüphesiz Allah Hz. İbrahim’e, daha küçük yaştan itibaren bir yetkinlik vermiş, daha yetişkinlik döneminde kavminin Allah ile beraber putlara tapınmasına karşı durmuş, onların durumunu hoş karşılamayıp reddetmişti.⁶⁵⁶ “Hani babasına ve kavmine: Nelere tapıyorsunuz?”, bağlanıp durduğunuz şu putlar da nedir? demişti. Hz. İbrahim (a.s.), onların putlara taptıklarını bildiği halde, aleyhlerine delil sunmak ve fayda ve zarar veremeyen bu cansız şeylere taptıkları için akılsız olduklarını ortaya

⁶⁵⁴ Şuara, 26/74.

⁶⁵⁵ Kutub, *fi Zilâli'l-Kur’ân*, c. 5, s. 2602.

⁶⁵⁶ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l Kur’âni'l-Âzim*, c. 6, s. 145.

koymak için bu soruyu sordu. Onlar da: “*Putlara tapıyoruz ve onlara ibâdet etmeğe devam edeceğiz dediler*”. Hatta bunu sevinerek ve övünerek söylediler. Çünkü, “*putlara tapıyoruz*” demeleri yeterli bir cevapken onlar, akılsızlıklarına doymamış olacaklar ki, yaptığıyla iftihar eden kimse gibi daha fazlasını söylediler. Yani “*Putlara tapıyoruz*” ifadesinden sonra bunun övünüp böbürlenmek ve gönüllerindeki sevinci ortaya koymak üzere “*Biz onlara ibadetten hiç ayrılmıyoruz.*” dediler.⁶⁵⁷ Bunun üzerine Hz. İbrahim (a.s.) onların uyuşan kalplerini uyandırmak, düşünme ve anlama kabiliyetini kaybeden donmuş akıllarını uyarmak üzere: “*O da dedi ki: Çağırduğınızda sizi duyuyorlar mı? Yahut size fayda veya zarar veriyorlar mı?*” Zira kendisine tapılan bir ilahın en azından, kendisine ibadet edip dua eden kullarını işitmesi gerekir. Eğer işitemeyen sağır ve donuk varlıklar ise onların fayda veya zarar verebileceğini nasıl düşünebiliyorsunuz? Onlar hiçbirini iddia edemeyip bu hususta hiçbir şey söyleyemiyorlar. Zaten Hz. İbrahim'in bunu aşagılamak ve kınamak için sorduğunu kesinlikle biliyor ama Hz. İbrahim'in söylediklerini çürütecek bir kanıt da bulamıyorlar. Onların taklitçiliğe sarılmaktan başka çareleri kalmamış olacak ki ancak: “*Hayır! Atalarımızı böyle yapar gördük.*” diyebilmişlerdir. Böylece putlarının, söylenenlerden hiçbirini yapamadıklarını kabul etmek ve sâdece atalarını böyle yaparken görüp onların peşlerinden sürüklendiklerini itiraf etmiş oldular. Bu da onların delilsiz kaldıklarının belirtilerindendir.⁶⁵⁸ Bu konuda Ebu Su'ûd da şöyle der: “*Putperestler, bir kez dahi olsa putların fayda ve zarar veremeyeceklerini itiraf ettiler ve gerçeği söylemeye mecbur kaldılar ki o da putperestlerin taklitten başka bir dayanaklarının olmadığını göstermektedir.*”⁶⁵⁹ İşte o zaman Hz. İbrahim (a.s.), sabırlı ve yumuşak huylu olmasına rağmen onları hiddetle sarsmaktan, heykel ve benzeri şeylere tapılmasına müsaade eden bozuk inançlara karşı düşmanlığını ilan etmekten başka bir yol bulamamış ve onlara: “*Neye tapmış olduğunuzu görüyor musunuz? Siz ve geçmiş atalarınız. Doğrusu onlar, benim düşmanımdır. Ancak âlemlerin Rabi müstesna, demişti.*” Yani, eğer şu taptığınız şeyler gerçekten bir ilah iseler ve güçleri varsa, haydi bakalım bana bir zarar dokundursunlar. Ben onlara düşmanım, onları takmıyor ve onları düşünmüyorum bile.⁶⁶⁰ Ya da Allah'tan başka taptıklarınız

⁶⁵⁷ es-Sabûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, c. 2, s. 383; ez-Zuhaylî, *et-Tefsîrü'l-Münîr*, c. 10, s. 180-181.

⁶⁵⁸ es-Sabûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, c. 2, s. 383.

⁶⁵⁹ Ebu's-Su'ûd, *İrşadi'l-Akli's-selim ila Mezaya el-Kur'ân'il-Kerim*, c. 6, s. 248.

⁶⁶⁰ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l Kur'âni'l-Âzim*, c. 6, s. 146.

“benim düşmanımdır.” Ben onlara tapmıyorum. Bu anlamda ta’riz sanatı kullanılarak, aslında onların kendilerine tapanların düşmanı olduğunu kasetmektedir. Çünkü onlara tapanlar onlardan zarar görmektedirler. Fakat bu durumu onlara ta’riz yoluyla tasvir etmiştir. Çünkü ta’riz, nasihat konusunda sarahattan daha faydalıdır. Bu kabule daha şayan olan, kendi nefsinden başladığı bir öğüt olduğunu, hissettirmek içindir.⁶⁶¹

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ الشَّيْطَانُ يَدْعُوهُمْ إِلَى عَذَابِ
السَّعِيرِ

“Kendilerine, Allah'ın indirdiğine uyun denildiği zaman, hayır, biz babalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız derler. Şeytan, kendilerini cehennem azabına çağırıyor olsa da mı?”⁶⁶² Yüce Allah, bir önceki âyette kullarına dünya hayatında ve âhirette bahsettiği bazı nimetlerine işaret buyurarak insanların O’nun emrine tabî olmaları için sebeplerinin olduğunu vurgulamaktadır. Allah, insanları yeryüzüne yerleştirmiş onlar için nehirleri, hayvanları, ağaçları ve meyveleri yaratmıştır. Gökleri yeryüzüne korunmuş bir tavan yapmış ve göklerdeki yıldızları, bulutları, bulutlardan yağdırdığı yağmur, kar ve doluyu insanların istifadesine sunmuştur. İnsanlara buyruklarını ulaştırmak için peygamberler göndermiş, kitaplar inzal etmiştir. Şüphelerini gidermek için de açık ve gizli nimet ve lütuflar bahsetmiştir. Bütün bunlara rağmen, insanların hepsi îman etmemiş, bazıları küfür ve inadında diretmiştir. Bunlardan bazıları Allah’ın varlığı, birliği ve O’nun peygamber göndermesi hususunda bir bilgiye, bir delile veya hak bir kitaba dayanmadan tartışanlar olmuştur.⁶⁶³ Bu nedenle “Kendilerine, Allah'ın indirdiğine uyun denildiği zaman, hayır, biz babalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız derler.” Onların inkâr konusunda atalarının izinden sürüklenmekten başka hiçbir delilleri yoktur. İşte dayandıkları tek delilleri budur. Ne bilgiye ne de akıl ve düşünceye dayanmayan bu tuhaf kanıtları, donmuş ve taşlaşmış taklitten başka bir şey değildir. İslâm dini, onları kurtarmak ve düşünmek için akıllarını özgür bırakmak istemiş fakat onlar bunun yerine taklidi tercih etmişlerdir. Kur’ân, onların akıllarına ışık tutmak, düşünce yapılarına hareketlilik ve uyanıklık katmaya çalıştıkça onlar, geçmişin sapkınlık ve

⁶⁶¹ es-Sabûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, c. 2, s. 383; ez-Zuhaylî, *et-Tefsîrü’l-Münîr*, c. 10, s. 171;

⁶⁶² Lokman, 31/21.

⁶⁶³ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l Kur’âni’l-Âzim*, c. 6, s. 347;

şaşırmışlığından kurtulmayı kötümseyerek bunlara sıkıca tutunuyorlar. Daha sonra Cenâb-ı Allah, inkârî manada (yani red için) taaccüb ifade eden ironi amaçlı bir soruyla onları yermekte ve dolaylı olarak bu mesnetsiz tutumun nereye varacağına işaret etmektedir: “Şeytan, kendilerini cehennem azabına çağırıyor olsa da mı?”. Yani ey babalarının yaptıklarını kendilerine delil ve düstur edinenler; ne dersiniz, ya onlar sapmış iseler ve siz de onları takip ederek onların düştükleri duruma düşmüş iseniz de mi? Yani bu tutum, şiddetli bir azaba götürmek için şeytanın planlamalarından başka bir şey değilse ve sizleri de aynı akıbete götürecek olsa da aynı tutum ve davranışları sürdürmeye devam edecek misiniz? İşte yüce Allah, eşsiz evrensel kanıtın arkasından uyarıcı ve etkin bir dokunuşla insan psikolojisini derinden sarsan bir ifadeyle işi bitirmektedir.⁶⁶⁴

2.1.6.11. Gurur Okşayıcı İfadelerin Kullanılması

Kur’ân’da, kendini beğenmiş ve doğru yoldan sapmış bazı kimselere karşı ironi üslubuyla bazı gurur okşayıcı ifadeler kullanılmaktadır. Bununla, aslında bu kişilerin sandıkları gibi değerli olmadıkları ve ancak Allaha itaat ile değer kazanacakları haber verilmektedir. Mesela:

فَمَا لِلَّذِينَ كَفَرُوا قَبْلَكَ مَهْطَعِينَ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ عَزِيزِينَ أَيُطْمَعُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ أَنْ يُدْخَلَ جَنَّةَ نَعِيمٍ
كَلَّا إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِمَّا يَعْلَمُونَ

“Şimdi, inkâr edenlere ne oluyor ki, boyunlarını uzatarak (alay etmek için) sağdan soldan gruplar hâlinde sana doğru koşuyorlar? Onlardan her biri Naîm cennetine sokulacağını mı umuyor? Hayır (ne mümkün)! Şüphesiz biz onları kendilerinin de bildikleri şeyden (meniden) yarattık.”⁶⁶⁵ Rivayete göre müşrikler, Hz. Muhammed’in etrafında sinsice toplanarak onun söylediklerini dinliyorlardı. Onun mü’minleri cennetle müjdelemesini ve inkârcıları da cehennemle uyardığını duyduklarında, onu ve ashabını alaya alarak: “Muhammed’in dediği gibi bunlar cennete gireceklerse, biz bunlardan daha önce gireriz!” diyorlardı.⁶⁶⁶ Onların,

⁶⁶⁴ er-Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, c. 25, s. 154.

⁶⁶⁵ Mearic, 70/36-39.

⁶⁶⁶ el-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr fî İlmi’t-Tefsîr*, s. 1474; er-Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, c. 30, s. 131; el-Kurtûbî, *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l Kur’ân*, c. 18, s. 190; Ebu’s-Su‘ûd, *İrşâdu’l-Âkli’s-Selîm ilâ Mezâye’l-Kur’ân’il-Kerîm*, c. 9, s. 34; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, c. 29, s. 176; es-Sabûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, c. 3, s. 446.

Allah'ın elçisi Hz. Muhammed'i yalanlayıp Allah'ın Cennetine girmeye daha layık olduklarını söylemelerinin ne kadar tutarsız olduğunu belirtmek üzere bu âyetler inmiştir. Onlar Peygamber'le alay etmelerine karşın Allah da "*Yoksa her biri nimetler cennetine yerleştirileceğini mi umuyor?*" tarzındaki bir soru ile onları alaya alıp yermektedir.⁶⁶⁷

Ayetin metninde geçen مهطعين (Muhti‘) sözcüğü, boynundaki bir iple çekiliyormuşçasına seri adımlarla yürüyen demektir. عزة (‘izeh) kelimesi عزين (‘izîn) kelimesine benzer ve “grup” kelimesinin çoğuludur. Lafzen ve manen فئة (fiah) kelimesine benzer ve “grup” anlamına gelir.⁶⁶⁸ Ebû Ubeyde, عزين (izîn), dağınık ve düzensiz topluluklar halinde olmak demektir. Bu sözcük hadistede de aynı anlamda kullanılmıştır: “*Niçin sizi, dağınık gruplar halinde görüyorum? Rablerinin katında melekler nasıl saf oluyorsa, öyle saf olsanız ya*”⁶⁶⁹. Âyet-i kerîme üstü kapalı olarak onların sağdan ve soldan gelip bölük bölük, gruplar halinde oturarak konuşup planlar yapmalarını ve diğer şüpheli davranışlarını alaya almaktadır. Bu ortamı ve sergiledikleri davranışlarını tasvir ederek tutumlarındaki hayret vericiliği dile getirmektedir. Çünkü onlar doğru yolu bulmak için Peygamber efendimizin etrafında toplanmıyor, aksine gelip onu dehşetle dinliyor, sonra da dinlediklerinin tesirinden nasıl kurtulacaklarını ve bunlara nasıl cevap vererek savunma yapacaklarını planlamak için toplanıyorlar.⁶⁷⁰ Allah, böylesine ilginç bir tutumu sergilemelerinin nedenini soruyor. Bu, paylama ve öfke ile beraber inkâr ifâde eden bir sorudur. Yani, o kâfirlerin her biri, Peygamberi yalanladığı halde, Allah'ın cennetine gireceğini mi sanıyor?⁶⁷¹ Âyette geçen “asla, hayır!” anlamına gelen “kellâ” edatı da meselenin ciddiyet taşıdığını, hiç de onların arzu ettiği gibi olmadığını ve onların cennete asla giremeyeceklerini göstermektedir. “*Biz onları, şu bildikleri şeyden yaratmışızdır*” ifadesi de insana, kendisinin değersiz bir nutfeden yaratıldığına işaret etmektedir. Bu da insanların gururlanmaması gerektiğini, dolayısıyla müşriklerin, Müslümanları küçümseyip kendilerini üstün görmelerinin anlamsız olduğunu göstermektedir.⁶⁷² Bu konuda Kurtûbî şöyle der:

⁶⁶⁷ Karaman ve Diğerleri, **Kur’ân Yolu**, c. 5, s.459.

⁶⁶⁸ Kutub, **fi Zilâli'l-Kur’ân**, c. 6, s. 3702.

⁶⁶⁹ Müslim, **Sahih**, Salâh, I, bab.27, r. 119, c. 1, s. 203; el-Kurtûbî, **el-Câmi‘ li-Ahkâmi'l Kur’ân**, c. 18, s. 190; es-Sabûnî, **Safvetü't-Tefâsîr**, c. 3, s. 447.

⁶⁷⁰ Kutub, **fi Zilâli'l-Kur’ân**, c. 6, s. 3702.

⁶⁷¹ es-Sabûnî, **Safvetü't-Tefâsîr**, c. 3, s. 447

⁶⁷² es-Sabûnî, **Safvetü't-Tefâsîr**, c. 3, s. 447; Karaman ve Diğerleri, **Kur’ân Yolu**, c. 5, s. 460.

Kâfirler, fakir Müslümanlara karşı kibirli davranıyor ve onları alaya alıyorlardı. Bundan dolayı Yüce Allah “*Biz onları bildikleri şeyden (meniden) yarattık*” buyurdu. Dolayısıyla böyle böbürlenmek onlara yaraşmaz buyurmaktadır.⁶⁷³

İşte Kur’ân-ı Kerîm, böyle olağanüstü bir ifadeyle, kırıncı ve yaralayıcı ifadeleri kullanmadan üstü kapalı, dolaylı ve ince bir uyarıyla ruhlarına değindiği gibi, aynı zamanda gururlarını okşuyor ve kibirlerini kırıyordu. Diğer taraftan bu çarpıcı işaret, kendilerinin yaratıldığı aslın basit, önemsiz ve değersiz olduğunu kusursuz bir şekilde tasvir ederek ortaya koymaktadır. Dahası basit ve önemsiz olduklarını iyice vurgulamak ve gururlarını kırmak için bunu müteakib âyette yüce Allah’ın onlardan daha değerli kimseleri yaratabileceğini ve onların buna engel olamayacağını, dolayısıyla hak ettikleri bu çetin azabı gideremeyeceklerini dile getiriyor.⁶⁷⁴

2.1.6.12. Acı Akıbetlerine Vurgu Yapılması

Kur’ân’da bazı kimselerin uğrayacağı acı son dile getirilerek alay edilecek duruma düşürülür ve değersiz kılınır. Bu duruma şu âyeti örnek gösterebiliriz:

فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا

“Nihayet Firavun ailesi kendilerine düşman ve üzüntü kaynağı olacak olan o çocuğu bulup aldı.”⁶⁷⁵ Firavun’un tahtını sarsacak, onun zulmüne son verecek bir Peygamber doğacaktı. Bu durum Firavun’u korkutuyor ve uykularını kaçırıyordu. Oysa ki, Firavun, o çocuk yaşamasın diye ölüm yasası bile çıkarmış ve İsrâiloğullarının yeni dünyaya gelen erkek çocuklarını öldürtüyordu. İsrâiloğullarının yaşadığı yerlerde çocuk arıyorlar, gece yarısı evleri yokluyorlardı. Kendi hesabına göre doğar doğmaz Mûsâ (a.s.) öldürülecekti. Ama kudret eli açıktan açığa işe müdahale ediyor ve Firavun’a, Haman’a ve ordularına meydan okuyordu. Yüce Allah, Mûsâ’nın annesine, tehlike hissedince onu iyice emzirdikten sonra bir sandığa koyup denize bırakmasını ilham eder. Annesi de durum gerçekleştiğinde hiç tereddüt etmeden Mûsâ’yı nehre bırakır. Firavun’un ailesi, ileride kendilerine düşman

⁶⁷³ el-Kurtûbî, *el-Câmi’ li-Ahkâmî’l Kur’ân*, c. 18, s. 191

⁶⁷⁴ Kutub, *fi Zilâli’l-Kur’ân*, c. 6, s. 3703.

⁶⁷⁵ Kasas, 28/8.

ve üzüntü sebebi olacak, konum ve egemenliklerini sarsacak bebeği Nil'in kıyısında bularak Firavun'a getirirler.⁶⁷⁶ İşte kudret eli, aramalarına yorulmalarına gerek kalmadan hepsinin helak olmasına sebep olacak bu erkek çocuğu kucaklarına atıyor. Bu kudret eli, kendisini savunmaktan âciz bu çocuğu her türlü güç ve plandan yoksun çaresiz bir durumda onların eline veriyor. Sonra, bu ilahi güç, buradaki maksadı meydan okurcasına, açıkça duyuruyor: *“Nihayet Firavun ailesi kendilerine düşman ve üzüntü kaynağı olacak olan o çocuğu bulup aldı, şüphesiz Firavun, (veziri) Hâmân ve onların askerleri hata yapıyorlardı.”*

Peki o güçsüz ve savunmasız çocuk onların ellerindeyken bunu nasıl gerçekleştirecekti? Nasıl onlara düşmanlık yapacak ve nasıl onları üzecekti? Daha önce onu öldürmeye gelenlerden kurtarıp Firavun'un sarayına yerleştiren güç, şimdi de Firavun'un karısının kalbini onu himaye etmeye yöneltiyor. *“Firavun'un karısı şöyle dedi: Bana da, sana da göz aydınlığı (bir çocuk)! Sakın onu öldürmeyin. Belki bize faydası dokunur, ya da onu evlat ediniriz, diyerek onu korumaya almış oluyor.”* İşte bu ilahi kudret, silah, mevki veya malla değil, bu ince ve şeffaf sevgi perdesiyle onu himaye etmişti. Onu kadının yüreğindeki duygusallık ve şefkatle korumuştur. Bu sevgi perdesi Firavun'un katı kalbini yumuşatmış, hırsına ve tedbir alma eğilimine mâni olmuştu. Yüce Allah'ın bu zayıf ve âciz çocuğu, sadece bu ince ve şeffaf sevgi perdesiyle bir zorbaya karşı koruması hiç de zor değildir.⁶⁷⁷ *“Oysaki onlar (olacak şeylerin) farkında değillerdi.”* Firavun ve yandaşlarının ileride Hz. Mûsâ sebebiyle karşılaşacak o acı akıbetin farkında değillerdi.⁶⁷⁸

Âyette geçen *“kendilerine düşman ve üzüntü olsun diye çocuğu aldılar”* ifadesinde bir ironi vardır. Âyetteki “يَكُونُ” kelimesinde geçen lam (ل) harfini lam-ı ta'îl⁶⁷⁹ olarak ele aldığımız zaman, böyle bir amaç söz konusu olmaktadır. Zira bir insanın bile kendisini rahatsız edecek bir şeyi alması, ona sahip çıkması akıl işi olmasa gerek. Aslında onu, kendilerine göz aydınlığı olsun diye almışlar ama sonuç istedikleri gibi çıkmayınca, sanki sırf kendilerine düşman ve üzüntü için almış

⁶⁷⁶ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, c. 24, s.229; Karaman ve Diğerleri, *Kur'ân Yolu*, c. 4, s. 216.

⁶⁷⁷ Kutub, *fi Zilâli'l-Kur'ân*, c. 5, s. 2679.

⁶⁷⁸ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, c. 24, s. 229; Karaman ve Diğerleri, *Kur'ân Yolu*, c. 4, s. 216.

⁶⁷⁹ el-Beydâvî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, c. 4, s. 172; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 794.

oluyorlar.⁶⁸⁰ Bu tür ironili bir ifadenin seçilmiş olması sırf onları alaya almak için söylenmiş olabilir. Zira kendisinin ilah olduğunu söyleyen birinin, bırakın bir ilah gibi bütün işleri idare etmesi, kendi sonunun gelmesine sebep olacak ve özellikle aradığı bu kişiyi bulamaması ve dahası o kişiyi koruyup, kendi eliyle beslemesi ve büyütmesi bir ilah olarak saygı duyulan değil, ancak alay edilecek bir meczup olduğunu göstermektedir.

2.1.7. Kur’ân’da Bazı Durum İronisi Örnekleri

Yukarıda ironinin kısımlarından bahsederken, genel anlamda sözel ve durumsal ironi olarak iki kısma ayrıldığını aktarmıştık. Sözel ironiyi âyetlerde nasıl uygulandığını kavrayabildiğimiz kadarıyla anlatmaya ve bu konuda müfessirlerin görüşlerine yer vermeye çalıştık. Şimdi Kur’ân’ın anlatımında işaret edilen durumsal ironileri tespit etmeye çalışacağız. Daha önce belirtildiği gibi durum ironisi, bir ironistin bulunmadığı, ancak gerçekleşen bir durum (istenilenin tam tersi bir durum)’un ironi duygusu vermesidir. Durumsal ironilerde olay çoğu zaman komik ya da trajikomik biçimde gerçekleşir.

Öncelikle şu bilinmelidir ki tefsîrlerde sözel ironiye bazen tehekküm bazen istihza’ bazende suhriyye isimleriyle değinilmiştir. Durumsal ironide ise böyle bir kavram, bir kelime veya herhangi bir ifade söz konusu değildir. Ancak tefsîrler, âyetlerde gerçekleşen ironik durumu kavramsal bir ifade ile olmasa da hakikatine işaret etmişler. Kur’ân’da durumsal ironiyi birçok yerde görebilmek mümkündür. Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

2.1.7.1. Hz. Yusuf Kıssası

Kur’ân’da durum ironisinin gerçekleştiğini düşündüğümüz olaylardan bazıları Hz. Yusuf kıssasında geçmektedir. Kurtûbî’nin Hz. Yusuf kıssasında geçen “*Allah emrinde galiptir*”⁶⁸¹ âyetinin tefsîrindeki şu ifadeleri durumsal ironiye en güzel örnekliği teşkil etmektedir: Alimler bu âyet hakkında şöyle demişlerdir: “*Allah emrinde galiptir(üstündür)*” çünkü Hz. Yakub, Yusuf’a kardeşlerine rüyasından

⁶⁸⁰ es-Semerkandi, **Bahrü’l-Ulûm**, c. 2, s. 510; Ahmed b. Yusuf el-Halebî, **Dürrü’l-Masûn fi Ulûmi’l-Kitabi’l-Meknûn**, Thk. Mahmut Muhammed el-Herrat, Darü’l-Kalem, Dımaşk, 1994, c. 8, s. 651; Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mesûd el-Beğevî, **Meâlimu’t-Tenzîl**, Thk. Muhammed Abdullah en-Nemr-Osman Cum’â-Süleyman Müslim, Daru’t-Teyibe, Riyad, c. 6, s. 192.

⁶⁸¹ Yusuf, 12/21.

bahsetmemesini tembihledi, fakat Allah'ın emri üstün geldi ve o, kardeşlerine gördüğü rüyayı anlattı. Daha sonra kardeşleri onu öldürmeyi murad ettiler, Allah'ın emri üstün geldi ve sonunda o Mısır'ın azizi oldu ve onun huzurunda saygıyla eğildiler. Yine kardeşler, babalarının sevgisini yalnız kendilerine yönelmesini istediler, Allah'ın emri üstün geldi ve sonunda babalarının kalbi onlardan tiksinti duymaya başladı ve yetmiş veya seksen yıl sonraya kadar bile onu sayıklayıp durdu ve: “*Ey Yûsuf’un yadigârı üzüntü ve kederim...*”⁶⁸² dedi. Kardeşleri bundan sonra dürüst kimseler olmayı planladılar yani bağışlanma dilemeyi düşündüler ama Allah'ın emri üstün gelerek yaptıkları hatayı yetmiş sene sonra Yûsuf’un yanında itiraf edip babalarına: “*Gerçekten biz hata eden kimselerdik*”⁶⁸³ diyene kadar unuttular ve bu hal üzerinde ısrar ettiler. Ağlamakla ve kanlı bir elbiseyle yalanlarına babalarını ikna etmek istediler, Allah'ın emri üstün geldi ve babaları aldanmadı ve “*Hayır, nefisleriniz sizi aldatmış*”⁶⁸⁴ dedi. Kurdukları hilelerle Yusuf’un sevgisini babalarının kalbinden silmek istediler, Allah'ın emri üstün geldi, Yusuf’un sevgisi ve hasreti babalarının kalbinde daha çok yer etti. Aziz’in eşi Züleyha, kurduğu planla kendisi söze erken başlarsa ona galip geleceğini zannetti ama Allah'ın emri üstün geldi ve sonunda Aziz, karısına: “*Sen de günahının bağışlanmasını dile. Çünkü sen gerçekten günahkârlardan oldun*”⁶⁸⁵ demişti. Sonra Hz. Yusuf, sâkiden durumunu efendisinin yanında zikretmesini ve bu sayede zindandan kurtulmayı planladı ama Allah'ın emri üstün gelerek sâki zikretmeyi unuttu ve Hz. Yusuf zindanda birkaç yıl daha kalmaya devam etti.⁶⁸⁶

Kısaca Yusuf kıssasında gerçekleşen ironi şu şekilde özetlenebilir: “kardeşleri tarafından tasarlanan kötülük, Allah tarafından iyiliğe dönüştürülür. Kardeşlerin Yusuf’u unutturma teşebbüsleri, onu şöhret ve gücün zirvesine çıkaran bir araca dönüşür. Yusuf’u yok etmek için komplo kuran kişiler sonunda onun merhametine bırakılır.”⁶⁸⁷

⁶⁸² Yûsuf, 12/84.

⁶⁸³ Yûsuf, 12/97.

⁶⁸⁴ Yûsuf, 12/18.

⁶⁸⁵ Yûsuf, 12/29.

⁶⁸⁶ el-Kurtûbî, *el-Câmi’ li-Ahkâmî’l Kur’ân*, c. 9, s.106; Mir Mustansir, *Kur’ânda İroni: Bir Yusuf Kıssası İncelemesi*, Ali Akay (çev.), c.9, s. 191-192.

⁶⁸⁷ Mustansir, *Kur’ânda İroni: Bir Yusuf Kıssası İncelemesi*, s. 193.

2.1.7.2. Hz. Mûsâ Kıssası

Kur'ân'da durum ironisine örnek olabilecek bazı olaylar da Hz. Mûsâ kıssasında gerçekleşmektedir.

1- *فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا* “...Nihayet Firavun ailesi kendilerine düşman ve üzüntü kaynağı olacak olan o çocuğu bulup aldı...”⁶⁸⁸ Yukarıda bu âyetin anlam ve bağlamını ve âyetteki sözel ironiyi açıklamaya çalıştık. Şimdi de âyette anlatılan olayda gerçekleşen durumsal ironileri açıklamaya çalışalım. Bunları şöyle açıklamamız mümkündür: 1) annesi onu nehre bırakarak kaybettiğini sandığı anda tekrar kendisine döndürülmesi, 2) kendisini öldürmek isteyen Firavun'un, onca güç ve kuvvete ve aldığı tedbirlere rağmen yanı başında doğan bir çocuğu yakalayamayışı, 3) Firavun ve askerleri Hz. Mûsâ'yı ararlarken kendisinin onların kucağına gitmesi, 4) öldürmek istediği çocuğu kendi elleriyle besleyip büyütmesi, 5) Firavun'un ve ordularının yerle bir edilmesi, o ellerinde büyüyen savunmasız çocuğun eliyle gerçekleşecek olması, 6) kendilerine göz nuru ve evlat olması için aldıkları çocuğun onlara düşman ve üzüntü kaynağı olması, 7) azgın bir diktatör olan Firavun'un katılığına karısının kalbindeki narin duygu ve sevgisinin galip gelmesi ve son olarak 8) gelişen olaylara rağmen ne kendi ahmaklıklarının farkına varmaları ne de kendilerine meydan okuyan, kendileriyle alay eden, dilediğini yapabilen bu ilahi gücün farkına varmamış olmaları.

Hz. Mûsâ'nın hayatı ve başından geçenleri bu şekilde incelediğimizde diğer bir husus da son derece dikkatimizi çekmektedir. O da Hz. Mûsâ'nın kıssası gerek bu gerçekleşen ironik durumlar gerekse diğer açılardan Hz. Yusuf'un kıssasına çok benziyor olmasıdır.

2- Hz. Mûsâ ile ilgili A'raf suresinde geçen olayı da yine durumsal ironiye örnek verebiliriz. Bu muazam kıssadaki durumsal ironiyi iyice anlayabilmemiz için kıssayı kısaca özetlemeye çalışalım: “Hz. Mûsâ, Firavun ve ileri gelenlerine gelip “kendisinin Allah'ın resulü olduğunu, kendisini destekleyecek açık delilleri olduğunu ve sadece hakkı söylediğini” aktardıktan sonra İsrailoğullarını kendisiyle göndermesini ister. Hz. Mûsâ'nın mucizelerini göstermesi üzerine Firavun ve

⁶⁸⁸ Kasas, 28/8.

adamları onu sihirbazlıkla niteler ve şehirlerden en iyi sihirbazları toplayıp onu düello yapmaya davet ederler. Sihirbazlar, gözleri yanıltıp korku saldıkları en büyük sihirlerini yapınca, Yüce Allah Hz. Mûsâ'ya asasını atmasını vahyeder ve onların bu uyduruk şeylerini yutup onları mağlup eder. Bunun üzerine Hz. Mûsâ'nın yaptığı şeyin sihir olmadığını ve ancak hakikat olduğunu anlayan sihirbazlar secdeye kapılarak âlemlerin Rabbi olan Allah'a iman ederler.”⁶⁸⁹ Bu kıssada şöyle bir ironiden bahsetmemiz mümkündür: Hz. Mûsâ'yı mağlup etmek ve onu davasından caydırmak için çağrılan en iyi sihirbazlar, “*artık orada yenilmişler ve küçük düşmüşlerdi*”⁶⁹⁰ ve sonunda kendileri mağlup olurlar. Diğer bir ironik durum da Hz. Mûsâ'yı mağlup edip vazgeçirmek için kullandığı silahı yani sihirbazları tam aksine onları Hz. Mûsâ'ya kaptırır ve sonunda “*sihirbazlar ise secdeye kapandılar. Alemlerin Rabbine iman ettik derler.*”⁶⁹¹

3- Hz. Mûsâ ve Firavun'la ilgili Kasas sûresinde anlatılan olayı da yine durum ironisine örnek olarak verebiliriz:

وَاسْتَكْبَرَ هُوَ وَجُنُودُهُ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَظَنُّوا أَنَّهُم إِلَيْنَا لَا يُرْجَعُونَ فَأَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِي
الْيَمِّ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ

“O ve askerleri yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve gerçekten bize döndürülmeyeceklerini sandılar. Biz de onu ve askerlerini yakaladık ve onları denize attık (Orada boğuldular). Zalimlerin sonunun nasıl olduğuna bak!”⁶⁹² Bu âyetlerde büyük ordulara sahip olan Firavun, kendisinin karşısında duracak veya kendisi gibi güçlü ve büyük ordulara sahip kimseyi görmüyordu. Bu da onun kibirlenmesine sebep oldu. Hatta bu kibir ve aldanmışlık onu, kendisini ilah görmeye kadar götürdü. Nitekim Hz. Mûsâ kardeşi Hârûn'la beraber Allah'ın emrini bildirmek ve İsrâiloğullarını Mısır'dan kurtarmak üzere Firavun'a gider. Hz. Mûsâ, gereken tebliği yapıp mucizeler gösterdiği zaman Firavun ve yandaşları kibirlenir ve onun gösterdiği mucizelerin sihir olduğunu ileri sürerek getirdiği ilâhî mesajı redederler. Kendisini ilah gören bu azgın ve zalim hükümdara teslim olmayan ve ondan korkmayan Hz. Mûsâ cesaretle onun zalimliğini ve sonunun hüsrana olacağını yüzüne haykırır.

⁶⁸⁹ A'râf, 7/103-121.

⁶⁹⁰ A'râf, 7/119.

⁶⁹¹ A'râf, 7/120-121.

⁶⁹² Kasas, 28/39-40.

*“Mûsâ, “Katından kimin hidayet getirdiğini ve bu yurdun (güzel) sonucunun kimin olacağını Rabbim daha iyi bilir. Doğrusu zalimler kurtuluşa eremezler” dedi.”*⁶⁹³ Bunun üzerine kendisini ilah olarak gören bu zalim, doğal olarak başka ilahlar kabul etmez ve etrafındakilere: *“Firavun, “Ey ileri gelenler! Sizin benden başka bir ilâhınız olduğunu bilmiyorum” der. Bununla yetinmeyen Firavun, şimdi de Hz. Mûsâ’nın tarif ettiği âlemlerin Rabbi olan Allah ile alay eder bir tavırla veziri Hâmân’a “Ey Hâmân! Benim için bir ateş yakıp tuğla pişir de bana bir kule yap! Belki Mûsâ’nın ilâhına çıkar bakarım(!) Şüphesiz ben onun mutlaka yalancılardan olduğunu sanıyorum” dedi”*⁶⁹⁴ Âyetlerde işaret edildiği gibi Firavun ve askerleri kibirlendiler ve hep yaşayacaklarına inanarak ölümü ve tekrar dirilmeyi hiç düşünmediler. İşte böylesine büyüklenen birinin sonu da tam aksine *“Biz de onu ve askerlerini yakaladık ve onları denize attık (Orada boğuldular). Zalimlerin sonunun nasıl olduğuna bak!”* şeklinde hakîr ve zelil bir şekilde ölmesi ironik bir durum oluşturmaktadır. Hatta öyle ki iman etmeye bile yeltenmiş fakat imanı kabul görmemiştir. Bu durum şöyle gerçekleşir: Firavun, askerlerini alarak, Allah’ın emri gereğince bir gece İsrâiloğullarını alıp Sînâ yarımadasına gitmek için Kızıldeniz’e doğru yola çıkan Hz. Mûsâ’nın peşine düşer. Bir mucize olarak denizde yol açılmasıyla Mûsâ ve İsrâiloğulları karşıya geçerler. Aynı yolu takip eden Firavun tam denizin ortasına geldiğinde açılan yollar suyla tekrar kapanmaya başlar. O sırada Firavun ordusuyla birlikte denizde boğulmak üzere iken çaresizlik içinde Allah’a iman eder fakat ümitsizlik halindeki imanı kabul edilmez.⁶⁹⁵

2.1.7.3. Ashab-ı Kehf Kıssası

Durum ironisine örnek olabilecek bir durum da Ashab-ı Kehf kıssasında geçen olaydır. Kur’ân’da bu durum şöyle anlatılmaktadır: *“Böylece biz, birbirlerine sorsunlar diye onları uyandırdık. İçlerinden biri: Ne kadar kaldınız? dedi. (Bir kısmı) Bir gün, ya da bir günden az dediler. (Diğerleri de) şöyle dediler: Ne kadar kaldığınızı Rabbiniz daha iyi bilir. Şimdi siz birinizi şu gümüş para ile kente gönderin de baksın; (şehir halkından) hangisinin yiyeceği daha temiz ve lezzetli ise*

⁶⁹³ Kasas, 28/37.

⁶⁹⁴ Kasas, 28/38.

⁶⁹⁵ İbn Keşîr, **Tefsîrü’l Kur’âni’l-Âzim**, c. 6, s. 238; Karaman ve Diğerleri, **Kur’ân Yolu**, c. 4, s. 229.

ondan size bir rızık getirsin. Ayrıca, çok nazık davransın (da dikkat çekmesin) ve sizi hiçbir kimseye sakın sezdirmesin.”⁶⁹⁶ Bu kıssada geçen ironik durumu şöyle açıklayabiliriz: Karnımız acıktı bir kişi şu paralarla şehre gidip bize güzel ve helal yiyecekler satın alıp getirsin. Şehre girip çıkarken ve yiyecek satın alırken nâzik ve sakın hareket etsin. Gücü yettiğince dikkatli davransın ve sakın kimseye kendisini belli etmesin dediler. Kendini belli etmesin ki, kimse durumumuzu farketmesin.⁶⁹⁷ “Çünkü onlar sizi ele geçirirlerse ya taşıyarak öldürürler yahut kendi dinlerine döndürürler. O zaman da bir daha asla kurtuluşa eremezsiniz.”⁶⁹⁸ Onların dinine döner ve küfürlerinde onlara uyarsanız ne dünyada ne de âhirette felah ve iyilik bulamazsınız. İşte bu gençler, zorba kralın kendilerini ele geçirip ya öldürmesinden ya da putlara ibadete döndürmesinden korkup sakınarak, birbirleriyle gizlice konuşurlar. Bunun için arkadaşlarına, şehre girip çıkarken kendisini gizlemesini, ihtiyatlı davranıp sakınmasını tembihlerler.⁶⁹⁹ Ancak onlar belli olmamak için bu kadar dikkat ederken, Yüce Allah’ın takdiri onların tedbirine galip gelir ve durum farklı tecelli eder “Böylece biz, (insanları) onların hâlerinden haberdar ettik ki, Allah’ın va’dinin hak olduğunu ve kıyametin gerçekleşmesinde de hiçbir şüphe olmadığını bilsinler.”⁷⁰⁰ Ayette belirtildiği gibi onların tedbiri boşa çıkar ve tam aksine onların durumu herkese ifşa olunur.

⁶⁹⁶ Kehf, 18/19.

⁶⁹⁷ es-Sabûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, c. 2, s. 186.

⁶⁹⁸ Kehf, 18/20.

⁶⁹⁹ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l Kur’âni’l-Âzim*, c. 5, s. 145; es-Sabûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, c. 2, s. 186.

⁷⁰⁰ Kehf, 18/21.

SONUÇ

Kur'ân'ın insanlığa rehberliği sadece indiği dönemle sınırlı olmayıp kıyamete kadar devam edecek, her dönemde eşsizliği ve erişilmezliği sürece ve hissedilecektir. Kur'ân'ın i'câzını oluşturan gerek manası gerekse edebî yapısı her zaman insanların dikkatini çekmiş ve onu açıklama ve tefsîr etme girişimleri her dönemde yoğun bir şekilde görülmüştür.

Kur'ân'ı tefsîr etmek, onun bir hükmünü belirtmek veya onunla ilgili herhangi bir açıklama yapabilmek için onu iyi anlamak gerekmektedir. Onu anlamak da onun diline, üslubuna, hatta edebî yapısına vakıf olmayı gerektirmektedir. Kur'ân'daki her bir mesajın doğru ve sağlıklı bir şekilde anlaşılması için ön yargılardan sıyrılarak kelimelerin anlamları kadar, onların hangi bağlam ve maksatla kullanıldığı da iyi tespit edilmeli ve elde edilen anlam Kur'ân bütünlüğü içerisinde değerlendirilmelidir. Yoksa sadece salt bir okuma ve kelimelerin sözlük anlamı üzerinden yapılacak bir değerlendirme yetmediği gibi, muradın hilafına olacak şekilde anlaşılması gibi bazı problemleri de beraberinde getirebilir. Bunun için çalışmamızda, Kur'ân'daki düz anlatımdan farklı olan ve Kur'ân'ın hem lafız hem de mana yönünü ilgilendiren Kur'ân'daki bir üslup olan ironiyi incelemeye çalıştık.

Kur'ân'daki ironi sanatı hakkında yapmış olduğumuz bu araştırmamızda, ironinin çıkışını, tarihi sürecini, uygulama alanını, sınırlarını belirlemeye çalıştık. Bunu müteakiben Kur'ân'ın dili olan Arapçada ironinin nasıl ifade edildiğini ve Arab belagatındaki yerini ve son olarak Kur'ân'ın âyetlerindeki ironinin uygulanışı ve fonksiyonunu açıklamaya çalıştık. Sonuç olarak kısaca şöyle bir değerlendirme yapmamız mümkündür.

İlk dönemlerden beri kullanıla gelen ironi, bir üslup bir tarz ve en önemlisi dili daha etkin kullanarak söylenenin tersini kastetme temeli üzerine kurulan, zeka ve akıl becerisi gerektiren edebî bir sanat olmuştur. Günlük hayatta epey ilgi gören ve

başı başına bir çalışma sahası oluşturan bu sanat, muhatapla alay etme, onu küçük görme, onun eksikliğini teşhir etme, zaafından faydalanma veya yanıltma gibi amaçlarla doğrusal anlatımı değiştirme tekniği olarak karşımıza çıkmaktadır. İroni sayesinde verilmek istenen mesaj daha güçlü bir şekilde ortaya konulmaktadır. Bir diyalog esnasında sahibine her zaman psikolojik bir üstünlük, sözlü mücadelede ise bir adım önde olma olanağını sağlamaktadır.

İroni, Arap dilinde tehekküm, suhriyye, istihza, gibi kavramlarla ifade edilmiş, ayrıca istiâre, kinâye, ta'rîz, tecâhül'i-ârif, te'kîdû'l medh bimâ yüşbihü'z-zemm, te'kîdû'z-zemm bimâ yüşbihü'l-medh, teşbîh v.d. bazı belagat sanatlarıyla da girift bir ilişki ağına sahiptir. İroni, Arap belagatı içerisinde tehekküm sanatı olarak kendisinden bahsettirmiş ve yapısı itibariyle bu disiplin ile sıkı bir ilişki içinde olduğunu, hatta bu disiplinin bir parçası olduğu ve aynı maksada hizmet ettiği açıkça anlaşılmıştır. Öyle ki ironi sanatı, değişik ifade kalıplarını kullanarak, ilk bakışta anlaşılmayı zorlaştırıyor gibi gözükse de aslında kelama güzellik kattığını, lafız ve mana yünüyle ifadeye zenginlik kazandırdığını ve muradını daha etkin bir biçimde zihinlere yerleştirdiğini gördük. Bu da belagatın en asli hedefidir.

Kur'ân'da böyle bir sanatın seçilmiş olmasını şöyle açıklayabiliriz: insan tabiatı farklılıklara karşı daha çok ilgi duymaktadır. Bunun için ironinin kelama yansıtılmasıyla meydana getirilen özgün ifadelere karşı zihnin vereceği tepki sayesinde hafızalarda daha kalıcı bir etkiye sebep olacaktır. Ayrıca bu üslupla kelam, muktezây-ı hâlin dışına çıkar ve farklı bir anlatım tarzı oluşur. Bu da muhatapın zihni bir çaba içerisine girmesini ve dolayısıyla uyanık ve dikkatli olmasını, bunun için de o edebî zevki hissedilebilmesini sağlamaktadır.

Kur'ân'da ironi, kavminden inanmayanlara karşı peygamberlerin diliyle yapıldığı gibi aynı şekilde peygamberlere ve inananlara karşı kafirler, müşrikler veya münafıkların diliyle de yapılmıştır. Ama en önemlisi ise bizzat Allah'ın kelamında böyle bir üslubun kullanılmış olmasıdır. Yüce Allah, evrensel bir kitap olan Kur'ân'da bu üslubu genellikle kafirler, müşrikler ve münafıklar gibi Allah'a inanmayan, Peygamberlerine ve vahyinin hükümlerine uymayan, onlarla alay eden kişilere karşı, onların durumlarına mutabık ve hak ettikleri bir hitap çeşidi olarak

kullanmıştır. Bunların dışında bazen de kendilerine layık olmayan bir şey irtikab ettikleri zaman inananlara karşı da kullanmıştır.

Kur'ân'da ironiyle alay veya aşırı öfkenin ifadesi gibi maksatlar kastedilmiş ise de ironiyi sadece bununla sınırlamak doğru değildir. Zira insanların ilahlık iddiasında bulunmaları, inkâr, nifak gibi inanç bakımından sapıklıklarına, Peygamber ve mü'minlere karşı düşmanlıklarına, dini emirlere ve nehiylere muhalefetlerine ve ahlaki bozulmalarına karşı kendilerine ironide bulunan iğneleyici ve can yakıcı özelliği sayesinde alay ve öfkenin dışında bir sarsma ve silkeleme de söz konusu olduğunu yine bazen kelimelerin ifade ettiği anlamın dışında da te'kîd, tefsîr, tebyîn, teşbîh ve ihtimam gibi artı anlamlar da kazandırdığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla böyle bir sanatın Yüce Allah tarafından kullanılmış olmasında -ilk akla geldiği gibi- bir garipliğin olmadığı da anlaşılmıştır.

Kur'ân'daki sözlü ironiler genellikle tersinme tekniği ile yapılmışken bazen muhatabın yanlışlıkları ortaya konulup tutumlarının kötü sonucu ve ahirette kendilerini bekleyen feci son hatırlatılmak suretiyle yapılmıştır. Bazen de muhatabın savunduğu şeyin veya öne sürdüğü gerekçenin ne kadar tutarsız olduğu vurgulanarak yapılmıştır. Ama genellikle alay etmek maksadıyla tehdit yerinde tebşîr, vaid yerinde va'd, yergi yerinde övgü, tahkîr yerinde ta'zim gibi gülünçlüğü daha bir vurgulayan tam tersi bir anlatımla meydana koymuştur. Muhatabı daha fazla etki altında bırakan bu üslup, ifadeye belagat katarak Kur'ân'ın îcâzına katkı sağlamış, kelama güzellik ve edebî bir zevk katmıştır. Kur'ân'daki ironilerde, diğer beşerî ironilerde olduğu gibi iftira, safsata, yalan, boş ve eğlence gibi özelliklere rastlamak mümkün değildir. Kur'ân'daki durum ironileri ise olayın beklenenin aksine gerçekleşmesi şeklinde geçmektedir. Bununla da insanların planladıklarının gerçekleşmesi onların isteklerine bağlı olmadığını ve ancak her şeyin Allah'ın rızasına, takdir ve iradesine bağlı olduğunu vurgulamıştır.

KAYNAKÇA

- ABAY, Ahmet, “Kur’ân’da İronik Anlatımın Bir Örneği: Tebbet Suresi” **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 20, 68-93.
- el-‘ABD, Muhammed, **el-Mufâarakatu’l-Kur’âniyye, Dirâse fi Bunyeti’d-Delâle**, Darü’l-Fikri’l-Arabi, Kahire, 1994.
- el- ÂCLÛNÎ, İsmail b. Muhammed, **Keşfü’l-Hafa’ ve Muzîlu’l-İlbâs ‘emmâ İştehere mine’l-Ehâdîs ‘ala Elsineti’n-Nas**, Thk. Yusuf b. Mahmud, Mektebet’ül-İlmi’l-Hadis, 1421.
- AKDEMİR, Hikmet, “Belâğat ilmi ve Kur’ân Tefsîrindeki yeri” **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 2, 1996, 149-168.
- el-ALEVÎ, Yahya b. Hamza, **et-Tırâzu’l-Mütezzammin li Esrârî’l-Belâğa ve Ulûmi Hakâiki’l-İ‘câz**, Thk. Abdulhamid el-Hindavî, Mektebetu’l-Asriye, Sayda, Beyrut, 2002,
- el-ÂLÛSÎ, Mahmûd, **Rûhu’l-Meâni fi Tefsîri’l-Kur’ân’il-Âzim ve’s-Sebî’l-Mesâni**, Dâru İhyai’t-Turasi’l-Ârabî, Beyrut, Ts.
- ANÂNİZE, Ahmed Hüseyin, **Üslubu’t-Tehekküm fi’l-Kur’âni’l-Kerim (Dirase Tahliliye Beyaniyye)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, el-Câmiatu’l-Ürdüniyye, Amman, 2005.
- el-ÂSKERÎ, Ebû Hilâl, **Kitâbü’s-Sın‘ateyn**, Thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim, Daru’l-Kutûbi’l-Arabiye, 1952.
- ‘AVVÂD, el-Hûrî Bûlis, **el-‘Akdü’l-Bedî‘ fî Fenni’l-Bedî‘**, el-Matbaatü’l-Umumiyye el-Kâsûlikiyye, Beyrut 1881.
- AYVERDÎ, İlhan, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2008.
- el-BÂKILLÂNÎ, Ebu Bekr Muhammed b. et-Tayyib, **İ‘câzu’l-Kur’ân**, Thk. Seyid Ahmed Sakr, Darü’l-Mearif, Mısır, Ts.
- BAYRAM, Yusuf, Sabri ÇAP, **Kur’ân’da Edebî Sanatlar**, www. Risale forum.com, 28.12.2017.

el-BEĞEVÎ, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mesûd, **Meâlimu't-Tenzîl**, Thk. Muhammed Abdullah en-Nemr, Osman Cum'â- Süleyman Müslim, Daru't-Teyibe, Riyad, Ts.

BEHLER, Ernst, "Antik Çağda İroninin Ortaya Çıkışı," (Çev.), Orçun TÜRKAY, **Cogito Dergisi: İroni**, S. 57, 129-136.

el-BEYDÂVÎ, Ebu'l-Hayr Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî, **Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl**, Haz. Muhammed Abdurrahman el-maraşlı, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1997.

BOZ, Gamze, **İroni Kavramının Postmodern Dönüşümü ve Postmodern Seramik Eserlerde İroni**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Seramik Anasanat Dalı, Eskişehir, 2011.

el-BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, **Sahih'ül-Buhârî**, Dar İbn Kesîr, Dimaşk, Beyrut, 2002,

el-CÂHİZ, Ebû Osman Âmr b. Bahr, **el-Beyân ve't-Tebyîn**, Thk. Fevzi Atvî, Daru Sa'b, Beyrut, 1968.

el-CÂRİM, Ali, Mustafa EMİN, **el-Belâğatü'l-Vâzıha el-Beyan ve'l-Meânî ve'l-Bedî'**, Dâru'l-Meârif, Mısır, 2008.

CEBECİ, Oğuz, "Tarihsel Bir Perspektif Üzerinden İroni tür ve Tekniklerinin Gelişimi ve Bazı Uygulama Örnekleri" **Cogito Dergisi: İroni**, S.57, 87-104

CEBECİ, Oğuz, **Komik Edebî Türler "Parodi, Satir ve İroni**, İthaki Yay., İstanbul, 2008.

el-CEVHERÎ, İsmail b. Hammâd, **es-Sihâh Tâcü'l-Luga ve Sihahî'l-Ârabiyye**, Thk. Ahmed Abdu'l-Gafur Âttar, Darü'l- İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1990.

el-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Cemalüddin Abdurrahman b. Muhammed, **Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr**, el-Mektebetü'l-İslâmî, Dar İbn Hazm, Beyrut, 2002.

el-CÜRCÂNÎ Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf, **Mu'cemü't-Ta'rifât**, Thk. Muhammed Seddik el-Minşavi, Darü'l-Fedile, Kahire,

el-CÜRCÂNÎ Ebû Bekir Abdulkâhir, **Delâilü'l-İ'câz**, T'alik Mahmud Muhammed Şakir, Mektebetu'l-Hanci, Kahire, 1984.

el-CÜRCÂNÎ Ebû Bekir Abdulkâhir, **Esrârü'l-Belâğa**, T'alik Mahmud Muhammed Şakir, Daru'l-Medeni Cidde, 1991.

ÇAĞRICI, Mustafa "İstihza", **DİA**, TDV yayınları, İstanbul, 2001, c. 23,

ÇAKIR, Mustafa, **Kur'ân'da tehekküm Üslûbu**, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler enstitüsü, Erzurum, 2014.

ÇETİNER, Bedreddin, **Esbab-ı Nüzul**, Çağrı Yay., İstanbul, 2006.

DEMİRALP, Oğuz, “Altın Dalma”, **Cogito Dergisi: İroni**, S. 57, 164-168,

DİB, **Kur'ân-ı Kreîm Meâli**, DİB Yayınları, Ankara, 2010.

DURMUŞ, İsmail, “Kinaye”, **DİA**, TDV Yayınları, c. 26, Ankara, 2002.

DURMUŞ, İsmail, İskender Pala, “İstiâre”, **DİA**, TDV Yayınları, c. 23, İstanbul, 2001.

DURMUŞ, İsmail, “Tecâhül-i Arif”, **DİA**, TDV Yayınları, c. 40, Ankara, 2011.

EBİ ŞEYBE, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, **el-Mûsânnaf**, Thk. Muhammed Avvâme, Dâru Kurtûba, Beyrut, 2006.

EBU HAYYÂN, Muhammed b. Yusuf, **el-Bahru'l-Muhît**, Thk. Ali Muhammed Muavvid, Ahmed Abdü'l-Mevcud, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.

EBU'S-SU'ÛD, Muhammed b. Muhammed el-Âmâdî, **İrşâdu'l-Âkli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kur'ân'il-Kerîm**, Daru İhyai't- Tûrasi'l-Arabi, Beyrut, Ts.

el-ENSÂRÎ, Abdullah b. Hişam, **Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sedâ**, Mektebetü's-Seyda, Diyarbakır,

el-FERÂHÎDÎ, Halil b. Ahmed, **Kitâbü'l-Âyn**, Thk. Dr. Abdu'l-Hamid el-Hindavî, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.

el-FERRÂ', Ebû Zekeriya b. Yahya ez-Ziyâd, **Meâni'l- Kur'ân**, Thk. Ahmet Yusuf Necati, Muhammed Ali Neccar ve Abdu'l-Fettah İsmail Şelbi, Daru'l-Mısriyye, Ts.

el-FİRÛZÂBÂDÎ, Mecdüddin Muhammed b. Yakub, **el-Kamûsu'l- Muhît**, Thk. Muhammed Naîm, Müessesetu'r-Risale, Beyrut,

GEZER, Alpay, Yakup ÇELİK, “Mizah Ekseninde İroni Çerçevesinde Anlam İlişkileri ve Ayşe Kilimci'nin Hikâyelerinde Mizahî Dil” **Curr Res Soc Sci**, S. 3, 98-114,

GÖKMEN, Ümmühan, **İroniden Komediye Bir Eğlence Aracı: Efrâsiyâb'ın Hikâyeleri**, Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/8 Spring 2015, <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8350>, 1087-1106,

GÜÇBİLMEZ, Beliz, “Türk Tiyatrosunda İronik Söz, İronisiz Metin” **Hece Dergisi: Edebiyatta Paradoksun Biçimi: İroni-1**, S.124, 125-134.

GÜÇBİLMEZ, Beliz, **Sophokles’ten Stoppard’a İroni ve Dram Sanatı**, Deniz Kitabevi, Ankara, 2005,

el-HALEBÎ, Ahmed b. Yusuf, **Dürrü’l-Masûn fi Ūlûmi’l-Kitabi’l-Meknûn**, Thk. Mahmut Muhammed el-Herrat, darü’l-Kalem, Dımaşk, 1994.

el-HAMEVÎ, Ebû'l-Mehâsin İbn Hicce Takiyyüddîn Ebû Bekr b. Ali, **Hizânetü’l-Edeb ve Ğâyetü’l-Ereb**, 1291

el-HÂŞİMÎ, Seyid Ahmed, **Cevâhiru’l-Belâğa**, Thk. Yusuf Semili, Mektebetu’l-Asriye, Seyda , Beyrut, 1999.

el-HATTÂBÎ, Ebû Süleyman, **Beyânu İ‘cazi’l-Kur’ân**, (Selas Resail fi İ‘câzi’l-Kur’ân içinde) Thk. Muhammed halfullah ve Muhammed Zeğlul es-Selam, Darü’l-Mearif, Kahire, 1976, 19-72.

el-HÂZİN, Ali b. Muhammed b. İbrahim, **Lübâbü’t-Te’vîl fi Meâni’t-Tenzîl**, thk: Abdusselam Muhammed Ali Şahin, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1995.

el-HEREVÎ, Ahmed b. Muhammed, **el-Garibeyn fi’l-Kur’ân ve el-Hadîs**, Thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Baz, Mekke, 1999.

el-HIFNÎ, Abdülhalim, **et-Tasvîru’s-Sâhîr fi’l-Kur’âni’l-Kerim**, el-Hey’etu’l-Mısriyyetu’l -Âmme li’l-Kitâb, Kahire, 1992.

‘ITR, Hasan Ziyâüddin, **el-Mu‘cizetü’l-Hâlîde**, Dârü’l-Beşairi’l-İslamiyye, Beyrût, 1994,

el-ISFAHÂNÎ, Ebu’l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed er-Râğıb, **el-Müfredât fi Ğaribi’l-Kur’ân**, Mektebetu Nezar Mustafa el-Bâz, Mekke, Ts.

İBN ÂŞÛR, Muhammed b. Tahîr, **et-Tahrîr ve’t-Tenvîr**, Darü’t-Tunûsiyye, Tunus, 1984.

İBN ÂTİYYE, Ebû Muhammed Abdu’l-Hak, **el-Muharerü’l-Veciz fi Tefsîri’l-Kitâbi’l-Âzîz**, Daru İbn Hazm, Ts.

İBN CÜZEY, Ebu’l-Kâsım Muhammed b. Ahmed, **et-Teshîl li-Ulumi’t-Tenzîl**, Thk. Muhammed Salim Haşim, Darü’l-Kutûbi’l-İlmiyye, Beyrut, 1990.

İBN KESÎR, Ebu’l-Feda’ İsmâîl, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Âzîm**, Thk. Sami b. Muhammed es-Selame, Daru Tîbe, Riyad, 1997.

İBNU’L-ESÎR, Necmüddin Ahmed b. İsmail, **Cevherü’l-Kenz**, Thk. Muhammed Zeğlul Selam, Menşetü’l-Mearif, İskenderiye, 2009.

- İBNU'L-ESÎR, Muhammed el-Cezerî, **en-Nihâye fi Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser**, Thk. Tahir Ahmed ez-Zavi-Mahmut Muhammed et-Tenahi, Mektebetü'l-İslamiyye, 1963.
- İBN MÂNZÛR, Cemaluddîn Muhammed b. Mükkerrem, **Lisânu'l-Ârab**, Daru's Sadr, Beyrut, Ts,
- İBNU'N-NÂZİM, Bedreddîn İbn Mâlik, **el-Misbâh fi'l-Me'ânî ve el-Beyân ve el-Bedî'**, Thk. Hüsnî Abdülcélil Yusuf, Mektebetü'l-Âdâb, Kâhire, 1989.
- el-ÎCÎ, Adûduddîn, **el-Fevâidu'l-Ğıyâsiyye fî Ulûmi'l-Belâğa**, Thk. Âşık Hüseyin, Dâru'l-Kütûbi'l-Mısırî, Kâhire- Dâru'l-Kütûbi'l-Benâni, Beyrut, 1991.
- İMRUÛ'L-KAYS, b. Hucr, **Dîvânu İmruû'l-Kays**, Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru'l- Meârif, Kahire, 1984.
- JANKÊLÊVITCH, Viladimir, "Kendisine Dönük İroni: Dokunup Geçme Sanatı" (Çev.), Orçun TÛRKAY, **Cogito Dergisi: İroni**, S. 57, 137-142.
- KARADİKME, Arzu, **İroni Kavramı ve Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Eserlerinde İroni**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2006.
- KARAMAN, Hayrettin, Mustafa ÇAĞRICI, İbrahim Kâfi DÖNMEZ, Sadrettin GÜMÜŞ, **Kur'ân Yolu**, DİB Yay., Ankara, 2007.
- el-KÂSİMÎ, Cemâluddîn Muhammed, **Mehâsinü't-Te'vîl**, Thk. Muhammed Fûâd Abdalbâkî, Dar İhyai Kutûbi'l-Arabiye, 1957.
- el-KATTÂN, Mennâ' Halil, **Mebâhis fi 'Ulûmi'l-Kur'ân**, Mektebetu Vehbe, Kahire, 1995.
- el-KAZVÎNÎ, Celâluddîn Muhammed b. Abdurrahman el-Hatîp, **et-Telhîs fi Ulûmi'l-Belâğa**, Thk. Abdurrahman el Berkuk, Daru'l-Fikri'l-Arabi, 1904,
- el-KAZVÎNÎ, Celâluddîn Muhammed b. Abdurrahman el-Hatîp, **el-İzâh fi 'Ulûmi'l-Belâğa**, Daru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- KILIÇ, Hulusi-Kazım Yetiş, "Cinâs" **DİA**, TDV Yayınları, c. 8, İstanbul, 1993.
- KILIÇ, Savaş, "İroni, İstihza, Alaysama", **Cogito Dergisi: İroni**, S. 57, 143-148.
- KINAR, Kadir, "Edebiyatta Tersinme Sanatının Arap Dili ve Edebiyatında Bazı Örnekleri" **Bilimname**, S.30, 1, 9-26.

KIZILER, Funda, “Postmodernist ironi” **Hece Dergisi: Edebiyatta Paradoksun Biçimi: İroni-1**, S.124, 125-134.

KIERKEGARD, Soren, **İroni Kavramı Sokrates’e Yoğun Göndermelerle**. (çev.), Sıla OKUR, İmge Kitabevi, İstanbul, 2009.

el-KURTÛBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensari, **el-Câmi’ li Ahkâmi’l Kur’ân**, Darü’l-Kutûbi’l-İlmiyye, Beyrut, 1993.

el-KUŞEYRÎ, Ebu’l-Kasım Abdu’l-Kerim b. Hevazin, **Letâifu’l-İşârât**, thk: Abdullatif Hasan Abdurrahman, Darü’l-Kutûbi’l-İlmiyye, Beyrut, 2007,

KUTUB, Seyyid, **fi Zilâli’l-Kur’ân**, Daru’s-Şuruk, Kahire, 2003.

KÜÇÜK, İskender. (2007) “Gingsberg/Dadaloğlu Kardeşliği’nde İroni”, **Hece Dergisi: Edebiyatta Paradoksun Biçimi: İroni-1**, S.124, 136-137.

MATLÛB, Ahmet, **Mu‘cemu’l-Mustalahâtî’l-Belâgiyye ve Tatavuruhâ**, Matbaatu’l-Mecmai’l-İlmiyyi’l-İrâkî, Bağdat, 1983.

el-MERÂĞÎ, Ahmed Mustafa, **Ulûmu’l-Belağa el-Beyân ve’l-Me’ânî ve’l-Bedî’**, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1993.

el-MEYDÂNÎ, Abdurrahman Hasan Habenneke, **el-Belâgetu’l-Ârabiyye Usûsuhâ ve Ulûmuhâ ve Funûnuhâ**, ed-Darü’s-Şamiye, Beyrut, 1996.

el-MISRÎ, İbn Ebi’l-İsba‘, **Tahrîr’ü-Tahbîr fi Sina‘ati’s-Şi‘r ve’n-Nesr ve Beyâni İ‘cazi’l-Kur’ân**, Thk. Hafni Muhammed Şerif-Daru İhyai’t-Türasi’l-İslâmî, Kahire, 1963.

MİR, Mustansir, **Kur’ânda İroni: Bir Yusuf Kıssası İncelemesi**, (Çev.), Ali AKAY, S.1, 9, 189-204.

MUÂLLİM, Naci, **İstılâhât-ı Edebîyye**, Şirket Mertebiye Matbaası, İstanbul, 1307.

el-MAHALLÎ, Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebû Bekir es-SUYÛTÎ, **Tefsîru’l-Celâleyn**, Salah Bilici Kitabevi Yay., İstanbul, Ts.

MÜSLİM, Ebu’l-Hüseyn Müslim el-Haccac el-Kuşeyrî, **Sahîhu Müslim**, Daru Teybe, Riyad, 2006.

en-NESEFÎ, Ebu’l-Berekat Abdullah Ahmed b. Mahmud, **Medâriku’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl**, Darü’l-Eda’, İstanbul, 1993.

OKAY, M. Orhan, “Hiciv”, **DİA**, TDV yayınları, c. 17, İstanbul, 1998.

ÖZCAN, Gökhan, “İroni...Çünkü Ben Böyle Çok Ciddiyim” **Hece Dergisi: Edebiyatta Paradoksun Biçimi: İroni-1**, S.124, 138-139

PEHLİVAN, Müge, **Ömer Seyfettin’den Oğuz Atay’a Türk Öykücülüğünde İroni**, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali, **Türkçe Sözlük**, Arkadaş Yay., Ankara, 2004.

er-RÂFİ’Î, Mustafa Sâdık, **İ‘cazu’l-Kur’ân ve’l-Belâğatü’n-Nebevîyye**, Daru’l-Kitabi’l-Arabî, Beyrut, 1983.

er-RÂZÎ, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, **et-Tefsîrû’l-Kebîr (Mefâtîhu’l-Ğayb)**, Daru’l-Fikr, Beyrut, 1981.

er-RÂZÎ, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, **Nihâyetü’l-Îcâz fî Dirâyeti’l-İ‘câz fî Ulûmi’l-Belâğ ve Beyâni İ‘cazi’l-Kur’ân**, Matbaatu’l-Âdâb, Mısır, 1317.

RECÂİZÂDE, Mahmud Ekrem. **Ta’lim-i Edebiyat**, Mihran Matbaası, İstanbul, 1299.

REY, Ahmed Reşid, **Nazariyât-ı Edebîye**, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaası, İstanbul, 1912.

es-SÂBÛNÎ, Muhammed Ali, **Safvetü’t-Tefâsîr**, Daru’l-Kur’ân’i’l-Kerîm, Beyrut, 1981.

SAĞLIK, Şaban, “Türk Romanı ve İroni”, **Hece Dergisi: Edebiyatta Paradoksun Biçimi: İroni-1** S.124, 92-102.

SARAÇ, M. Yekta, **Klasik Edebiyat Bilgisi: Belagat**, Gökkuşbu Yay., İstanbul 2007.

SARIOĞLU, Gözde, **Bakî, Nefî ve Nedîm Divanlarında İroni**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2013.

es-SEKKÂKÎ, Ebû Ya’kûb Yusuf b. Ebi Bekr Muhammed b. Ali, **Miftâhu’l-’Ulûm**, Daru’l- Kütubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1987.

es-SEMERKANDÎ, Ebu Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim, **Bahru’l-’Ulûm**, Thk. Ali Muhammed Muavid-Adil Ahmed Abdulmevcud-Zekeriya Abdu’l-Macid, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1993.

es-SUYÛTÎ, Celâluddîn Abdurrahman Ebu Bekr, **el-İtkân fî Ulûmi’l Kur’ân**, Thk. Şuayb Arnavut, Müessesetu’r-Risale, Beyrut, 2015.

es-SUYÛTÎ, Celâluddîn Abdurrahman Ebu Bekr, **Mu'tereku'l-Akrân fi İ'câzi'l-Kur'ân**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.

ŞAHİN, İbrahim, "Romantik Bir Tavır Olarak İroni," **Yazgı**, S.1, Ekim, 2006.

eş-ŞÂZELÎ, Ahmed b. Muhammed b. el-Mehdi, **el-Bahrü'l-Medîd**, Darü'l Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002.

eş-ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed, **Fethu'l-Kadîr el-Câmi' Beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min 'İlmi't-Tefsîr**, Darü'l-Ma'rife, Beyrut, 2007.

et-TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, **Câmi'u'l-Beyân ân Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, Thk. Beşar Avad Ma'ruf – Usam Faris, Müesseset'r-Risale, Beyrut, 1994,

TAŞDELEN, Vefa, "İroni", **Hece Dergisi: Edebiyatta Paradoksun Biçimi: İroni-1**, S.124, 53-66.

et-TEFTAZÂNÎ, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer, **el-Mutavvel Şerhu Telhîs Miftâhu'l-Ulûm**, Thk. Abdu'l-Hamid el-Hindavi, Darü'l Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2013.

et-TEFTAZÂNÎ, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer, **Muhtasaru'l-Me'ânî**, Mektebetu'l-Büşra, Kuraşanî, 2010.

et-TİRMİZÎ, Muhammed b. İsa, **el-Câmi'u'l-Kebîr**, Thk. Dr. Beşar b. Avvad, Daru'l Arabi'l-İslamî, Beyrut, 1996,

TOSUN, Necip, "Öyküde İronik Anlatım" **Hece Dergisi: Edebiyatta Paradoksun Biçimi: İroni-1**, S. 124, 84-91.

TUĞLUK, Abdulhakim, "İroni Nedir?". **İdil Sanat ve Dil Dergisi**, S. 29, 6, 441-467.

Türk Dil Kurumu, **Büyük Türkçe**, TDK Yay. Ankara, 2005.

ÜNAL, Hayriye, "Bir Portre ve Türk Şiirinde Dokuz İronik Söylem" **Hece Dergisi: Edebiyatta Paradoksun Biçimi: İroni-1**, S.124, 67-83.

el-VÂHİDÎ, Ebu'l Hasen Ali b. Ahmed, **Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân**, Thk. Kemal Beysûnî Zağlûl, Dâru'l- Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan. 1991.

YAKUB, Emîl Bedî', Meysâl 'ÂSÎ, **el-Mu'cemu'l-Mufasssal fi'l-Luğati ve'l-Edep**, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1987,

YALÇIN, Fatih, **Tahsin Yücel'in Romanlarında Yabancılaşma ve İroni**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2010.

YAZIR, Elmalılı M. Hamdi, **Hak Dîni Kur'ân Dili**, Yenda Yay., İstanbul, 2000.

YILDIRIM, Farız, **Ahmet Mithat Efendi'nin "Felatun Bey İle Rakım Efendi" Romanında İronik Söylem**, *Turkish Studies* Volume 6/3 Summer 2011,

YILMAZ, Serdar, **Kavramsal Sanatta İroni ve Olumsuzluk**, Yayınlanmamış Doktora Tezi Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2008.

ez-ZEBÎDÎ, Muhammed Murtazâ el-Hüseyînî, **Tâcü'l-Ârûs min Cevheri'l-Kâmûs**, Thk. Abdussettar Ahmed Ferac, et-Turasi'l-ârabî, Küveyt, 1965,

ez-ZEMAHŞERÎ, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer, **el-Keşşâf ân Hekâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekavîl fî Vucûhi't-Te'vîl**, Thk. Halil Me'mun, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 2009.

ez-ZERKÂNÎ, Muhammed Abdu'l-'Azim, **Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, thk, Fevâz Ahmed Zumerli, Daru'l-Kitabu'l-Arabî.Beyrut, 1995.

ez-ZERKEŞÎ, Bedruddin Muhammed b. Abdullah, **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, daru't-Turas, Kahire, 1984.

ZERZÛR, Adnan Muhammed, **Ulûmu'l-Kur'ân**, el-Mektebetü'l-İslamî, Beyrut, 1981.

ez-ZUHAYLÎ, Vehbe, **et-Tefsîrû'l-Münîr fî'l-Âkîde ve's-Şerî'a ve'l-Menhec**, Darü'l-Fikr, Dımaşk, 2009.